

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LX. ÉVFOLYAM • 2019 • 3. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNY

BATHÓ GÁBOR

A főrendiház közjogi pozíciója a köztársaság kikiáltása után
Wlassics Gyula és Rudnyánszky József álláspontján keresztül,
1918–1920

3

FIZIKER RÓBERT

Frau Kuk halálától a k. u. k. Monarchia összeomlásáig.
Az Első Osztrák Köztársaság születésének mítoszai

18

HALÁSZ IVÁN

Az első Csehszlovák Köztársaság és a második Lengyel Köztársaság
születése az első közjogi dokumentumok tükrében (1918–1919)

32

SCHWEITZER GÁBOR

Vihar egy közjogi szakvélemény körül, avagy közreműködtek-e
a Budapesti Tudományegyetem jogászprofesszorai a köztársaság
közjogi megalapozásában 1918 novemberében?

59

VÖRÖS BOLDIZSÁR

Két szimbolikus térfoglalási akció: a magyar köztársaság kikiáltása
1918-ban és ellenünnepe 1919-ben

78

RECENZÍÓ

BALOGH LÍDIA

Christopher McCrudden: Litigating Religions: An Essay on Human
Rights, Courts, and Beliefs

90

KECSKÉS GÁBOR

Fodor László: A falu füstje. A települési önkormányzatok és
a környezet védelme a 21. század eleji Magyarországon

97

KÖNCZÖL MIKLÓS

Bodnár Kriszta – Fekete Balázs (szerk.): Iustitia meghallgat.
Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből

102

SZABÓ ZSOLT

Szente Zoltán: A parlamentek története. A korai rendi gyűlések
kialakulásától a modern népképviselői törvényhozásokig

106

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Fábíán Adrián, Görög Márta, Hamza Gábor,
Harmathy Attila, Kiss György, Korinek László, Lamm Vanda,
Lévayné Fazekas Judit, Miskolczi Bodnár Péter, Sólyom László, Sonnevend Pál,
Szabó István, Szikora Veronika, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Gárdos-Orosz Fruzsina

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Fekete Balázs

Szerkesztőségi tagok: Gajduschek György, Ganczer Mónika, Hollán Miklós,
Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor, Varju Márton

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
1453 Budapest Pf. 25.
Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100
E-mail: ajttan@tk.mta.hu

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli
és az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (REAL) archiválja

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet
Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
E-mail: ajttan@tk.mta.hu

Kiadja a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete

Olvasszerkesztő: Bodnár Kriszta
Tördelés és borítóterv: Pintér József
Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd
www.sednyomda.hu
HU ISSN 0002-564X

BATHÓ GÁBOR*

A FŐRENDIHÁZ KÖZJOGI POZÍCIÓJA A KÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA UTÁN WLIASSICS GYULA ÉS RUDNYÁNSZKY JÓZSEF ÁLLÁSPONTJÁN KERESZTÜL, 1918–1920

1918. november 16-án a főrendiház üléseit Wlassics Gyula báró elnökként berekesztettnek nyilvánította. Tette ezt arra tekintettel, hogy a képviselőház percekkel korábban saját feloszlását mondta ki. Wlassics Gyula e tettevel követte a népköztársaság leendő vezetése által megkomponált ütemtervet, amely a régi, az 1848-as és 1867-es alapokon nyugvó törvényhozás lebontására irányult. Wlassics annyiban tért el az elvártaktól, hogy nem a főrendiház feloszlását mondta ki, hanem üléseinek berekesztését. A szavakkal való játéknak nem lett volna jelentősége, hiszen a népköztársasági Nagy Nemzeti Tanács egyik első döntésével, az ún. néphatározattal feloszlatta az Országgyűlés mindkét házát azzal a nem titkolt szándékkal, hogy ez azok megszüntetését jelenti. Miután az 1920. évi I. törvénycikk 9. §-a érvénytelennek nyilvánította, és az Országos Törvénytárból törölte a néphatározatot és a néptörvényeket, a közjogi helyzet megváltozott, és jelentőssé vált az, hogy Wlassics Gyula a főrendiház üléseinek berekesztését mondta ki.

Értelmezve és elemezve a kapcsolódó minisztertanácsi jegyzőkönyveket és a napisajtó tudósításait arra juthattunk, hogy Wlassics Gyula nem elszenvedője, sokkal inkább előre megfontolt megalkotója volt annak a közjogi helyzetnek, amely a főrendiház lappangó létezését eredményezte egészen a felsőház 1926-os felállításáig. E lappangó lét egyik fenntartója volt mindvégig Rudnyánszky József, a főrendiház utolsó háznapgya. Rudnyánszky annak felállításakor terjesztette a jelentését a felsőház elé, melyben a pénzügyi és a személyügyi beszámolón túl bemutatta a főrendiház fennmaradása érdekében 1918 és 1926 között folytatott küzdelmeit. Ebben az időszakban a főrendiház házszabályainak megfelelően a háznapgyának a belügyminiszterrel együttműködve kellett ellátnia a feladatait. A főrendiház létezésével, a háznapgyi pozícióval és feladatokkal, a főrendiház hivatalával, személyzetével és ingóságaival kapcsolatban merültek fel összeütközések több belügyminiszterrel és a nemzetgyűlés elnökével. E viták során kialakult egy alaposan megvitattott értelmezése a főrendiház létének és a háznapgy ezzel kapcsolatos szerepének.

Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvénycikk preambuluma szerint a nemzetgyűlés

[m]egállapítja továbbá, hogy az 1910. évi június hó 21. napjára törvényszerűen összehívott országgyűlésnek képviselőháza az 1918. évi november hó 16. napján hozott határozatával önmagát feloszlottnak nyilvánította, főrendiháza pedig ugyanazon a

* Tanársegéd, Nemzeti Közszerológai Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, 1083 Budapest, Üllői út 82. E-mail: batho.gabor@uni-nke.hu.

napon tartott ülésében e határozatot tudomásul vette és tanácskozásait berekesztette, miáltal az országgyűlés működése is megszűnt. Mindezeknél fogva az állami főhatalom gyakorlása az alkotmány rendes formái között lehetetlenné vált.

Jelen tanulmány ennek a magyar közjogtörténet szempontjából jelentős pillanatnak az értelmezési lehetőségeivel foglalkozik Wlassics Gyula, a főrendiház elnöke és Rudnyánszky József, a főrendiház háznagya álláspontját bemutatva.

Az itt vizsgálandó helyzetet megteremtő momentum szinte pontos időpontja is megismerhető. Wlassics Gyula a főrendiház elnökeként 1918. november 16-án nagyjából 10:20-kor mondta a következőket: „Minthogy pedig a törvényeink szerint két házból álló országgyűlés képviselőházának feloszlatása természetesen vonja maga után azt, hogy az országgyűlés másik háza sem folytathatja alkotmányos működését, a főrendiház tanácskozásait ezennel berekesztetteknek nyilvánítom.”¹ Erre tekintettel fontosnak tartom itt felidézni és elemezni az 1918. november 16-i nap parlamenti eseményeit. E napon ülést tartott a képviselőház, a főrendiház és a Nagy Nemzeti Tanács, tehát a törvényhozás hatalmi ágában mindazok a szervek, amelyeknek a régi állam leépítésében és az új állam felépítésében szerepet jutott.

1918. november 16-án 10 órakor a képviselőház talán addigi fennállásának legrövidebb ülésére ült össze Szász Károly elnöklete alatt. Az ülésen beszédek nem hangzottak el, mindösszesen az elnök egyetlen javaslatáról szavaztak. Még bekiabálásból is csak kettő hangzott el folytonos éljenzés közepette, Hock Jánostól és Sümegi Vilmostól, akik a köztársaságot éltették. Az elnök a képviselőház feloszlatására irányuló javaslatát csupán röviden indokolta: „Azt hiszem, mindannyiunk óhajtását fejezem ki abban, hogy megvalósuljon a kormánynak az a hazafias törekvése, hogy a megújuló Magyarország békés, munkás, boldog jövője biztosíttassék és az ország területi integritása megóvassék.”² Hozzászólások, felszólalások és bármilyen vita nélkül az elnök kihirdette, hogy a képviselőház a javaslatának megfelelő döntést hozta egyhangúlag, azaz feloszlatta magát, pontosabban az eredeti szöveghez ragaszkodva kimondta feloszlását. A mindösszesen öt percig tartó ülés végén, mintegy csattanóképpen az elnök meghívta a „feloszlattott képviselőház volt tagjait” a Nemzeti Tanács 11 órakor kezdődő ülésére.³

Érdeemes rögzíteni, hogy a képviselőházban – tekintettel arra, hogy semmilyen vita nem folyt – fel sem merült annak vizsgálata, hogy a képviselőház egyáltalán jogosult-e annak a döntésnek a meghozatalára, amelyre éppen készült. Hiszen az országgyűlés évenkénti üléseiről szóló 1848. évi IV. törvénycikk egyértelműen rendelkezik az országgyűlés feloszlatásáról. Az országgyűlés feloszlatásának joga egyértelműen az uralkodót illette meg, és ez a helyzet nem változott az 1847/8. évi IV. törvénycikk 6. §-ának módosításáról szóló 1867. évi X. törvénycikkkel sem. Figyelemre méltó, hogy a napló tanúsága szerint két tárgya volt az aznapi ülésnek: az Országgyűlés feloszlásának kimondása és a jegyzőkönyv hitelesítése. Az bizonyosan kimondható, hogy ha a képviselőháznak lett volna bármilyen hatásköre is önmaga

¹ Főrendiházi Napló 1910–1918, V., 235.

² Képviselőházi Napló 1910–1918, XLI., 451.

³ Képviselőházi Napló 1910–1918, XLI., 451.

felosztatására, ez a hatáskör semmi esetre sem terjedhetett volna ki az Országgyűlés másik házára, így az Országgyűlés felosztatásának kimondása a képviselőház napirendjén értelmezhetetlen.⁴ A felosztatás kérdését a főrendiház nem tárgyalta, nem vette napirendre, azaz egyáltalán nem foglalkozott a képviselőház saját maga felosztatásáról szóló üzenetének törvényességével. Ennek a kérdésnek aztán 1920-ban, a jogfolytonosság keresésekor lett jelentősége.⁵ Schönwald Pál e helyzet értelmezésében tovább is megy. Rögzíti, hogy a felosztatás és berekesztés királyi jog volt. Arra a megállapításra jut, hogy sem a felosztatásnak, sem a berekesztésnek nem a jogi értelmét vette alapul az Országgyűlés egyik háza sem, hanem a két ház működésének végét, tevékenységük megszüntetését a fennálló összetételben. Schönwald szerint ez – bár a törvényi előírásoknak egyáltalán nem felelt meg – beilleszthető volt a forradalmi jogrendbe.⁶

A főrendiház 1918. november 16-i ülése a képviselőház aznapi üléséhez hasonlóan szintén rendhagyóan alakult. Tekintettel arra, hogy a képviselőház haladéktalanul tájékoztatta a főrendiházat döntéséről, annak ülése megkezdődhetett tíz perccel a képviselőházi ülés végét követően. A főrendiház ülésének két tárgya volt: „a képviselőház üzenetének átvétele és az ülés jegyzőkönyvének hitelesítése.”⁷ Talán már a napirend ily módon való megjelenítése is a főrendiházi döntést előlegzi meg. Wlassics Gyula báró elnöklete alatt kezdődött meg az ülés, amelyen az elnökön (és technikai kérdésekben a jegyzőn) kívül más nem szólalt meg. Az elnök – anélkül, hogy az ülés célját említene – a történelmi helyzetet és az ország integritása megőrzésének fontosságát hangsúlyozta. A beszédet követően közölte az ülés célját: „Jelen ülésünket a képviselőház egy üzenetének átvétele céljából hívtam össze.”⁸ Majd ténylegesen ismertették a képviselőház üzenetét.⁹ Már ezekből a szavakból is látszik, hogy nem a képviselőházéhoz hasonló döntés meghozatalát készítette elő Wlassics Gyula. Miután az elnök kimondta, hogy a főrendiház a képviselőház üzenetét tudomásul vette, akkor hangzott el a mondat, amely a főrendiházat a közjogi viták napirendjén tartotta az elkövetkezendő nyolc évben: „Mint ahogy pedig a törvényeink szerint két házból álló országgyűlés képviselőházának felosztatása természetesen vonja maga után azt, hogy az országgyűlés másik háza sem folytathatja alkotmányos működését, a főrendiház tanácskozásait ezennel berekesztetteknek nyilvánítom.”¹⁰ Ezt a kijelentést nem előzte meg és nem is követte vita, felszólalások, hozzászólások sem előtte, sem utána nem hangzottak el. A tanácskozások berekesztettnek nyilvánítását követően mindössze a jegyzőkönyv felolvasására került sor.

⁴ TOMCSÁNYI MÓRIC: *Magyar közjog. Alkotmányjog* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1926) 137–138.

⁵ PÖLÖSKEI FERENC: „Az államforma és az alkotmányosság kérdése 1919–1920 fordulóján” *Történelmi Szemle* 1976/3, 323.

⁶ SCHÖNWALD PÁL: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1969) 128.

⁷ Főrendiházi Napló 1910–1918, V., 234.

⁸ Főrendiházi Napló 1910–1918, V., 235.

⁹ Főrendiházi Napló 1910–1918, V., 234–236.

¹⁰ Főrendiházi Napló 1910–1918, V., 235.

Az előbb leírt történések forgatókönyve – láthatólag – jól megkomponált az utolsó szóig, nem a szereplők pillanatnyi elhatározásai és döntései alakították azt. Olyannyira az előre megszerkesztett menetet követték az események, hogy arról a *Pesti Hírlap* már egy nappal korábban, 1918. november 15-i számában tudósított. Eszerint a kormány és a Nemzeti Tanács megállapodott a „nagy nap” végleges programjában:

A képviselőház ülésének megnyitása után az elnök nyomban indítványozni fogja, hogy a Ház mondja ki feloszlását s ezt a főrendiházzal üzenetben közölje. Ennek az indítványnak vita nélkül való elfogadása és a jegyzőkönyv hitelesítése után az ülést bezárja. A főrendiházban az elnök bemutatja a képviselőháznak üzenetét; ennek tudomásulvétele mellett kimondja az 1910. június 21-ére összehívott országgyűlés főrendiházi tanácskozásainak berekesztését s a jegyzőkönyv hitelesítése után az ülést bezárja. Mindkét Ház elnöke az ülés befejezése után fel fogja hívni a képviselőház volt tagjait, illetőleg a főrendeket, hogy a Nemzeti Tanács nyomban tartandó ülésén vendégeül jelenjenek meg.¹¹

Figyelemre méltó, hogy nemcsak az eseményeket rögzíti ez a közlemény, hanem az egy nappal későbbiek pontos szóhasználatát is, így azt, hogy a főrendiház kimondja majd tanácskozásainak berekesztését – és semmi esetre sem használ más kifejezést. Ez az előbbi forgatókönyv követi Wlassics Gyula valódi szándékát is. Ismert volt, hogy Wlassics nem akarja a főrendiház feloszlását kimondani. Kunfi Zsigmond népjóléti miniszter Wlassics szándékát a főrendiház üléseinek berekesztésére egyenesen nevetségesnek tartotta. Jelentéktelenként értékelte, mivel a forradalmi jogalkotás álláspontja szerint mindenképpen és véglegesen elrendezte volna a kérdést.¹²

A minisztertanács 1918. november 15-i ülésének napirendjén szerepelt Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke fizetésének kérdése. Ez nem is volna érdekes, ha az előterjesztés szerint nem az lett volna a határozati javaslat, hogy Hock János kapja meg a megszűnt képviselőház elnökének fizetését.¹³ Különös ez a hozzáállás, tekintettel arra, hogy a képviselőház még nem szűnt meg akkor, és később is a feloszlásáról, nem pedig a megszüntetéséről döntöttek. Még izgalmasabb a minisztertanács egy nappal korábbi, 1918. november 14-i ülése. Ezen a kormány engedélyével részt vett Hock János, azért, hogy bejelentést tegyen a köztársaságot proklamáló ülés programjáról, mely szerint az Országgyűlés mindkét háza november 16-án tart majd ülést. A képviselőház az aznapi ülésen kimondja majd formális feloszlását, és nem lesz semmiféle felszólalás vagy elnöki bejelentés. A főrendiház külön nem került szóba, azonban a jegyzőkönyvben szerepel a következő mondat: „A képviselőház és a főrendiház ülést tart, kimondva feloszlását.”¹⁴ Ugyancsak tartalmazza a jegyzőkönyv a Nemzeti Tanács kupolaterembeli üléséről, hogy azon az „akkorra megszűnt

¹¹ Sz. N.: „Az államhatalmat a Károlyi-kormányra ruházzák” *Pesti Hírlap* 1918. november 15., 5.

¹² Sz. N.: „Kunfi miniszter a főrendiház eltörléséről” *Az Est* 1918. november 16., 6.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) W12 Minisztertanácsai jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944, 1918. november 15. (48. ülés) 3.

¹⁴ MNL W12 Minisztertanácsai jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944, 1918. november 14. (47. ülés) 3.

főrendiház és képviselőháztagjai mint hallgatóság vesznek részt”.¹⁵ Érdekes, hogy Hock János előterjesztése még nem tartalmaz semmit az Országgyűlés két házának „megszűnése” közötti különbségről, azaz nem említi, hogy a képviselőház feloszlátja magát, a főrendiház pedig berekeszti majd tanácskozásait. Ahogyan fentebb láttuk, ez már a másnapi sajtóban egyértelmű volt. Az ezt megelőző napon tartott minisztertanácson is szóba került a régi Országgyűlés megszüntetésének kérdése. Ekkor is úgy fogalmazott a jegyzőkönyv, hogy a tervek szerint mind a képviselőház, mind a főrendiház kimondja feloszlását.¹⁶

Érdeemes röviden a rövid távú reakciókat ideidézni; egyrészt azt, hogy a Nagy Nemzeti Tanács hogyan értelmezte a főrendiház döntését, másrészt pedig hogy a sajtó hogyan értékelte ugyanezt. A Nagy Nemzeti Tanács 1918. november 16-án 11 órakor kezdődő ülésén Hock János elnök ismertette az ülés napirendjét:

A napirend a következő: Az elnöki megnyitó után az elnök bejelenti a király lemondását, bejelenti a képviselőház és főrendiház feloszlását. A nemzeti tanács intéző bizottság azonban kijelenti, hogy ha ezen lemondások és feloszlátások meg nem történtek volna, a forradalom erejével ezeket mi megszüntettük volna.¹⁷

Egyszerűen nem igaz, amit az elnök elmondott, hiszen a főrendiház esetében nem történt meg a feloszlás vagy a feloszlátás. Ezek a szavak még csak el sem hangzottak a főrendiház utolsó ülésén, és az egy nappal korábban a sajtóban közölt programban sem ez szerepelt. A Nagy Nemzeti Tanács 1918. november 16-án megalakította a „Néphatározat” elnevezésű dokumentumot. Ennek a tervezetthez¹⁸ képest változatlanul elfogadott II. cikke így rendelkezik: „A népköztársasági alkotmányt új választójog alapján sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés állapítja meg. A magyar országgyűlés képviselőháza és főrendiháza feloszlik és megszűnik.”¹⁹ Külön érdekesség, hogy a határozat irományként benyújtott változatában a „Néphatározat” címhez csillaggal fűzött lábjegyzetben a következő olvasható:

A képviselőház 1918. november hó 16-án tartott ülésén napirend szerint kimondta feloszlását. Az ülés bezárása után az Országház kupolatermében Hock János elnöklete alatt s a népkormány részvételével a Magyar Nemzeti Tanács ülést tartott, amelynek folyamán az itt közölt Néphatározat egyhangúlag elfogadtatott.

Ez kétségtelenül minden elemében igaz, azonban nem fedi a teljes valóságot, hiszen a főrendiház utolsó ülése és a tanácskozások berekesztése még csak említésre sem kerül. Ebből látható, hogy a Nagy Nemzeti Tanács elé terjesztett anyagban nem volt szükség, mód, lehetőség vagy igény a valóság pontos megjelenítésére, a „forradalmi nagyvonalúság” ezen túllépett. Erre utalt Schönwald Pál is a már említett véle-

¹⁵ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944, 1918. november 14. (47. ülés) 3.

¹⁶ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944, 1918. november 13. (46. ülés) 3.

¹⁷ Képviselőházi Napló 1910–1918, XLI., 457.

¹⁸ Képviselőházi Irományok 1910–1918, LXIV., 412.

¹⁹ Képviselőházi Napló 1910–1918, XLI., 458.

ményével. Ugyancsak ezt támasztja alá Hock János fentebbi idézett kijelentése is: mindegy, hogy az Országgyűlés házai mit tettek vagy sem, a sorsukról már korábban döntés született.

A másnapi sajtó sem írt pontosabban az 1918. november 16-i történésekről. A *Népszava* volt az a lap, amelyik jelentős érzelmi töltettel, mégis hűen számolt be az országgyűlési történésekről: „A nép akarata győzedelmeskedett a nemzetgyűlés határozataiban, ugyanakkor pedig a nép akarata győzedelmeskedett a becstelen képviselőház végső pusztulásában és a here főrendiház berekesztésében. A forradalom ereje törte szombaton össze őket, miután, ahogyan a forradalom egyik képviselője a szemükbe vágta, a bűneik súlya alatt roskadtak össze.”²⁰ A képviselőház esetében bár nem a megfelelő szót, a feloszlatast használja a cikk szerzője, de valamilyen okból a főrendiház esetében berekesztésről tudósít. Ehhez képest a *Budapesti Hírlap* részletesen beszámolt a főrendiház üléséről, de azért egy kis csúsztatással. Hosszan, néhol szó szerint ismerteti Wlassics Gyula főrendiházi elnök beszédét, így zárva az ismertetést: „Ezután köszönetet mondott a főrendiháznak azért a támogatásért, a melyben rövid, de eseményekben oly dús elnöksége alatt részesült, majd így fejezte be szavait: – Isten hártson el hazánkról minden veszélyt, hogy csonkítatlanul élvezhesse független állami létét. Ezzel az ülés véget ért.” Ezzel nemcsak azt az eseményt hagyta ki a tudósító, amikor az elnök a főrendeket meghívta a Nagy Nemzeti Tanács ülésére, hanem a leglényegesebbet is: azt, amikor az elnök kimondta, hogy a főrendiház tanácskozásait berekesztettnek tekint. Ez a lényeges momentum, feltehetően szándékosan, kimaradt a tudósításból.²¹ A *Pesti Napló* ellenben egyenesen élcelődött a berekesztés intézményén:

A főrendiház ma, a köztársaság ünnepnapján végérvényesen és visszavonhatatlanul kiszorított. Meghalt. Vége. De ne mondjuk túlságosan hangosan, mert szegény halott még nem tudja, a főrendiház még azt hiszi, hogy csak a tanácskozásait „rekesztették be”, de akik megértik az idők forradalmi szemafor-jelzését, azok tudják, hogy a főrendiháznak visszavonhatatlanul vége.²²

Ez a cikk elismeri, hogy a főrendiház szándéka szerint a tanácskozások felfüggesztése nem végleges, azonban ez lényegtelen a Nagy Nemzeti Tanács döntésének fényében.

A főrendiház nem oszlatja fel magát. Ezt nem is teheti, ez jogi képtelenség. Csupán arról van szó, hogy arra az időre, amely a képviselőház feloszlásától az új képviselőház összeüléséig eltelik, a főrendiház is szünetelteti tanácskozásait. De harakirit önmagán a főrendiház nem követhet el. Hogy a jövőben mi lesz a sorsa, megmarad-e vagy eltörlik, erről nem a főrendiház, hanem az összeülő alkotmányozó nemzetgyűlés fog dönteni.²³

²⁰ Sz. N.: „Magyarország-népköztársaság” *Népszava* 1918. november 17., 1.

²¹ Sz. N.: „Az országgyűlés búcsúja” *Budapesti Hírlap* 1918. november 17., 3.

²² Sz. N.: „A főrendiház vége. Legutolsó ülés a főrendiházban” *Pesti Napló* 1918/270, 5.

²³ Sz. N.: „Báró Wlassics a király lemondásáról és a főrendiház sorsáról” *Pesti Hírlap* 1918. novem-

Ezt Wlassics Gyula mondta, azonban a *Pesti Hírlap* hasábjain már egy nappal az események előtt megjelent. Ez is arra utal, hogy valójában minden előre megtervezett volt. Horváth Lajos elsősorban személyesen Wlassics Gyulának tulajdonítja azt, hogy a főrendiház berekesztése a 1918. november 16-i ülésen oly módon volt megszövegezve és végül kimondva, hogy azzal alkotmányjogi szempontból továbbra is fennmaradhatott a főrendiház, ez az ülés csak ideiglenesen jelentette működésének felfüggesztését. Ez az alkotmányjogi helyzet fennmaradt annak ellenére is, hogy a kétkamarás parlament megszüntetésére a frissen kikiáltott népköztársaság már aznap megtette az első és a további lépéseket, és a Tanácsköztársaság sem tette lehetővé a főrendiház működését semmilyen szempontból.²⁴

A fentiek pontos összefoglalását adja Szentirmay Ödön ítélőtáblai bíró a *Budapesti Hírlap* hasábjain 1919 novemberében megjelent cikkében. Szerinte megszakadt a magyar történeti alkotmány folytonossága akkor, amikor a főrendiház 1918. november 16-án a képviselőháznak azt az üzenetét, amellyel magát feloszlottnak nyilvánította, tudomásul vette, és tanácskozásait berekesztettnek nyilvánította. Szentirmay szerint fontos megállapítani, hogy az Országgyűlés két háza között nem jött létre megegyezés, márpedig enélkül országgyűlési, azaz nemzetakarati nem keletkezik. Rámutat arra, hogy a főrendiháznak a képviselőház döntését érdemben kellett volna tárgyalnia, mivel az burkolt jogalkotást tartalmaz. *Az országgyűlés tartamának kivételes meghosszabbításáról szóló 1915. évi IV. törvény*cikk meghosszabbította az Országgyűlés mandátumát a békekötést követő hatodik hónap végéig. A képviselőház azonban azzal, hogy feloszlatta magát, ezzel ellentétesen cselekedett. A főrendiház ezt a folyamatot megszakítva a tanácskozásait rekesztette be. Szentirmay meglátása szerint a tanácskozások bármikor megnyithatók lettek volna; ennek még az sem lehetett volna akadálya, hogy a főrendiház a képviselőház döntését tudomásul vette. Szerinte ha a főrendiháznak nem ez lett volna a célja, akkor az elnök más szót használ a berekesztés helyett. Az alkotmányos rend helyreállhatna akkor, ha a főrendiház újra összeülne, és ezúttal visszautasítaná a képviselőháznak a feloszlásáról szóló üzenetét.²⁵

Volt, aki nem Wlassics Gyulát állította a történetek középpontjába. A *8 Órai Ujság* 1922 decemberében arról számolt be, hogy Károlyi Mihály hazaárulási perének aznapi tárgyalásán Horváth Dénes, a kincstár jogi képviselője bizonyítási indítványt tett az Országgyűlés feloszlására és a köztársaság kikiáltásának kérdésére vonatkozóan. Előadta, hogy ezek egyfelől törvényellenesek voltak, másfelől a terror nyomása alatt jöttek létre. Arra kérte az eljáró bíróságot, hogy az Országgyűlés mindkét házában vezetését hallgassa meg arra vonatkozóan, mi indította őket arra, hogy a főrendiház tanácskozásainak berekesztéséhez hozzájáruljanak. A meghallgatottak úgy nyilatkoztak, hogy a hozzájárulásuk nem volt önkéntes, mivel nem akartak erőszakos eseményeket kiprovokálni, el akarták kerülni a polgárháború lehetőségét. Nyilatkozatuk szerint ezt támasztja alá a Nagy Nemzeti Tanács 1918.

ber 15., 5.

²⁴ HORVÁTH Lajos: „Az »örkődő bizottság«. A főrendiház szünetelésének korszaka 1918–1926” *Levéltári Szemle* 1994/1, 48.

²⁵ SZENTIRMAY Ödön: „Az alkotmányos megoldás” *Budapesti Hírlap* 1919. november 11., 2–3.

november 16-i ülésének jegyzőkönyve is, amely szerint Hock János elnök kijelentette, hogy ha önként nem oszlott volna fel az Országgyűlés, akkor a forradalom elszöprte volna őket.²⁶

Wlassics Gyula az eseményeket követően többször, több fórumon is kifejtette álláspontját a főrendiház feloszlásával kapcsolatban. Ezek közül egyrészt az 1920 februárjában a *Budapesti Hírlapban* közölt nyílt levelét és az 1925-ben ugyanazon lap hasábjain közzétett visszaemlékezését szeretném felidézni.

Az 1920. februári nyílt levelében Wlassics tisztán és érthetően leírta azt a helyzetet, amelyben cselekednie kellett 1920. november 16-án, ahogy az az események fenti rekonstrukciójában is olvasható. Azt írta, hogy a főrendiház elnökeként valószínűsítő terrorral szemben teljesítette a kötelességét akkor, amikor a kormány legegyszerűbb nyomása ellenére megtagadta a főrendiház feloszlásának kimondását. Már az is a kormány szándéka ellen való cselekedet volt, hogy – a képviselőházban történetekkel ellentétben – beszédet tartott a főrendiház utolsó ülésén.²⁷ A nyílt levélváltásnak egyébként az akkor egyik legaktuálisabb közjogi kérdés volt a tárgya, nevezetesen, hogy milyen törvényhozó szerv alkossa meg a jogfolytonosság államának alapvető jogszabályait.

Az 1925. márciusi visszaemlékezésében Wlassics arról beszélt, hogy a főrendiház feloszlásával kapcsolatban őt érdemtelenül érték a dicséretetek. Utalt arra is, hogy Szász Károly képviselőházi elnököt pedig alaptalanul érték vádak, hiszen ő csak a többségi párt egyhangú megállapodását hajtotta végre akkor, amikor a képviselőház feloszlását kimondta. Wlassics itt beszámol arról az értekezletről, amelyet 1918. november 14-én – tehát két nappal a főrendiházi ülések berekesztésének kimondása előtt – tartottak a miniszterelnöki palotában Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke, Szász Károly képviselőházi elnök, Simontsits Elemér képviselőházi alelnök és Wlassics Gyula mint főrendiházi elnök részvételével. Ezen a megbeszélésen Hock János Wlassics előadása szerint igen határozottan közölte, hogy mi legyen az 1918. november 16-i képviselőházi és főrendiházi ülés napirendje, kifejezetten kijelentette a kormány azon kívánságát, hogy a főrendiház és a képviselőház is nyilvánítsa magát feloszlottnak. E kérésre reagálva Wlassics – elmondása szerint – azonnal kijelentette, hogy a főrendiház tekintetében egy feloszlást tartalmazó nyilatkozatot a fennálló alkotmányba ütközőnek tekint. Kizártnak tartotta, hogy a főrendiház tagjai ilyen tartalmú határozatot hozzanak, de még ha meg is tennék, akkor sem vállalta volna a kijelentés megtételét. Miután Hock nemzeti tanácsi elnök győzködése Wlassics Gyulával szemben nem vezetett eredményre, arra hívta fel a főrendiházi elnök figyelmét, hogy függetlenül a főrendiház tetteitől, a Nagy Nemzeti Tanács megoldja majd a kérdést az Országgyűlés feloszlásának és megszűnésének kimondásával.²⁸

²⁶ Sz. N.: „Károlyi Mihályt felségsértéssel vádolja a kincstár képviselője” *8 Órai Ujság* 1922. december 8., 2.

²⁷ Wlassics Gyula: „Válasz Lengyel Zoltán nyílt levelére” *Budapesti Hírlap* 1920. február 6., 1–2.

²⁸ Wlassics Gyula: „A képviselőház feloszlása és a főrendiház berekesztése” *Budapesti Hírlap* 1925. március 29., 1.

Wlassics kikezdzhetetlen álláspontja és a történeti alkotmány szem előtt tartása még a forradalmi körülmények között is oda vezetett, hogy a főrendiház létezésének és működésének kérdése folyamatosan napirenden lehetett egészen a felsőház felállításáig. Ugyancsak ezek az okok vezethették arra Széchenyi Bertalant, a felsőház akkori elnökét, hogy 1937. április 2-án Wlassics Gyula temetésén a következőket mondja:

Wlassicsban a fanatizmusnak egy szikrája élt, a jognak mindenekfelett való tisztelétébe és erejébe vetett rendíthetetlen hite. Államférfiúi egyéniségét a tiszta önzetlenség, hazafias kötelességteljesítés, a szó nemes értelmében vett szabadelvűség, egyenes, igazságos gondolkodás, ritka alkotmányos érzék, biztos ítélőképesség és tisztelretreméltó erény alkotják. Kítörülhetetlenül beírta nevét a magyar parlamentarizmus történetébe.²⁹

Némethy Károly egyenesen „alkotmánytörténelmi nevezetességű” ténynek nevezte, hogy Wlassics „a főrendiház 1918. november 18-án tartott emlékezetes utolsó ülésén, az akkori kormány kívánságával mit sem törődve, a főrendiház üléseit nem feloszlatoznak, csak berekesztettnek nyilvánította”.³⁰

1918. november 16-án a főrendiház háznagya Rudnyánszky József báró volt. Ő volt az véleményem szerint, aki a jelen írás első felében ismertetett módokon elméletben még létező főrendiházat a gyakorlatban is megtartotta. E tevékenységét kötelességtudattól vezérelve végezte el, teljes működését a főrendiház házszabályának 80. §-ára alapozta. Ez a rendelkezés a háznagy működését határozza meg arra az időre, amíg az Országgyűlés működése szünetel. Eszerint „[a] háznagy hivatalos működését a belügyministeriummal érintkezve az ülésszakok között és az országgyűlés feloszlataása után is felelősség terhe alatt folytatja s eljárásáról a főrendi háznak minden új ülésszak, illetőleg országgyűlés kezdetén számot ad.”³¹ Rudnyánszky nem csekély elszánással e rendelkezésre alapítva tevékenységét fenntartotta a főrendiházat a fizikailag is létező legfontosabb államhatalmi szervek között. Ne felejtjük el, hogy a vizsgálatunk alá vett nyolc éves időszak (1918–1926) magában foglalja a magyar XX. század egyik legvíharosabb időszakát, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását, a köztársaság kikiáltását, a Tanácsköztársaságot és a trianoni békeszerződést is.

Rudnyánszky József szigorúan kötötte magát a főrendiház házszabályának fentebb ismertetett 80. §-ához, erre való hivatkozásaiban gyakran hangsúlyozta, hogy háznagyi tevékenységét „felelősség terhe alatt” végzi.³² Kötelessége teljesítése során

²⁹ Sz. N.: „Nagy pompával eltemették báró Wlassics Gyulát” *Pesti Hírlap* 1937. április 3., 8.

³⁰ NÉMETHY KÁROLY: „Báró Wlassics Gyula 1852–1937” *Magyar Közigazgatás* 1937. április 4., 1–2.

³¹ SZERENCs János: *A főrendiház szervezete* (Budapest 1893) 202.

³² „A főrendiház házszabályainak 80. §-a tette kötelességemmé, hogy háznagyi hivatalos működésemet 1918. évi november 16-ika után a belügyminiszteriummal érintkezve felelősség terhe alatt folytassam. Ennek a kötelességnek a nehéz viszonyok dacára kisebb-nagyobb megszakításokkal a lehetőség korlátain belül eleget iparkodtam tenni. [...] Az 1918. évi novemberi események, ezek kapcsán a képviselőház és a főrendiház megszűnésének kimondása házszabályszerű kötelességeim teljesítésében nem gátoltak.” „A főrendiház háznagjának jelentése 1918. évi november hó 16-tól a felső-

több alkalommal is vitába került az éppen aktuális kormány tagjaival vagy a törvényhozó szerv vezetőivel. Ezekről a vitáiról is beszámol abban az igen alapos, nagy terjedelmű anyagban, amelyet a felsőház megalakulásakor terjesztett az újonnan felállított kamara elé.³³ Rudnyánszky az 1918. november 16-i eseményeket úgy tekintette, hogy azok csak időlegesen korlátozzák a főrendiház működését, rá, munkájára és felelősségére valójában nincsenek, illetve nem kell lenniük jelentős hatással.

Rudnyánszky többször is nyilvánvalóvá tette, hogy magára nézve kötelezőnek tartja a főrendiházi házszabály 80. §-ának rendelkezését, valamint ezt várja el munkatársaitól éppúgy, mint az éppen aktuális kormányoktól. Ez utóbbi tekintetében nem volt egyértelmű a jogi helyzet, így Rudnyánszky feladatkörét és felelősségét védve és hangsúlyozva többször is vitába keveredett. Ezek közül kettőt, a Dömötör Mihállyal és Nagy Vincével folytatott vitát az alábbiakban ismertetem. Alkotmánytörténeti jelentőségűnek tartom Rudnyánszkyt a Rakovszky István nemzetgyűlési elnökkel folytatott vitáját is, amelynek lényegi ismertetésére szintén sor kerül. Azért tartom fontosnak e viták leírását és rövid elemzését, mivel Rudnyánszky a folyamatos ellentmondásával, a házszabály rendelkezéseire és az ott megállapított felelősségére való hivatkozással újra és újra értelmezte a főrendiházzal kapcsolatos közjogi helyzetet.

Rudnyánszky Józsefnek a felsőház számára írt, fentebb már említett jelentésből ismerhetjük a Nagy Vince belügyminiszterrel váltott levelét is.³⁴ Rudnyánszky nem rejtette véka alá a Berinkey-kormánnyal szembeni ellenérzéseit. Átvette az *1920. évi I. törvénycikk* szóhasználatát, amely még a népköztársaság vagy tanácsköztársaság elnevezéseket is csak „ügynevezett” kiegészítéssel használta.³⁵ Rudnyánszky beszámolójában így nem meglepő, hogy az „ügynevezett Berinkey-kormány belügyminisztere” vagy az „ügynevezett néphatározat” fordulatokat olvashatjuk.³⁶ Az említett belügyminiszter Nagy Vince, aki 1919. január 19-től 1919. március 21-ig vezette tárcáját a Berinkey-kormányban,³⁷ de már ezt megelőzően is belügyminiszter volt, Károlyi Mihály kormányában 1918. december 12-től.³⁸

Még a Berinkey-kormány hivatalba lépését (1919. január 19.) megelőzően, 1919. január 16-án kézbesítették Rudnyánszky József számára azt a levelet, amelyben arról tájékoztatták, hogy a kormány felmentette őt a főrendiházi háznagyi teendők ellátása alól. Itt valószínűleg elírásról van szó, hiszen a háznagyok pozíciójának kérdése csak az 1919. január 18-i minisztertanácsi ülés napirendjén szerepelt (nem túl előkelő helyen, mindössze a 35. napirendi pontként). Ekkor a minisztertanács

ház megalakulásáig terjedő időre.” Felsőházi irományok 1927–1932., I., 13.

³³ A főrendiház háznagyának jelentése (32. l.) 13–74.

³⁴ A főrendiház háznagyának jelentése (32. l.) 17.

³⁵ *1920. évi I. tc.* 9. § „Az ügynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek. Hasonlóképpen érvénytelenek az ügynevezett nemzeti tanácsoknak és szerveiknek mindennemű rendelkezései és határozatai is.”

³⁶ A főrendiház háznagyának jelentése (32. l.) 13.

³⁷ Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1987* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1987) 93.

³⁸ Bölöny (37. l.) 92–93.

a belügyminiszter előterjesztésére úgy döntött, hogy a képviselőház és a főrendiház háznagyait teendők alól felmenti, és ezeket a pozíciókat egyelőre megszünteti.³⁹

Rudnyánszky a kormánynak erre az intézkedésére frappáns, egyben közjogi megalapozottságú választ adott. Arra hívta fel a belügyminiszter és a kormány figyelmét, hogy háznagyi megbízatását a főrendiháztól kapta. Így bármennyire is határozott a kormány azon döntése, hogy a háznagyi pozíciókat megszünteti az Országgyűlés mindkét háza tekintetében, illetve Rudnyánszkyt konkrétan felmenti, az semmilyen joghatással nem bírhat, mivel a döntést nem az arra jogosult hozta meg.⁴⁰ Érdemes itt megvizsgálni, hogy a főrendiházi háznagnak vajon igaza volt-e. A háznagyra vonatkozó szabályokat három forrásból, az *1848. évi IV. törvénycikkéből*, a *főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikkéből* és a főrendiház házszabályaiból ismerhetjük meg.

Az *1885. évi VII. törvénycikk* 15. és 16. §-a tartalmaz rendelkezéseket a főrendiház háznagyával kapcsolatban.⁴¹ Ezekből megtudhatjuk, hogy a háznagyot a főrendiház titkos szavazással választja meg, és háznagy tiszteletdíjban részesül, amelyet a főrendiház állapít meg. A 16. § szerint a háznagy nevezi ki a főrendiház szolgaszemélyzetét. Nincs azonban semmilyen rendelkezés a háznagy felmentéséről, lemondásáról vagy pozíciójának bármilyen módon való megszűnéséről vagy megszüntetéséről. Életszerű körülmények között nyilván nem volt várható, hogy a törvény rendelkezést tartalmazzon az államszerkezet forradalom miatti jelentős megváltoztatásának esetére, de valamilyen általános rendelkezés a pozíció megszűnésével kapcsolatban kívánatos lett volna. E hiányosságot látszik pótolni a főrendiház házszabálya. A házszabály természetesen részletesen kibontja a háznagy feladatait, azonban az esetünkre irányadó fontosabb szabályozást is találhatunk, a főrendiház megalakulásának menetét leíró II. fejezetben.⁴² A 4. § első bekezdése szerint a főrendiház tagjai sorából, általános szótöbbséggel, a jegyzőkkel együtt választja meg a háznagyot. E szakasz negyedik bekezdésének első mondata a következő rendelkezést tartalmazza: „Az *1848. évi IV. t.-cz. 8. §-ához* képest a háznagy és a jegyzők minden évi ülészak elején újból választandók.”⁴³ E rendelkezést értelmezve azt lát-

³⁹ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944. 1919. január 18., 24.

⁴⁰ A főrendiház háznagyának jelentése (32. lj.) 17.

⁴¹ „15. § A főrendiház elnökét és két alelnökét, a ház tagjai közül, minden országgyűlés tartamára, a miniszterelnök felterjesztésére, Ő Felsége a király nevezi ki. Hasonló módon történik az időközben megüresedett egyik vagy másik hely betöltése is. Ha az elnökség minden tagja gátolva lenne valamelyik ülésben elnökölni, azon egy ülésben ezen tisztelet a ház jelenlevő legidősb tagja mint korelnök teljesíti. Ha azonban a gátló körülmény akár mindháromra, akár csak egyikre nézve is, előreláthatólag hosszabb ideig tartana, a helyettesítés ugyanazon módon történik, mint a kinevezés. Áznagyot és jegyzőket saját tagjaiból titkos szavazással maga a főrendiház választ. Az elnök és a háznagy a ház által megállapítandó tiszteletdíjban részesül. Rajtuk kívül a ház tagjai, mint ilyenek, fizetésben vagy javadalmasásban nem részesülhetnek. Ez által azonban a Horvát-Szlavonországok gyűlése által választott tagokra és a közösügyek tárgyalására kiküldött bizottság tagjaira nézve eddig fennállott gyakorlat nem érintetik.

16. § A ház egyéb hivatalnokait az elnök, a szolgaszemélyzetet a háznagy nevezi ki, de azok számát és fizetését a ház állapítja meg.”

⁴² SZERENCs (31. lj.) 161–162.

⁴³ SZERENCs (31. lj.) 162.

hatjuk, hogy a megválasztott főrendiházi háznagy pozícióját a következő ülészak megkezdéséig látja vagy láthatja el. A házszabály ezzel kapcsolatban nagyon pontos meghatározást tartalmaz, mely szerint a korábban megválasztottak az új választás eredményeinek kihirdetéséig folytathatják tevékenységüket.

Érdemes kitérni arra az utalásra, amelyet a házszabály tett az *1848. évi IV. törvénycikk* 8. §-ára. A rendelkezés második mondata így szól: „Mind a két táblának elnökei az országgyűlés egész folyamára, a többi táblahivatalnokok pedig évenként, az első ülésben választathatnak, és illetőleg neveztetnek ki, mely ülésben az elnökséget a tábla legkorosb tagja viendi.” Ha tehát a házszabály rendelkezéseit erre tekintettel, illetve eszerint kell értelmezni, az csak megerősíti a fent leírtakat. Az elnökön kívüli „táblahivatalnokokat”, így tehát a háznagyot is (akit egyébként az *1848. évi IV. törvénycikk* nem említ) évenként, ülészakonként kell megválasztani.

Mindezek fényében szükséges értelmezni Rudnyánszky levelét Nagy Vince belügyminiszterhez és lehet megválaszolni azt a kérdést, hogy Wlassics Gyula adta-e a lehetőséget és az alapot arra, hogy Rudnyánszky érvelése helyes lehessen, azzal, hogy a főrendiház ülésezését berekesztette. A fentiekből az következik, hogy a háznagy mindaddig háznagy marad, amíg az új háznagyot meg nem választják. A szabály az, hogy a háznagyot – mint az elnökön kívüli tisztviselőket – ülészakonként kell megválasztani. Ám amíg a berekesztés, illetve a berekesztettség állapota fennáll, új ülészak nem indul, így a választás szükségessége sem merül fel. Azonban az itt és a Rudnyánszky által is oly sokszor idézett főrendiházi házszabály 80. §-a ennél tágabb lehetőséget ad a háznagyi állás megőrzésére. Eszerint ugyanis az ülészakok között, sőt még az Országgyűlés feloszlátása után is kötelessége a feladatait ellátni.⁴⁴ Ebből az következik, hogy Rudnyánszky álláspontjának igazához nem is volt szükség arra a tényre, hogy Wlassics Gyula a főrendiház üléseinek csak a berekesztését mondta ki. A Rudnyánszky-féle álláspont még azt is megengedné, hogy elfogadja az Országgyűlés mindkét házának feloszlátását kimondó Néphatározat érvényességét és hatályosságát is,⁴⁵ hiszen a házszabály a feloszlátás esetére is megengedi a háznagynak a feladatai elvégzését, sőt kötelezi arra.

Továbbolvasva Rudnyánszky Józsefnek Nagy Vince belügyminiszterhez írt rövid, ám annál tartalmasabb levelét, még egy fontos körülményre találhatunk rá. Eszerint a háznagy a főrendiház „házszabályainak 80. §-a értelmében és szellemében”⁴⁶ a felmentését csak a főrendiháztól vagy annak valamilyen elnevezésű (szerinte például alkotmányozó nemzetgyűlés vagy szenátus) jogutódjától fogadhatja el. A Nagy Nemzeti Tanácsnak az Országgyűlésre vonatkozó rendelkezései pedig nem szólnak jogutódlásról, sokkal inkább arról, hogy a régi renddel való szakításnak az egyik eleme a régi Országgyűlés felszámolása.

Ehelyütt szót kell még ejteni a minisztertanács 1920. április 6-i döntéséről, amellyel kapcsolatban Rudnyánszky József több személlyel is jelentős vitába bocsátkozott

⁴⁴ SZERENCs (31. l.) 202.

⁴⁵ Néphatározat II. cikk „A népköztársasági alkotmányt új választójog alapján sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés állapítja meg. A magyar országgyűlés képviselőháza és főrendiháza feloszlik és megszűnik.” Képviselőházi Napló 1910–1918, XLI., 458.

⁴⁶ A főrendiház háznagyanak jelentése (32. l.) 17.

pozícióját és kötelességeit védendő. A napirend előterjesztője Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök volt, aki ideiglenesen ellátta a belügyminiszteri feladatokat is 1920. március 15. és április 19. között.⁴⁷ Az előterjesztésben a miniszterelnök ismertette a fontosabb előzményeket. Szerinte az 1910-re összehívott Országgyűlés képviselőháza 1918. november 16-án magát feloszlottnak nyilvánította, főrendiháza pedig ugyanazon a napon ezt tudomásul vette, és a tanácskozást berekesztette. Ennek következtében az Országgyűlés működése megszűnt. A megszűnést követően a házszabályok szerint a képviselőház és a főrendiház tekintetében az adminisztratív teendők ellátása feletti jogot a belügyminiszter gyakorolta. Tekintettel arra, hogy a nemzetgyűlés egykamarás, a miniszterelnök célszerűbbnek látta volna, ha a főrendiház adminisztratív teendői feletti felügyeleti jogot a nemzetgyűlés elnökére ruháznák át. Szerinte ennek pozitív következménye volna, hogy így az adminisztratív teendők felügyeleti joga mellett a nemzetgyűlés elnökének kezében összpontosulna a Parlament épülete feletti rendelkezés és ellenőrzés is. Erre azért volna szükség, mert így egyrészt a nemzetgyűlés üléseinek időtartama alatt a közbiztonság jobban biztosítható, másrészt a főrendiház személyzetének működése, számvitele és pénzügyei hatékonyabban ellenőrizhetők. Erre tekintettel kérte a miniszterelnök a minisztertanács hozzájárulását ahhoz, hogy a belügyminiszternek a főrendiház vonatkozásában gyakorolt felügyeleti jogát a nemzetgyűlés elnökére ruházzák. A minisztertanács támogatta a javaslatot,⁴⁸ Rudnyánszkyt Simonyi-Semadam miniszterelnök-belügyminiszter levélben tájékoztatta a döntésről.⁴⁹ Rudnyánszky nem tudta teljességgel elfogadni a minisztertanács döntését, és e véleményének hangot is adott. E véleménye azért fontos, mert a megváltozott közjogi helyzetre, a már működő nemzetgyűlésre tekintettel fejtette ki álláspontját a főrendiház helyzetével kapcsolatban. A háznagy leveleiben, amelyeket a nemzetgyűlés elnökének, Rakovszky Istvánnak és Dömötör Mihály belügyminiszternek írt, megvilágítja álláspontját, és ráirányítja a figyelmet a közjogi helyzet és a közjogi változások néhány fontosabb elemére.

Egyrészt kifejezésre juttatta, hogy a főrendiház háznagya sem a belügyminiszternek, sem az átruházott hatáskörben eljáró nemzetgyűlési elnöknek, még a főrendiház elnökének sincs és nem is volt alárendelve. A házszabály a belügyminiszterrel való együttműködést írja elő, nem pedig neki vagy a helyettesítőjének való alávetést. Másrészt megjegyzi, hogy a főrendiház házszabályán kívül sem törvény, sem törvényerejű szabály nem létezik, amely megengedhetné a főrendiház belügyeibe való beavatkozást vagy szuverenitásának megsértését. Harmadrészt rögzíti azt a tényt, hogy a főrendiház megszüntetésének kérdése fel sem merült, a főrendiház létezik, mindössze a működése szünetel. Ezért nem lehet a jogutódlás kérdéséről beszélni, hiszen nincs minek a jogutódját keresni. Negyedrész a háznagy és a háznagyi hivatal működése szükséges. Mivel a főrendiházi tagok törvényhozásbeli tagsága nem szűnt meg azzal, hogy a főrendiház ülésezését berekesztették, sőt a feloszlással

⁴⁷ BÖLÖNY (37. lj.) 98.

⁴⁸ MNL W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27) 1867–1944, 1920. április 6., 28–31.

⁴⁹ A főrendiház háznagyának jelentése (32. lj.) 20.

sem szűnt volna meg, a főrendiházi háznagyai hivatalnak, illetve irodának kell foglalkoznia a főrendiházi tagok ügyeivel.⁵⁰

Az első megállapítást Rudnyánszky a főrendiházi házszabály 80. §-ára alapította, amelyre oly sokszor hivatkozott. Eszerint „[a] háznagy hivatalos működését a belügyministeriummal érintkezve az ülésszakok között és az országgyűlés feloszlata után is felelősség terhe alatt folytatja s eljárásáról a főrendi háznak minden új ülésszak, illetőleg országgyűlés kezdetén számot ad.”⁵¹ Kétségtelenül igaza van akkor, amikor azt mondja, hogy a háznagy munkáját, tevékenységét, döntéseit nem felügyeli, nem ellenőrzi senki. A belügyminiszterre vonatkozóan az előírás mindössze az érintkezésre utal, még csak az sem szerepel a szabályozásban, hogy a belügyminiszternek és a háznagnak együttműködnie kellene vagy ne hozhatnának döntést egymás jóváhagyása nélkül. Az érvek második köre is ezen a rendelkezésen alapul. Álláspontja szerint nincsen olyan törvény, törvényerejű jogszabály vagy más szabályozó, amely beavatkozna a főrendiház szuverenitásába, különösen a háznagy működésébe. Valóban, ezt az eddigiek alapján is megerősítve láthatjuk, hiszen az *1885. évi VII. törvénycikk* és a főrendiház házszabályai tartalmazzák az alapvető és részletes szabályokat is, ezekhez képest még az *1848. évi IV. törvénycikk* is csak kiegészítő jellegű jogszabály. Tulajdonképpen Rudnyánszky egész hosszas beszámolója, amelyet főrendiházi háznagyai működéséről készített a frissen megalakult felsőház számára, az a főrendiház szuverenitásáért, a zavartalan háznagyai működéséért tett erőfeszítéseit, az ezekért megvívott küzdelmeit írja le. Ha ezzel a szemmel olvassuk végig a jelentését, akkor láthatjuk, hogy kiemeli azokat, akik vele együttműködtek, támogatták tevékenysége során (például gróf Batthyány Tivadar belügyminiszter), és sokkal hangsúlyosabban láthatjuk megjelenni azokat, akik akadályozták háznagyai tevékenységében (például Nagy Vince és Dömötör Mihály belügyminiszterek, Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök vagy Rakovszky István nemzetgyűlési elnök).

Rudnyánszkynek még 1920 első felében is magyarázkodnia kell a főrendiház létezéséről. Erről szól 1920-as érvelésének harmadik köre (és áttételesen a negyedik kör is). Ezen a ponton válik valóban fontossá a jelen írás első részében ismertetett és elemzett eseménysorozat. A Wlassics-féle kijelentést követően a főrendiház nemcsak jogintézményként maradt fenn, hanem bármikor működésbe is hozható, csak a következő ülés összehívására való akarat szükséges hozzá. Jogosan állt ki a háznagy a jogutódlás kérdésének még csak az említésével szemben is, hiszen nem beszélhetünk jogutódlásról akkor, amikor létező jogintézményről és annak bármikor működésbe hozható szervezetéről, konkrétan megjeleníthető tagságáról van szó. Rakovszky nemzetgyűlési elnök hivatkozik Rudnyánszky egy 1919-es levelére:⁵² „Méltóságod maga is [...] kifejezetten elismeri az alkotmányozó nemzetgyűlés illetékességét arra, hogy [...] a főrendiháznak éppúgy jogutódlaként szerepeljen, mint ahogy jogutódja a képviselőháznak.”⁵³ Rudnyánszky valószínűleg megbánta, hogy

⁵⁰ A főrendiház háznagyának jelentése (32. l.) 21–31.

⁵¹ SZERENCs (31. l.) 202.

⁵² A főrendiház háznagyának jelentése (32. l.) 17.

⁵³ A főrendiház háznagyának jelentése (32. l.) 19.

1919-ben oly megengedően fogalmazott, azonban a közjogi helyzet természetesen nagyon eltérő volt. A jogutódlás kérdését röviden és kikezdetetlen logikával zárta le: „ az el nem törölt főrendiházzal szemben jogutódról beszélni bizonyára nem lehet.”⁵⁴ A főrendiház közjogi helyzetével kapcsolatos értelmezését valóban ellentmondást nem tűrően adta elő, azonban szükséges megjegyezni, hogy nem volt teljesen hibátlan. Úgy tűnik, hogy a forradalmi jogrendet nem tette magáévá, azonban nem lehet szó nélkül elmenni azon tény mellett, hogy a Néphatározat kimondta a főrendiház eltörlését, annak teljes megszüntetését. A főrendiházban Wlassics Gyula szájából elhangzottak így a forradalmi jogrend fennállása alatt nem bírhattak jelentőséggel, tulajdonképpen mindegy, hogy Wlassics milyen kifejezést használt (berekesztés vagy feloszlatás), hiszen a Néphatározat ennél nagyobb súllyal esik latba. Wlassics szavainak és Rudnyánszky értelmezésének a közjogi helyzet jelentős megváltozásával, 1919 augusztusától lett jelentősége. A Rudnyánszky-féle értelmezést támasztotta alá az *1920. évi I. törvénycikk* is azzal, hogy a forradalmi jogrend, így a főrendiházat eltörlő Néphatározat érvénytelenségét mondta ki.

A fentiek alapján nem véletlen tehát az, ahogyan a felsőház számára készített jelentését lezárta Rudnyánszky:

Szakadatlanul élveztem főrendi tagtársaim részéről azt a kitüntető bizalmat, melyet önzetlen, szakadatlan buzgalmú munkával kiérdemelni egyedüli életcélom, törekvésem volt. A hazánkra nehezedett gyászos végzet úgy határozott, hogy ezt a fél-százados működési tért el kell hagynom. A válás pillanatában hatványozott mérvben érzem főrendi tagtársaim irányában azt a mély hálát, mely csak szívem utolsó dobbanásával fog megszűnni.⁵⁵

Rudnyánszky szavai után fontos megjegyezni, hogy a főrendiház, a főrendiházi jogfolytonosság, valamint a kétkamarás országgyűlés kérdése nem jutott nyugvópont-ra 1920-ban, utána még évekig – különösen a felsőház előkészítésekor és felállításakor – közéleti és politikai viták tárgya maradt.⁵⁶

⁵⁴ A főrendiház háznagyának jelentése (32. l.) 22.

⁵⁵ A főrendiház háznagyának jelentése (32. l.) 16.

⁵⁶ Erre lásd pl. RUSZOLY József: „Alkotmányjogi reformtörekvések az első nemzetgyűlés idején” *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Iuridica et Politica XXI/5.*, 3–71.

FIZIKER RÓBERT*

FRAU KUK HALÁLÁTÓL A K. U. K. MONARCHIA ÖSSZEOMLÁSÁIG. AZ ELSŐ OSZTRÁK KÖZTÁRSASÁG SZÜLETÉSÉNEK MÍTOSZAI

Ha a Lajtán túlra tekintünk, a hazánkban gyakran kárhoztatott mítoszgyártásra, „történelemátírásra” kísértetiesen hasonló jelenségekkel találkozunk ott is. A Monarchia felbomlásának centenáriumán érdemes görcső alá venni, illetve szükség esetén árnyalni vagy revidálni a köztársaság születéséhez kötődő legelterjedtebb toposzokat. Az írásból kiderül, hogy az osztrákokra oktrojált függetlenség részben saját akaratauknak is megfelelt, az Anschluss ugyanis csak az egyik, egyáltalán nem osztatlan népszerűséget élvező, átmeneti opció volt. Az új államalakulat jelentős gazdasági nehézségekkel küzdött, de a győztes államok felé gyakran hangoztatott „életképtelenség” inkább a politikai nyomásgyakorlás kiváló és összességében sikeres eszköze volt. Meggyőződéses köztársaságiak helyett pragmatikus, a Monarchia külpolitikai bosszorkánykonyhájában edződött politikusok vették át az irányítást, a keresztényszociális alapító atyák pedig már 1938 előtt meg is szabadultak a kevésbé hatékonynak tekintett államformától. A politikai átmenet hosszabb időn át, fokozatosan zajlott, az 1918. november 12-i dátumot bizonyos értelemben önkényesen jelölték ki, és később feledésbe is merült. A békeszerződés nevezetes 88. cikkelye nem (csupán) az Anschluss időleges tilalmát tartalmazza, hanem annak az új közép-európai államrendnek az elfogadását írja elő, amely minimum azonos mértékű területi és pszichológiai veszteséget jelentett Ausztria és Magyarország számára. A tanulmány végén – az alkotmánnyal kapcsolatos néhány tény rögzítésén túl – röviden arra is utalunk, hogy az egyszerre meghaladni és átmenteni kívánt múlt az 1945-ös újrakezdésnél is fontos szerepet játszott, és máig folyamatosan íródik.

1. MUTATIS MUTANDIS

A több évszázadnyi ambivalens, de egyre árnyaltabban megítélt, a „hítségések” helyett a „kiegyezések sorozataként” értékelt együttélés¹ ellenére Ausztriában és Magyarországon a másik nép 1918 utáni történelme iránti érdeklődés hosszú évtizedeken át minimális volt. A „sógoroknál” egyetlen összefoglaló munka sem jelent meg

* Főlevéltáros, történész, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1945 előtti Kormányiszervek Főosztálya. E-mail: fiziker.robort@mnl.gov.hu.

¹ Ehhez lásd „A kurucos mentalitás miatt nem látjuk a Habsburgok érdemeit. Interjú Bertényi Ivánnal” *Index.hu* 2016. november 21., bit.ly/344QHEP és „Gyarmat vagy éléskamra – avagy mit adtak nekünk a Habsburgok?” [Beszámoló Pálffy Géza és ifj. Bertényi Iván előadásáról] *Újkor.hu* 2018. október 20., bit.ly/35fh4bl. Az utóbbi cím nem véletlenül idézi a Monthy Python klasszikusában, a *Brian életében* elhangzó szónoki kérdést. A Monarchia időszakának változó megítélése kapcsán szintén említést érdemel „A Monarchia egy sikeres korszak volt” [Interjú Gerő Andrással, a Habsburg Történelmi Intézet igazgatójával] bit.ly/2XrK7Wz.

hazánk XX. századi törtéijáról,² ugyanakkor bizonyos egyetemes történeti,³ valamint a Horthy-rendszer genezisének⁴ és „kifutásának”⁵ megítélését erőteljesen befolyásoló szempontból releváns rész tanulmányokat leszámítva itthon sem volt sokkal jobb a helyzet.⁶ A köztörténet és a bilaterális együttműködés újjáépítése a mindkét utódállamban azonos módon kilátástalannak tűnő nulladik óra és a hasonló történeti fejlődésből levonható tanulságok ellenére sokáig nem foglalkoztatta a kutatókat.⁷

Pedig a párhuzamosságok és eltérések vizsgálata éppen ezért lenne indokolt. Képzelnünk magunk elé egy országot. Ez az ország túl van az ezredik születésnapján, mégis szereti önmagát áldozatként feltüntetni. Rövid XX. századi (1914–1989) létét területe és lakossága jelentős részének elvesztésével kezdte, szabadság- és békeszerető, panaszkodásra hajlamos, a külföld segítségében folyton bízó népe két vesztes – de kötelességüket teljesítő, hősként elesett katonái által megvívott – háború alatt és után két diktatúra áldásait is megtapasztalta (a kor antidemokratikus tendenciáihoz való kapcsolódásról nem is beszélve). Ebben az államban az egészséges történelmi tudat kialakulását a kettős beszéd mellett a mítoszok, illetve a démonizálás és bagatellizálás közti kötéltánc hátráltatja. A múlt bizonyos kényes szeleteit megpróbálják kiiktatni a nemzeti emlékezetből, alapító atyák szobrait áthelyezik, a történelmi viták pedig

² Ehhez lásd Gerhard BAUMGARTNER: „Távoli rokonok. A magyar történelem osztrák szemléletmódjáról” [ford. MESÉS Péter] *Regio* 2000/2, 55–70, bit.ly/2CZ74XO.

³ A párizsi békeszerződések és azok revíziója, a nyugat-magyarországi/burgenlandi kérdés, a Habsburgok restaurációja és a demokratikus és autoriter uralmi rendszerek küzdelme nem csupán a bilaterális viszonyt terhelte meg, de az európai politikai színpadon is meghatározó jelentőséggel bírt. Ehhez lásd Tóth Imre: *A nyugat-magyarországi kérdés, 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között* (Sopron: Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára 2006).

⁴ Például G. Soós Katalin: „Magyar–bajor–osztrák titkos tárgyalások és együttműködés, 1920–1921” *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*. Tomus XXVII. (Szeged: 1967) 1–44.

⁵ Az önálló Ausztria utolsó fél évtizedének budapesti osztrák követségéi lenyomatát ismerteti és elemzi TILKOVSKY Loránt: *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzése 1933–1938. évi politikai jelentéseiben* (Budapest: Paulus-Publishing 2002). Rövid áttekintés az 1920-as évekről TILKOVSKY Loránt: *Az 1920-as évek magyarországi külpolitikája a budapesti osztrák követség jelentései tükrében. In memoriam Barta Gábor* [szerk. LENGVÁRI István] (Pécs: JPTE Továbbképző Központ Irodája 1996) 409–416. A legújabb tanulmány MURBER Ibolya: „Az Anschluss és a magyar külpolitika a két világháború között” *Századok* 2015/1, 167–202. Apró megjegyzésként idekiváncokzik, hogy az *anschluss* német főnév – a XX. századi történelem egyik, a feldolgozásokban tipográfiaailag is szembetűnő módon megjelenő rémképe – annyira „megmagyarosodott” és általánossá vált a magyar nyelvű szakirodalomban, hogy helyesen kisbetűvel íródik.

⁶ Bellér Béla úgy vélekedett, hogy miután a Horthy-kori történetírás csupán a burgenlandi kérdés „szűk ablakán keresztül nézte” az osztrák–magyar viszonyt, 1945 után olyannyira „tisztá lett a kép”, hogy csupán egyetlen feltérképezésre váró fehér folt maradt, az 1920-as évek története a világgazdasági válság kitöréséig. Meggyőződése szerint az ő három részben közölt, szintén burgenlandi nézőpontból készült munkája (*Soproni Szemle* 1975/3; 1983/1. és *Századok* 1985/1.) töltötte ki ezt a rést. Valójában Kerekes Lajosnak (1927–1984) sem pályatársa, sem utóda hosszú ideig nem akadt. A legfrissebb összefoglaló munkához lásd KEREKES Lajos: *Ausztria hatvan éve, 1918–1978. Karl Rennertől Bruno Kreiskyig*. (Budapest: Gondolat 1984).

⁷ A két történeti út hasonló és eltérő vonásaihoz újabbán lásd MURBER Ibolya: „Az osztrák és a magyar válságkezelés, 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően” *Századok* 2018/6, 1293–1320.

gyakran pártpolitikai színezetet nyernek, terek befogadóképességéről, kommunista-gyanús elemekről meg himnuszról szólnak, és elérik a trafikokat is. Ebben az országban a vallási és etnikai kisebbségek sokáig másodrangú polgárok voltak.

Arról nem is beszélve, hogy a kül- és belföldi, például a köztársasági elnököt érő támadásokra nemzeti lózungokkal, ellenségkép gyártásával és „csak azért is” állásponttal reagálnak. Az ország emberi jogokkal kapcsolatos magatartását és demokrácia iránti elkötelezettségét kabarékban hozzák szóba, karikatúrákon ábrázolják, és az Európai Unió is vizsgálta. Ebben az országban a politikai elit meghatározó szereplői jogászok, és a pártok közti egyet nem értést tükröző alkotmánytervezet – egyes vélekedések szerint – egyetlen jogász néhány hetes munkájának köszönhető. Mégis talán az a legfontosabb, hogy az állam polgárai – bár botrányról botrányra bukducsolva, többek között vehemensen vitatott színházi előadások, értelmiségi és családon belüli viták segítségével, de – fájdalmas, nagy felbuzdulásokkal és hosszú (el)hallgatásokkal kísért tanulási folyamatnak lehettek és lehetnek részei, miközben büszkéek kis államuk (és benne természetesen labdarúgásuk) nagy és dicső múltjára. Hosszasan lehetne folytatni a sort. Tévedés ne essék, az elmúlt száz év Ausztriájáról van szó.

2. KÉNYSZERPÁLYA ÉS KISÁLLAMISÁG

A hosszú évtizedeken át tartó érdektelenségnek minden bizonnyal az lehetett az egyik oka, hogy a hazai történészek – egyébként a Horthy-korszak diplomataihoz hasonlóan – megelégedtek a *mainstream* olvasattal, azaz hogy a kisállami Ausztria zsákutcás története csak egy irányba futhatott. Hiszen 1918–1919 demokratikus szocialista anschlussufóriájának a saint-germaini békeszerződés csak időlegesen szabott gátat, az osztrák szövetségi tartományok ezt követő anschlussmozgalmának pedig a genfi jegyzőkönyvek aláírása és a népszövetségi kölcsön biztosítása vetett véget 1922 októberében. 1925-től számos területen folyt egy fokozatos gyakorlati összehangolódási folyamat, az ún. lopakodó anschluss. A német–osztrák vámuniós terv (1931) és az osztrák náci elvetélt puccskísérlete (1934. július 25.) után az 1936. július 11-i német–osztrák egyezményrel és Kurt Schuschnigg kancellár berchtesgadeni pokoljárásával (1938. február 12.) jellemezhető evolúciós megoldás az államot belülről felőrölve eredményezte Ausztria „hazatérését a birodalomba”.

Ugyanakkor a másik értelmezés azt hangsúlyozza, hogy az önmagát életképtelennek tartó Ausztria saját, a magyar békeszerződéshez számszerűleg és pszichológiailag is mérhető népesség- és területveszteséget jelentő Trianonját elszenvedve eljut az önálló állam elfogadásáig, valamint az osztrák eszme feltámasztásával Közép-Európa ismételt gazdasági integrációjának és a jövő föderatív Európája távlati megteremtésének vállalásáig. A IV. (osztrák trónon I.) Károly által megálmodott Nagy-ausztriai Egyesült Államok⁸ még későn érkezett, így irreális és visszhang nél-

⁸ Maga a fogalom ebben a formában már korábban ismert volt. Aurel C. Popovici: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn* (Leipzig: B. Elischer Nachfolger 1906).

küli, ugyanakkor a kortársak által óriási tévedésnek tartott, a nemzetiségek elszakadását legalizáló és a birodalmat felülről lebontani akaró elképzelés maradt 1918 őszen. Az 1920-as években Ignaz Seipel „új osztrákság” víziója, az osztrák nemzeti öntudat fejlődését elősegítő „osztrák akció” (1927), valamint Anton Wildgans *Rede über Österreich* című beszéde (1930) egyaránt az önálló, hazafias öntudatú német-osztrák államiság igényését hirdette. Engelbert Dollfuss kancellár (1932–1934) már az „életképes”, a német kultúrterület és más nemzetek között közvetítő Ausztriát propagálta, de csupán egy „operettszerűen eljátszott Ausztria-patriotizmusra”⁹ és egy Hitler ellenében megszervezett konzervatív-katolikus-autoriter fordulatra futotta az erejéből. Bármelyik legitim olvasatot is fogadjuk el kiindulópontnak, a kezdeti történések vizsgálata – főleg annak fényében, hogy az 1918–1920 közötti kaotikus magyarországi időszakról jelenleg is heves, nagyrészt közéleti-publicisztikai, de örömteli módon egyre inkább fiatal történészek által generált viták is folynak – meghatározó jelentőségű.

3. TOPOSZOK ÉS TAPASZTALATOK

Az első köztársaság hivatalos története 1918. november 12-én kezdődött Bécsben, amikor az 1911-ben megválasztott Birodalmi Tanács (*Reichsrat*) német képviselőiből október 21-én szerveződött Ideiglenes Nemzetgyűlés (*Provisorische Nationalversammlung*) kikiáltotta Német-Ausztriát (*Republik Deutschösterreich*). Heinrich Lammasch, az utolsó császári osztrák miniszterelnök már 1918. október 31-én átadta a kormányzást a három elnökből és a pártok húsz képviselőjéből létrejött Államtanácsnak (*Staatsrat*). Az utolsó Habsburg uralkodó, a néhány nap alatt egy ötvenmillió birodalom urából magánemberré váló I. Károly november 11-én mondott le „az államügyekben való részvételéről” (és nem a trónról) nevezetes schönbrunni nyilatkozatában.¹⁰ Az első köztársasági koncentrációs kormányt a szociáldemokrata Karl Renner irányította. A választások lebonyolítása, a parlamentáris szövetségi alkotmány elfogadása,¹¹ a békeszerződés aláírása, az állam nevének kényszerű megváltoztatása, a Habsburgok törvényben is rögzített trónfosztása, az Anschluss problematikájának időleges jegelese, az osztrák államterületért és az életképesség biztosításáért folytatott – és 1920-ig a szociáldemokrata-keresztényszociális nagykoalíció által irányított – harc nagyobb része csak ezután következett.¹²

Lord Palmerston brit liberális államférfi jellemezte úgy Ausztriát, hogy ott az átmenetek mindig hosszúak, a rendszerek, az ún. definitívumok pedig mindig rövi-

A föderalizálás első programjának kidolgozása Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* (Lipcse: Wigand Ottó 1843), *bit.ly/2XzTrHR*.

⁹ Robert MENASSE: *Ez volt Ausztria. Összegyűjtött esszék a tulajdonságok nélküli országról* [ford. BOMBITZ Attila] (Pozsony: Kalligram 2008) 36.

¹⁰ Két nappal később, 1918. november 13-án Magyarországot illetően is hasonló nyilatkozatot tett Eckartsauban.

¹¹ Ehhez lásd SZABÓ István: *Ausztria államszervezete, 1918–1955* (Budapest: PPKE JÁK 2010).

¹² Lásd pl. Erich ZÖLLNER: *Ausztria története* [ford. BOJTÁR Endre] (Budapest: Osiris 1998) 371–378.

dek.¹³ Ezt a külső-belső instabilitást az 1918 novemberében létrejött köztársaság is örökölte. Arról nem is beszélve, hogy a XX. század (1914/1918–1989) négy „rendszerváltást”, két diktatúrát, két idegen megszállást és két köztársaságot eredményezett a szomszédban.¹⁴ Bibó István szerint a német egységből való kiszorulásra (az 1866. évi königráti/sadowai csata következtében) az osztrák németiség válassza „lagymatag, meggyőződés nélküli, egyik napról a másikra élő politikai gyakorlat (fortwursteln)” volt, és ez a „szkizofrén állapot” folytatódott 1918 után is.¹⁵ Természetesen nem elsősorban arról van szó, hogy egyes források szerint 1918. november 12-én, a köztársaság kikiáltásának napján napos őszi idő volt,¹⁶ mások szerint viszont esős, esernyőigényes időjárás.¹⁷ Annyi mindenesetre bizonyos, hogy 1918. november 12. keddre esett.

4. SZUICID SZÖRNYSZÜLÖTT?

A hivatalos napilap, a *Wiener Zeitung* 1918. október 18-án – egyfajta intő jelként – közölte, hogy egy bizonyos Frau Amalia Kuk előző vasárnap elhunyt Bécsben.¹⁸ Az osztrák hadiözvegyeket és árvákat támogató alap elnökének felesége a hadigondoskodás terén szerzett érdemeket, például protézisekre gyűjtött adományokat. A k. u. k. (*kaiserlich und königlich*, magyarul császári és királyi, cs. és kir.) Monarchia sem sokkal élte túl Frau Kukot. A hölgy neve egyébként csak írásban idézi a császári és királyi, az egységet és a kettősséget egyszerre kifejező jelzőt, amelynek helyes kiejtése az *und* kötőszó rövidített formája ellenére amúgy [ˈka:untˈka:] lenne.¹⁹

Az egyik legismertebb toposz szerint, amely a Monarchia romjain, de annak fennmaradt diszletei között létrejött köztársaságot írja le, az új Ausztria volt az „az állam, amelyet senki sem akart”.²⁰ Sőt Fejtő Ferenc úgy fogalmazott, hogy „Ausztriának

¹³ BELLÉR Béla: „Az osztrák–magyar viszony és a burgenlandi kérdés (1927–1929)” *Századok* 1985/1, 42.

¹⁴ A történelemben ritka eset, hogy egy ország népességének ilyen rövid idő alatt ilyen gyakran kell megváltoztatnia az identitását. Hiszen egy nemzedéken belül kellett a Monarchiából az első köztársaságba, majd abból a hivatásrendi államba, onnan a nemzetiszocializmusba, végül a második köztársaságba való átmenetet végigcsinálni. MENASSE (9. lj.) 179.

¹⁵ BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok, 1935–1944. Az európai egyensúlyról és békéről. I. könyv: A világháború és a jelenlegi válság okai* (Budapest: Magvető 1986) 456.

¹⁶ HEINRICH DRIMMEL: *Vom Umsturz zum Bürgerkrieg. Österreich 1918–1927* (Wien–München: Amalthea 1985) 177.

¹⁷ HANNES LEIDINGER – VERENA MORITZ: *Die Republik Österreich 1918/2008. Überblick, Zwischenbilanz, Neubewertung* (Wien: Zsolnay 2008) 11.

¹⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a németben két fogalmat használnak a hazára. A *die Heimat* mellett a *das Vaterland* azonban apa- és nem anyaország szó szerinti fordításban.

¹⁹ ANDREA REISNER: „Frau Kuk liegt im Sterben” *Wiener Zeitung* 2018. október 16., *bit.ly/2Xt19DA*.

²⁰ Két könyv címe jellemezte hosszú ideig Ausztria 1918 és 1938 közötti történetét. Ezek azt a képet sugallták, hogy a köztársasági Ausztria útja már a kezdetektől meg volt írva, és szükségszerűen vezetett két évtizednyi kerülőút után az Anschlusshoz. HELLMUT ANDICS: *Der Staat, den keiner wollte. Österreich von der Gründung der Republik bis zur Moskauer Deklaration* (München: MTV-Molden-Taschenbuch 1976) és REINHOLD LORENZ: *Der Staat wider Willen: Österreich 1918–*

meg kellett elégednie azzal a ráerőszakolt szerencsével, hogy köztársasággá alakulhatott át”.²¹ Ezzel szemben számos érvet lehet felhozni. Otto Bauer, az osztrák diplomácia 1919 júliusában leköszönt vezetője úgy nyilatkozott később, hogy a sajtó- és gazdasági körök részéről folytatott heves ellenpropaganda (továbbá a várható nagyhatalmi vétó) miatt nem mertek népszavazást kiírni az anschlussról.²² Németország az első világháborús „szövetség”, valójában egy katonai diktatúra után nem élvezett nagy támogatást.²³ A keresztényszociálisok csak azért szavaztak egységesen november 12-én, hogy „ne zavarják meg ebben a történelmi pillanatban az egységet”.²⁴ 1918. decemberi pártprogramjuk azonban nem is említette az anschluszt. Tartottak a spartakisták bolsevik Németországtól (a kísérlet 1919 tavaszán elbukott), a protestáns szomszédtól, és monarchista köreik inkább a Habsburgok visszatérésében reménykedtek. A gazdaság képviselőinek a német konkurencia miatt fájt a fejük. A vorarlbergiek 80 százaléka kívánta a csatlakozást – Svájchoz. 1918. november 12-én az új osztrák állam Német-Ausztria állam- és kormányzati formájáról szóló első törvényében megerősítette a Németországhoz való csatlakozás igényét.²⁵ Ilyen módon „már az első mondatával, amit egyáltalán kimondott, rögtön öngyilkosságot követett el”.²⁶ 1919. március 2-án titkos német–osztrák jegyzőkönyvet írtak alá az anschluss mielőbbi tető alá hozásáról.²⁷ Ennek ellenére az anschluss illúziója már 1919 tavaszán elbukott, hiszen még a német kormány részéről sem volt egyöntetű a fogadtatása, főleg a békeszerződés küszöbön álló aláírását nem akarták veszélyeztetni ezzel a lépéssel.²⁸ A nagyhatalmak pedig nyilvánvalóvá tették, hogy Ausztria csak az anschlussról történő lemondás esetén számíthat kedvező béke-

1938 (Berlin: Junker und Dünnhaupt 1941). Az újabb feldolgozások közül kiemelendő Anton PELINKA: *Die gescheiterte Republik. Kultur und Politik in Österreich, 1918–1938* (Wien: Böhlau 2017) és Lothar HÖBELT: *Die Erste Republik Österreich (1918–1938). Das Provisorium* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau 2018).

²¹ FEJTŐ Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása* (Budapest: Minerva–Atlantisz 1990) 353.

²² Wilhelm J. WAGNER: *Der große Bildatlas zur Geschichte Österreichs* (Wien: Buchgemeinschaft Donauland 1995) 200.

²³ Ehhez lásd NÉMETH István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa-tervezés (1871–1918)* (Budapest: L'Harmattan 2009) 243–251, 306–311.

²⁴ Hellmut ANDICS: *50 Jahre unseres Lebens. Österreichs Schicksal seit 1918* (Wien–München–Zürich: Fritz Molden 1968) 27.

²⁵ A második cikkely szerint „Német-Ausztria a Német Köztársaság alkotórésze”. Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich. *Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich*, Jg. 1918. (Wien: aus der österreichischen Staatsdruckerei 1918) 4.

²⁶ Paul LENDVAI: *Az osztrák titok. 50 év a hatalom kulisszái mögött* [ford. PRUZSINSZKY Sándor] (Budapest: Sanoma 2007) 27.

²⁷ A berlini jegyzőkönyv szövegét idézi Norbert SCHAUSBERGER: „Deutsche Anschlussaspirationen 1918/1919 (bisher wenig beachtete ökonomisch-strategische Aspekte zum November 1918)” in Isabella ACKERL – Rudolf NECK (szerk.): *Österreich November 1918. Die Entstehung der Ersten Republik. Protokoll des Symposiums in Wien am 24. und 25. Oktober 1978* (Wien: Verlag für Geschichte und Politik 1986) 94.

²⁸ Rolf STEININGER: „12. November 1918 bis 13. März 1938: Stationen auf dem Weg zum »Anschluss«” in Rolf STEININGER – Michael GEHLER (szerk.): *Österreich im 20. Jahrhundert. Bd. 1. Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau 1997) 104–105.

feltételekre. Találóa írta a francia nyelvű svájci napilap, a *Le Temps*, hogy Ausztria szíve nem lehet Németországnál, ha a gyomra az antantnál van.²⁹

Az „Ausztria a maradék”³⁰ kifejezést Georges Clemenceau helyett főleg az osztrák politikusok használták (Renner például így fogalmazott: „Ami megmarad, egy nyomorék állam, szomorú maradvány”),³¹ az első köztársaság születéséről írott két-kötetes munka ennek ellenére címében³² is fenntartja a többféle, nyelvtanilag helytelen verzióban fennmaradt legendát. De a források a *soll gesagt haben* („állítólag azt mondta”) formula használata ellenére is görcsösen ragaszkodnak a mítoszhoz: a legszebb példa szerint Clemenceau „olyan kijelentésre ragadtatta magát, amelyet talán jogtalanul varrnak a nyakába”.³³

Szintén gyakran kerül elő a feldolgozásokban, hogy Ausztria „köztársasági-ak nélküli köztársaságot”³⁴ épített. Kétségtelen tény, hogy a keresztényszociálisok konzervatív szárnyának az első köztársaság végéig nem alakult ki megfelelő kötődése a köztársaság államformájához. A keresztényszociálisok az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésén még a monarchikus államforma fennmaradása mellett voltak.³⁵ Monarchista és republikánus szárnyuk még 1921-ben, Károly excsászár első visszatérési kísérletének napjaiban is harcolt egymással. A képviselői klubban lefolytatott szavazás eredménye 60:20 lett a köztársaságiak javára.³⁶ Aztán, amikor lehetőségük adódott rá, illetve lehetőséget teremtettek rá a harmincas években, meg is szabadultak a köztársaságtól,³⁷ a belebeszélés rendszerétől,³⁸ és folyamato-

²⁹ STEHLER György: „Az első osztrák köztársaság politikai, gazdasági orientációs kísérletei, 1918–1922” *Öt Kontinens* 2004, 343.

³⁰ *L’Autriche, c’est ce qui reste* – mondta állítólag a francia miniszterelnök. Érdekesség, hogy a „Maradék-Ausztria” (*Restösterreich*) fogalma ugyanazt a torzót hasonló bele nem nyugvással írta le a közbeszédben, mint nálunk a Csonka-Magyarország kifejezés.

³¹ Vö. Manfred ZOLLINGER: „»L’Autriche, c’est moi«? George Clemenceau, das neue Österreich und das Werden eines Mythos” in Stefan KARNER – Lorenz MIKOLETZKY (szerk.): *Österreich. 90 Jahre Republik. Beitragsband der Ausstellung im Parlament* (Innsbruck–Wien–Bozen: Studienverlag 2008) 621–632.

³² Wolfgang MADERTHANER – Helmut KONRAD (szerk.): ... *der Rest ist Österreich. Das Werden der 1. Republik* (Wien: Carl Gerold’s Sohn Verlagsbuchhandlung KG 2008).

³³ Lásd ZOLLINGER (31. lj.).

³⁴ Itt is adódik egy érdekes párhuzam. Ausztria köztársaságiak nélkül építette köztársaságát, eközben Magyarország király nélküli királyság volt, nem csupán abban az értelemben, hogy a korábbi uralkodót egy rövid polgárháborús intermezzo után – részben nagyhatalmi nyomásra – végleg kitessékelték az országból, hanem ténylegesen kevés olyan politikai erő volt az országban, amelyik az egykori nagyságot szimbolizáló Habsburgokat kívánta volna újra a trónon látni.

³⁵ Az Államtanácsban november 12-én csak egyetlen keresztényszociális képviselő, Wilhelm Miklas, a későbbi szövetségi elnök, az Anschluss-szal szembeni osztrák állami ellenállás szimbolikus alakja szavazott az Anschluss ellen és foglalt állást az államformáról szóló népszavazás kiírása mellett. A nemzetgyűlésben a köztársaság ellen szavazott még Athanas von Guggenberg és Karl Prisching keresztényszociális képviselő. ANDICS (24. lj.) 25–26.

³⁶ Jacques HANNAK: *Johannes Schober. Mittelweg in die Katastrophe* (Wien–Frankfurt–Zürich: Europa 1966) 68–71.

³⁷ Ehhez lásd FIZIKER Róbert: „Az osztrák hivatásrendi állam” *Limes* 2003/2, 109–122.

³⁸ Ignaz Seipel, a teológus kancellár vélekedett így, és azt is hozzátette, hogy ebben a rendszerben „az éri el a legtöbbet, aki a leghangosabban kiabál”. Walter GOLDINGER – Dieter A. BINDER: *Geschichte der Republik Österreich 1918–1938* (Wien–München: Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg 1992) 154.

san azt hangoztatták, hogy nem az állam formája, hanem a tartalma a lényeg.³⁹ De maga a tartalom sem sikerült igazán fényesre, ráadásul a köztársaság ellen felülről végrehajtott puccskíséret során létrejött, „slampossággal enyhített”⁴⁰ hivatásrendi berendezkedésben „a legtöbb hazafi nem volt demokrata és a legtöbb demokrata nem volt hazafi”.⁴¹

5. ÉLETRE ÍTÉLVE

Azt a kérdést is érdemes röviden tisztázni, mennyire volt „életképtelen állam” a háború utáni Ausztria. A *Hin und Her-Rennerből Anschluss-Rennerre* avanszált (azaz az összeomlás napjainak káoszában segítségért ide-oda rohangáló, majd a slággerré vált anschluss szekerére időben felkapaszkodó) Karl Renner államkancellár szerint Ausztria gazdasági helyzetéből, a törpeállam kicsinségétől való félelemből a kiutat az Ausztriát egy nagy gazdasági térség részévé avató és az elvesztett nagyságot is pótolni hivatott anschluss nyújtotta.⁴² Az 1918. október 31-én született szociáldemokrata párthatározat is azzal a kényszerhelyzettel magyarázta az anschluss igényét, hogy a magára maradt és gazdaságilag életképtelen állam többi nemzete el kíván szakadni, és német területek kerülnek szláv megszállás alá.⁴³ Tehát az anschluss egyfajta gazdasági szükségmegoldás volt,⁴⁴ ebből a szempontból másodlagos, hogy Ausztria a „vörös” Németországhoz kívánt csatlakozni.

Az életképtelen államra való osztrák hivatkozás egyben kiváló taktikai nyomásgyakorló eszköz is volt. Karl Renner kancellár már 1919 decemberében azzal fenyegetőzött Párizsban, hogy segély hiányában a kormány lemond, és nincs, aki a helyébe lépne. 1922-ben Ignaz Seipel is ezt a taktikát választotta Lloyd George angol miniszterelnökhöz írt jegyzékében, majd Genfben, a Népszövetség Ausztrabizottsága előtt elmondott két, érzelmektől sem mentes beszédében. A további fejleményekért, az „egyik legrégebbi civilizációs központ összeomlásáért Európa szívében”⁴⁵ a győztes hatalmakra háritotta a felelősséget, miközben arról próbálta meggyőzni őket, hogy az életképtelen, de életre ítélt Ausztria fennmaradása nemzetközi szükségszerűség. Az érvelés hatott, a Népszövetség jelentős hitelt biztosított az osztrák átalakulás támogatására.

³⁹ „Az államforma magában véve nem számít sokat: az állam tartalma az, ami számít, azt kell szolgálunk.” SIMONNÉ dr. TIGELMANN Ilona (szerk.): *Századunk tanúja – Habsburg Ottó. Bokor Péter filmjéhez* (Komárom: Komárom Megyei Moziüzemi Vállalat 1989) A Habsburg Ottótól származó idézet az első, számozatlan lapon található.

⁴⁰ Lucian O. MEYSELS: *Die verhinderte Dynastie. Erzherzog Franz Ferdinand und das Haus Hohenberg* (Wien: Molden 2000) 78.

⁴¹ Idézi LENDVAI (26. l.) 29.

⁴² STEININGER (28. l.) 27.

⁴³ Manfred JOCHUM: *Die Erste Republik in Dokumenten und Bildern* (Wien: W. Braumüller 1983) 11.

⁴⁴ Lajos KERÉKES: *Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918–1922* (Wien: Hermann Böhlhaus Nachf. 1979) 22.

⁴⁵ STEININGER (28. l.) 110–111.

A régi birodalom fantomjelenléte politikai, gazdasági és pszichológiai értelemben is nyomasztó volt. A legnehezebben azt vette tudomásul az új állam, hogy „a régi birodalom háziúri lakásából a köztársaság szoba-konyha-dolgozószobás lakásába kellett költözni”.⁴⁶ Bár az egykori Monarchia lakosságának csak 12 százalékát örökölte meg az új állam, a korábbi ipari kapacitás 30 százalékával, sőt bizonyos pénzeszközök felett is rendelkezhetett.⁴⁷ Persze megviselte őket a magyar tej, gabona, a sziléziai szén, a cseh cukor és (főleg) a sör hiánya.⁴⁸ Arról sem szabad megfeledkezni, hogy Bécs kereskedelmi és pénzügyi központ szerepe megmaradt, az idegenforgalom pedig annak ellenére is fontos szerepet játszott, hogy Ignaz Seipel kancellár szerint Ausztriát „belépődíj ellenében idegeneknek mutogatni” megalázó, és nem egyeztethető össze az osztrákok történelmileg megalapozott büszkeségével és önérzetével.⁴⁹

Az sem egyértelmű, pontosan melyik 1918-as őszi naphoz köthető az alapvetően békés politikai átmenet lebonyolítása. A köztársaság alapításával kapcsolatban három dátum verseng egymással. 1918. október 21-én az önálló német-osztrák állam Ideiglenes Nemzetgyűlése a köztársasági kormányzati forma mellett tette le a voksát. 1918. október 30-án az államalapítás, az Államtanács felállítása, az új állam átmeneti alaptörvényének elfogadása, az igényelt állami terület definiálása és mindezek proklamálása történt meg. Végül 1918. november 12-én a német császárság bukására és Károly schönbrunni nyilatkozatára is reagáló legitimitáció érdekében megismételték az egész aktust. Az utóbbit ünnepelték másfél évtizedig. 1945 után – alapvetően meteorológiai okokból⁵⁰ (sőt már a hivatásrendi állam egyik első intézkedéseként) – lemondtak a köztársaság kikiáltásának megünnepléséről. Október 26., az állam önazonosságát rögzítő és 1995-ig meghatározó semlegességi törvény születésnapja két és fél héttel korábban nagyobb eséllyel volt kellemes késő őszi időben ünnepelhető, bár csak 1965 óta nemzeti ünnep és 1967 óta munkaszüneti nap. A köztársaság születésnapjának kérdése csak a 90. évforduló és a centenárium kapcsán került elő ismételten.

Szintén ajánlatos megvizsgálni az anschlusslalommal kapcsolatban a békeszerződésben található passzusokat. Az eredeti (1919. június 2-i, illetve július 20-i) osztrák békefeltételek között nem szerepelt a demokratizálódott Németországhoz való csatlakozás kifejezett tilalma, de 1919. augusztus végén a franciák a weimari alkot-

⁴⁶ DRIMMEL (16. lj.) 154.

⁴⁷ STEININGER (28. lj.) 102.

⁴⁸ ANDICS (24. lj.) 15. A kispár is gyors fejlődést produkált, és a biztosított munkásság aránya a csehszlovákiai szintet is megelőzte (a munkásbiztosítás szociáldemokrata vívmány volt még a Monarchia korából). A béke tényleges gazdasági hatásaival kapcsolatban már Magyarországon is megindult egy lassú ártértekélesi folyamat, lásd ehhez Tomka Béla kutatási eredményeit, részletesebben Tomka Béla: „Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon” in Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán.* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet 2018) 47–79.

⁴⁹ MENASSE (9. lj.) 78.

⁵⁰ Ezért véli úgy Robert Menasse, hogy amennyiben a második köztársaság történetét az osztrák nyomtatott sajtó alapján írná meg valaki, abból egy alapvetően meteorológiai tanulmány kerekedne ki. MENASSE (9. lj.) 285.

mány 61. pontját – mely Ausztriának tanácskozási jogot biztosított a Birodalmi Tanácsban a Német Birodalomhoz való csatlakozásáig – a békeszerződéssel ellentétesnek tartva megkongatták a vészharangot. A Rajna jobb partjának megszállásával fenyegetőzve töröltették az alkotmány erre vonatkozó passzusát.⁵¹ Végül az osztrák békeszerződés 88. cikkelye furcsa körülírást tartalmazott, amely formailag megfelel az önrendelkezési elvnek, és a későbbiekre nem zárta ki a Népszövetség engedélyét. A nevezetes 88. cikkely egyébként a trianoni békeszerződés 73. cikkelyének felel meg inkább, mintsem a versailles-i 80. cikkelyének:

Magyarország (Ausztria) nem mondhat le függetlenségéről, csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának beleegyezésével. Következésképpen Magyarország (Ausztria) kötelezi magát, hogy az említett Tanács beleegyezésének esetét kivéve, tartózkodni fog minden oly természetű cselekedettől, amely közvetlenül vagy közvetve és bármely módon, főként – addig, amíg a Nemzetek Szövetségébe tagként fel nem veszik – valamely más hatalom ügyeiben való részvétel útján, függetlenségét veszélyeztethetné.⁵²

Ez a paragrafus Közép-Európa új rendjének mindenféle megváltoztatását tilalmazza (azaz az Anschluss tilalma mellett a már ekkor felmerült dunai konföderáció⁵³ adott helyzetben történő elutasítását is magában foglalta), az új államrendszer elfogadását kényszeríti rá a legyőzöttekre.

Olyannyira elfeledkeztünk az 1918 utáni Ausztria megváltozott államjogi státuszáról és annak Lajtán túli következményeiről, hogy legfeljebb az osztrák békeszerződés aláírásának tényét tudjuk felidézni a versailles-i diktátumok sorában. Érdekes módon a tényleges, számszerű veszteségeket osztrák történeti feldolgozások sem szokták emlegetni. Pedig megalapozottan beszélhetünk az „osztrák Trianonról”. Gyakran az osztrákok szemére szokták vetni, hogy slamposak, „későn és akkor is csak félig-meddig”⁵⁴ fognak hozzá dolgaik rendezéséhez. Ez az álláspont a béke-

⁵¹ Clemenceau Arthur James Balfour brit külügyminiszterre akarta bízni a jegyzék megfogalmazását, mert ő „mérsékelt ember”, utóbbi azonban francia kollégájára, Philippe Berthelot-ra hagyta az ügy elintézését, mert ő „éppenséggel nem mérsékelt ember”. GOLDINGER–BINDER (38. l.) 76.

⁵² Fritz FELLNER: *Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882–1919* (München–Wien: Oldenbourg – Verlag für Geschichte und Politik 1994) 296.

⁵³ Renner az Anschluss utáni napokban úgy nyilatkozott, hogy már 1918 őszének napjaiban szóba került az az alternatíva, hogy az osztrákkérdés esetleges nagynémet megoldása mellett tárgyalásokat kellene kezdeni a szabaddá vált dunai népekkel a kapcsolatok megújításáról, de az egyeztetések során csupa elutasítást kaptak a felvetésre. Másodszor az ún. dunai térségi politika elgondolását a nagyhatalmak vetették fel, és azt különböző integrációs tervekben hozták nyilvánosságra. Ausztria gazdasági nehézségei és külpolitikai izoláltsága miatt természetesen érdeklődéssel fogadott minden hasonló javaslatot. Azonban majdnem húsz éven keresztül csak játszottak ezzel a gondolattal – anélkül, hogy akár egyetlen pozitív lépést tettek volna a megvalósítás irányába. Végül a legitimisták Renner szerint olyannyira abszurd irányba vitték a kérdés kezelését, hogy még a dunai térségi politika legodaadóbb hívei is kénytelenek voltak hátrat fordítani ennek az alternatívának. *Neues Wiener Tagesblatt* 1938. április 3.

⁵⁴ Walter POHL – Karl VOCELKA: *A Habsburgok. Egy európai dinasztia története* [szerk. Brigitte VACHA, ford. BAGI Dániel et al.] (Budapest: Gulliver 1995) 475–476.

delegáció stratégiájának és tevékenységének vizsgálatakor nehezen tartható. Az ausztriai német delegáció jól felkészült tagjai között elismert jogászok (az anschluszpárti Franz Klein volt igazságügyi miniszter, a pacifista Heinrich Lammasch egykori miniszterelnök) és jó nyugati kapcsolatokkal rendelkező katonák is voltak (többek között Rudolf Slatin-Pascha tábornok, vele személyesen is tárgyaltak a hadifogolyügyekkel foglalkozó bizottság tagjai). Sőt, cseh–morva területekről is érkeztek delegátusok (tehát olyanok is helyet kaptak az osztrák békeküldöttségben, akik az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársaság lakosságának egy részét is képviselni kívánták).

Jól jellemzik az osztrák külpolitikai gondolkodást a saint-germaini delegáció számára készült instrukciók. Eszerint nem célszerű provokálni a nagyhatalmakat, el kell fogadni és nyomatékosan hangsúlyozni: Ausztria tisztában van azzal, hogy legyőzték, és semmit sem tehet a győztesek akaratával szemben.⁵⁵ Jegyzékeikben a fő kérdésekre összpontosítottak, megpróbálták a nagyhatalmak fejével gondolkodni, egyfajta osztrák *Erfüllungspolitik*⁵⁶ keretében a politikai célszerűséget a jogi–történeti érvek elé helyezni, és általában nem léptek fel megvalósíthatatlan kívánságokkal. Érdekes, hogy Gratz Gusztáv emlékirataiban ezeknek pontosan az ellenkezőjét vetette a magyar delegáció szemére.⁵⁷

Ausztria elveszítette az Osztrák Császársághoz tartozó területek és népesség mintegy háromnegyedét, a németek lakta térségek egyharmadát. Ez a trianonihoz számszerűleg és pszichológiailag is mérhető veszteség. Persze erről osztrák történeti munkákban sehol sem vagy csak nagy ritkán olvashatunk. A szomszédban a múltat „békévé oldja az emlékezés”, és a „közös dolgok rendezésére” összpontosítottak. Ezért követte a békeszerződés után a háromnapos nemzeti gyászt a gyors felismerés: nem segíthet semmilyen *deus ex machina*,⁵⁸ ezért teljességgel értelmetlen volna az adott államjogi viszonyok között az erőket nem összefogni. Ezért a köztársaság, pontosabban „a nép érdekében a köztársaságban végzendő munka” mellett tettek hitet.⁵⁹

Kronológiailag az eseménysor végére illeszthető a Hans Kelsen, a Bécsi Egyetem fiatal államjogprofesszora, későbbi alkotmánybíró nevéhez fűződő, weimari típusú, de a belső alkotmányos fejlődésre is támaszkodó köztársasági alkotmány rövid vizsgálata. Az „alkotmány építész”, aki Karl Renner államkancellár megbízásából több szakvéleményt és előtervezetet is készített, illetve egyéb tartományi elképzeléseket fésült össze, a föderalizmuspárti keresztényszociálisok és a centralizmust pártoló szociáldemokraták közötti másfél éves politikai alkufolyamatban szöveggondo-

⁵⁵ FELLNER (52. lj.) 282. A német békefeltételek az osztrák békeküldöttség kiutazása előtt ismertté váltak, Karl Renner kancellár, a delegáció vezetője ekkor már nem is tárgyalásokról, hanem „Canossa-járásról” beszélt a nemzetgyűlésben. GOLDINGER–BINDER (38. lj.) 42.

⁵⁶ Teljesítési politikaként a weimari időszak német külpolitikai irányvezetését szokás jellemezni az 1921-es londoni ultimátumtól a Ruhr-vidék 1923-as megszállásáig.

⁵⁷ GRATZ Gusztáv: *Forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920* (Budapest: Magyar Szemle Társaság 1935) 304–307.

⁵⁸ „Isten a gépből”, váratlan esemény, amely megoldja a bonyodalmakat, isteni beavatkozás.

⁵⁹ Friedrich WAGNER: *Der österreichische Legitimus 1918–1939. Seine Politik und Publizistik. Wr. ungedr. Dissertation* (Wien: 1956) 102–103.

zói szerepet játszva csak „torzót” alkothatott.⁶⁰ Az 1920. október 1-jén (tehát már a nagykoalíció felbomlása után) elfogadott és 1920. november 10-én hatályba lépett alkotmányban nincs szó többek között a szövetség és a tartományok közötti különböző kompetenciakérdésekről, és hiányzik az alap- és szabadságjogok katalógusa is.

Kelsen mindig arra vágyott, hogy álnéven megírhasssa az alkotmány kritikáját. Tulajdonképpen máig nem létezik különálló, egységes szerkezetbe foglalt, emészthető mennyiségű jogi formulából álló osztrák alkotmány, ugyanakkor komolyan vetették a mondást: *constitutio semper reformanda*. Kelsen műve, pontosabban az ő keze nyomát – főleg a forma és nem elsősorban a tartalom terén – viselő norma- és eljárásiszabály-gyűjtemény a születésekor intermezzónak tűnt. 1920 után alapvető változásokon ment keresztül, hatályon kívül helyezték, hogy aztán 1945 után új életre keljen, és egy 2011-es emlékkiállítás már remek szójátékkal (*in guter Verfassung*⁶¹) állapítsa meg: az alapító atyák büszkéek lehetnek a művükre, még akkor is, ha alkotmányos patriotizmusról a legkevésbé sem beszélhetünk (sőt az osztrák címer szímszimbolikája máig az anschlussra utal, himnusz pedig alkotmányjogilag nem is létezik).

6. FOLYAMATOS MÚLT

A köztársaság politikusai a Monarchia diplomáciai boszorkánykonyhájában pallérozódtak, régi-új külpolitikai irányvonalukat a császárváros diplomatáit is irányító axiómák befolyásolták. Az egyik ilyen a *quieta non movere* (‘a nyugvó dolgokat nem kell mozgatni’). Ez az alapelv nem azt jelenti, hogy általában idegenkednek az adott helyzet megváltoztatásától, hanem feleslegesen nem kívánják bolygatni a meglévő dolgokat. Ugyanakkor siránkozás (mellett és) helyett fokozatos bel- és külpolitikai építkezéssel megpróbálták a lehető legtöbbet kihozni az adott helyzetből. Azaz igyekeztek a politika által kínált, még ha nem is teljesen megfelelő anyagból „a legjobbat kovácsolni, ami abból kovácsolható”.⁶² A másik ismert alaptétel a *primum vivere, deinde philosophari* (‘először éljünk, azután filozofáljunk’).⁶³ Ausztria politikai vezetői tisztában voltak és vannak azzal, hogy az ország létét mindenekelőtt a külpolitika eszközeivel – és gyakran a saját belső meggyőződésük háttérbe szorításával – helyezhetik szilárd alapokra. Az ország adott keretek közötti legnagyobb önrendelkezését tehát nagyfokú pragmatizmussal megáldva (vagy túlzott hajlékonysággal megverve?) próbálták biztosítani. Mindez nem jelenti azt, hogy lemondtak a távlati víziók felvállalásáról. Számukra Ausztria feladata a „hid és nyugodt pólus” szerepének betöltése és a szellemi alapok megteremtése Európa födera-

⁶⁰ Ehhez lásd Thomas OLECHOWSKI: „Hans Kelsen und die österreichische Verfassung” *Aus Politik und Zeitgeschichte* 2018/34–35, bit.ly/2qkfq9l.

⁶¹ „Jó állapotban” (a *Verfassung* szó két jelentéssel bír: alkotmány, illetve állapot).

⁶² GECSÉNYI Lajos – SIPOS Péter: „Gratz Gusztáv emlékiratai” *Történelmi Szemle* 2000/3–4, 333.

⁶³ Gottfried-Karl KINDERMANN: „Konservatives Denken und die Frage der österreichischen Identität in der Ersten Republik” in Robert RILL – Ulrich E. ZELLENBERG (Hg.): *Konservatismus in Österreich. Strömungen, Ideen, Personen und Vereinigungen von den Anfängen bis heute*. (Graz–Stuttgart: Leopold Stocker 1999) 215.

lista államszövetséggé való összefogásához.⁶⁴ A külügyi stratégiákat szelektív hallás is jellemzi: amennyiben azzal az állítással konfrontálódtak, hogy egy adott külpolitikai elképzelés nem aktuális, illetve pillanatnyilag kizárt, akkor a pillanatnyilag kifejezésre összpontosítottak, és nem is feltétlenül a viszonyok, hanem azok megítélésének változásáért dolgoztak.

Végül érdemes számba venni, hogyan változott a múlt tapasztalatainak felhasználása a két köztársaság idején. Az alapvetően sötét korszakként interpretált első köztársaságot nem fogadták el a polgárai, a pártok között nem volt – legalábbis a kezdeti, igenis fontos, az itt tárgyalt időszakra eső nagykoalíciós periódus után – semmiféle együttműködés, és a gazdasági bajok, valamint a szűk külpolitikai mozgástér, a győztes, majd a korábbi vesztes nagyhatalmak befolyása szinte törvényszerűen vezetett a katasztrófához. A politikai elit is mindent megtett az egyenlőtávolság-tartással, egyfajta korai, az 1955-ben alkotmányba is belefoglalt neutralitás előzményének tekinthető semlegességgel szakítva a mozgástér szűkítéséért. A második, sikerekben gazdag és szerencsés csillagzat alatt született köztársaságban széles tömegek támogatták a stabil demokrácia, az önálló osztrák állam és nemzet megalkotását, a pártok, a gazdasági élet szereplői és a szakszervezetek partnerként tekintettek egymásra, a Marshall-tervnek köszönhetően viszonylag gyorsan jött a gazdasági fellendülés, és a mozgásteret is sikerült tágítani. Az országra kényszerített/felvállalt semlegesség ellenére a nyugati orientáció és a közvetítő szerep is sikeresnek bizonyult.

Persze létezik ennél karcosabb összevetés is. Robert Menasse osztrák író szerint a második köztársaság politikai elitje „nagy tömjénfüsttel és önimádattal” ünnepelte meg az első köztársaság megalapításának nyolcvanadik évfordulóját. Miközben a szociáldemokraták az Anschluss-párti Karl Rennerből „intézetet csináltak”, addig a konzervatívok „a köztársasággyilkos Dollfußból hazafias olajmázolmányt a párt parlamenti klubjában”. Az első köztársaság a parlament önkiiktatásával végződött, a második köztársaság pedig nagyon hamar – az ún. társadalmi partnerség révén – a parlament kiiktatásával kezdődött. Az első köztársaságot németnek hívták „és a végén nem is úgy gondolták”, a második köztársaságot pedig demokratikusnak hívták „és nem egészen úgy gondolták”. Végül az első köztársaság „a történelem áldozatának érezte magát, amelyet mértéktelenül megbüntettek”, a második köztársaság pedig „a történelem áldozataként pragmatizálta magát, hogy ennek az oltalma alatt elkerülje a büntetést”.⁶⁵ Az más kérdés, hogy Ausztria ma már büszke az önállóságára, és az egyoldalú áldozatmitosszal is szakított.

Bár az építmény manapság itt-ott recseg-ropog. Részben még ma is az elveszett területek határozzák meg vagy legalábbis alakítják-árnyalják a közbeszédet.⁶⁶ A sza-

⁶⁴ Ignaz Seipel vélekedett így. Portréjához lásd FIZIKER Róbert: „Ignaz Seipel. Osztrák és páneurópai” in NÉMETH István – FIZIKER Róbert (szerk.): *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”. Tanulmányok* (Budapest: L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány 2011) 239–248.

⁶⁵ MENASSE (9. lj.) 234–235.

⁶⁶ Ehhez lásd Felix ERMACORA: *Der unbewältigte Friede. St. Germain und die Folgen 1919–1989* (Wien: Amalthea 1989).

badságpárti Martin Graf, az osztrák nemzetgyűlés harmadik elnöke, azaz a hivatalos Ausztria egyik legfontosabb tisztségviselője 2009 nyarán a népek önrendelkezési jogára hivatkozva népszavazást követelt a „jelenleg” olasz területen található Dél-Tirol számára.⁶⁷ Sok osztrák számára a „*Civitas fidelissima*”⁶⁸ pedig továbbra is csupán egy „*Civitas schwindelissima*”.⁶⁹ Ugyanakkor Graf kijelentését a kormányzó szocialista-néppárti koalíció képviselői határozottan elutasították és felelőtlennek minősítették, és Sopron státuszát sem vonta kétségbe egyetlen komoly kormányzati-politikai tényező sem Ausztriában.⁷⁰ Mindenesetre egy 2014-ben készült dokumentumfilm Német-Ausztriát nem csupán a Németországgal egyesülni kívánó államként, hanem a német ajkúak által lakott Ausztriaként mutatta be, és ezért kifogásolta a dél-tirol, dél-karintiai és dél-stájerországi területek elvesztése mellett a hárommillió cseh, morva és sziléziai „osztrák” csehszlovák fennhatóság alá kerülését is.⁷¹ A centenárium ezeknek a történeteknek a felidézésére és a közös közép-európai múlt részévé avatására is jó alkalmat biztosított.⁷²

⁶⁷ „Graf fordert Volksabstimmung zur Rückkehr Südtirols” *Die Presse* 2009. július 26. bit.ly/34dheYZ.

⁶⁸ A leghűségesebb város, pontosabban az „igen hű város”, mivel a latinban nincs a magyarhoz hasonló felsőfok. Az eredeti törvényjavaslat szövegében is ez szerepel.

⁶⁹ MOLLAY Károly: „A soproni népszavazás tanulságai (1921. dec. 14. – 1991. dec. 14.)” *Soproni Szemle* 1992/2, 105.

⁷⁰ Vö. GECSÉNYI Lajos: „Régi álom új köntösben. Osztrák elképzelések Sopron megszerzésére 1945/46-ban” *Soproni Szemle* 2012/2, 116–129.

⁷¹ Walter SELEDEC: *Der Rest ist Österreich – Der Vertrag von St. Germain und die Folgen* (dokumentumfilm) 2014.

⁷² A tanulmányban vázolt kérdések részletesebb kifejtését többek között lásd FIZIKER Róbert: „Egy másik Ausztria. Az osztrák gondolat formálódásának állomásai a lopakodó Anschluss árnyékában (1918–1938)” *Világtörténet* 2011/1–2, 23–37; FIZIKER Róbert: „Az osztrák Trianon. A saint-germaini békeszerződés” *Világtörténet* 2013/4, 429–449 és FIZIKER Róbert: „Herr Karl és Herr Kurt. Történelemkép Ausztriában” *BBC History* 2014/9, 60–66.

HALÁSZ IVÁN*

AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG ÉS A MÁSODIK LENGYEL KÖZTÁRSASÁG SZÜLETÉSE AZ ELSŐ KÖZJOGI DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN (1918–1919)

A tanulmány a két világháború közötti Csehszlovákia és Lengyelország történetével foglalkozik az 1918 végén és 1919 elején megszülető közjogi dokumentumok tükrében. Mindkét köztársaság létrejöttében fontos, de nem azonos szerepet játszottak a nyugati emigráció tagjai, valamint az otthon tevékenykedő ellenállási csoportok. Az előbbieket szerepe az új államok nemzetközi elismertetésében volt fontos, az utóbbiaké pedig a helyben végbement hatalomátvételben. Bár a republikánus gondolat már az első világháború előtt megjelent a közép-európai népek körében, a csehszlovák és a lengyel függetlenségi mozgalom a világháború elején még alkotmányos monarchiában gondolkodott. A köztársasági államforma 1917 után, azaz az oroszországi forradalom kitörése, az USA hadba lépése és a honi tömegek radikalizálódása következtében vált meghatározóvá. Ezt a folyamatot az is elősegítette, hogy az államalapító cseh, szlovák és lengyel politikusok többsége soha nem volt meggyőződéses monarchista. A tanulmány részben kitér az első dokumentumok recepciósi jogi jellegére, amelynek a jogi kontinuitás és az állami diszkontinuitás kontextusában volt jelentősége. Ez különösen látványosan mutatkozott meg az első Csehszlovák Köztársaság esetében, amelynek legelső jogi normája recepciósi (illetve átvételi) törvényként vonult be a történelmi köztudatba. Lengyelországban nem született ilyen jellegű átfogó jogi norma. Végül a tanulmány figyelmet szentel a köztársasági elnöki, illetve az ideiglenes államfői tisztség kialakulásának. Nem foglalkozik viszont a végleges alkotmányos dokumentumok – azaz az 1920. évi csehszlovák alkotmánylevél és az 1921. évi lengyel polgári demokratikus alkotmány – idevonatkozó rendelkezéseivel, amelyek külön tanulmány témáját képezhetik.

Az 1918-as esztendő gyökeresen alakította át Európa térképét, továbbá az öreg kontinens gazdasági, társadalmi, kulturális és mentális viszonyait. Komoly elmozdulásokra került sor az állam- és kormányforma kérdésében is. Az első világháború előtt Európában csupán Franciaország, Portugália, San Marino és Svájc államformája volt köztársaság,¹ a háború befejezése után viszont egy sor új köztársaság született. A német ajkú közép-európai államok közül Ausztria és Németország lett

* Tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi tanár, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, 1083 Budapest, Üllői út 82. E-mail: halasz.ivan@tk.mta.hu.

¹ A Német-római Birodalom fennállása alatt is léteztek különböző középkori gyökerű városállam köztársaságok, mint pl. Hamburg vagy Bréma. Az 1815 és 1846 között létező Krakkó is elvben szabad köztársaság volt, igaz, szigorú orosz, osztrák és porosz felügyelet alatt. Erről az 1915. évi bécsi kongresszuson döntöttek.

köztársaság, ahogyan az összes új független balti állam (Észtország, Finnország, Lettország és Litvánia) is. Szintén köztársaságként definiálta magát az a két újonnan megalakuló közép-európai állam, amelyek a középkorban rendelkeztek ugyan saját szuverén államisággal, de a teljesen elvesztett szuverenitást csak az első világháború után szerezték vissza. A korábban ebben a formában sosem létező Csehszlovákiáról és a hajdan létező, 1918-ban visszaállított Lengyelországról van szó.

Mindkét új állam részben a dicső múlttal (azaz a történelmi államiságra való hivatkozással), részben pedig az új eszmékkel (a nemzetek önrendelkezésére való hivatkozással) kívánta legitimálni létrejöttét. Az akkor uralkodó szellemi légkörben és a korabeli közállapotok között egyik sem volt különösebben nehéz feladat. Sokkal nehezebbnek bizonyult viszont a biztonságpolitikai szempontból védhető, igazgatásilag pedig működőképes államok szerkezeti felépítése. Ezzel függött össze az állam- és kormányforma kérdésének az eldöntése és a legfőbb hatalom gyakorlásának szabályozása. Jelen tanulmány ebből a bonyolult folyamatból azt a szegmenst emeli ki, ahogyan az első körben elfogadott, az alkotmányokat megelőző fontos jogi dokumentumok a köztársasági államformát deklarálják.

1. A CSEHSZLOVÁK ÁLLAM SZÜLETÉSE

Az első Csehszlovák Köztársaság 1918. október 28-án született meg. Az államalapítás előkészítésében központi szerepet betöltő Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš és Milan Rastislav Štefánik vezette nyugat-európai csehszlovák emigráció viszont már 1918 nyarán képes volt elismertetni magát az akkor meghatározó szerepet játszó nyugati nagyhatalmakkal az antant szövetségesek oldalán harcoló állam kormányaként. A helyszíni hatalomátvétel előmozdítása érdekében szükségessé vált az 1916 óta Prágában működő Nemzeti Bizottság átszervezése és kibővítése.² A testület elnöke az akkoriban a börtönből amnesztiával éppen szabadult – nemzeti mártírnak tekintett – Karel Kramář nemzeti konzervatív politikus lett.³ A Nemzeti Bizottságba tömörült erők egyértelműen engedelmeskedtek Masaryk utasításainak, mert benne látták a függetlenség elérésének zálogát.

Az államjogi fordulattal és a csehszlovák államépítéssel részletesen foglalkozó cseh történész és közíró, Ferdinand Peroutka forradalmi szervnek tekintette a Nemzeti Bizottságot, de nem a kifejezés klasszikus és erőszakos értelmében. Éppen ellenkezőleg, a Nemzeti Bizottság legfőbb feladata a lehető legbékésebb hatalomátvétel megszervezése volt az arra leginkább alkalmas időpontban. Addig pedig őriznie kellett a nemzeti egységet és az osztrák államhatalommal való tárgyalási hajthatat-

² Jan RYCHLÍK: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945* (Bratislava: AEP 1997) 55.

³ Karel Kramář 1914-ben egy Oroszország vezette Szláv Birodalomban gondolkodott, amelynek részét képezte volna a Romanov-uralkodóval rendelkező Cseh Királyság is. Aktívan bekapcsolódott az illegális ellenállást szervező cseh Maffia tevékenységébe, emiatt 1915-ben halálra is ítélték. Lásd HALÁSZ Iván: „Karel Kramář és a ruszofilizmus a cseh polgári politikában” *Limes* 2005/5, 85–101.

lanságot.⁴ A Nemzeti Bizottságba csak azok a pártok kerültek be, amelyek az 1911. évi birodalmi tanácsi választásokon a szavazatok legalább egy százalékát megszerzték. Ennek megfelelően a szociáldemokraták tíz, az agrárpártiak és az államjogi nemzeti demokraták kilenc-kilenc, a cseh nemzeti szocialisták⁵ és néppárti katolikusok négy-négy, a realisták⁶ és az ócsehek⁷ pedig egy-egy helyet kaptak.⁸

Az ily módon létrehozott Nemzeti Bizottság azonban túl nagy létszámú szervnek bizonyult, hiszen egy 38 főből álló testület forradalmi időkben nem lehet alkalmas arra, hogy operatíván készítsen elő és vezényeljen le egy hatalomátvételt. A szervezők ezért a tényleges operatív hatalmat az elnökség kezébe helyezték, amelynek elnöke Karel Kramář lett, az alelnöki tisztséget pedig először a tapasztalt agrárpárti politikus, Jan Švehla, később pedig a nemzeti szocialista érzelmű Václav Klofáč töltötte be. Az ügyvezető titkári teendőket František Soukup szociáldemokrata politikus látta el. Az október végi fordulatot végül négyen (Švehla, Soukup, valamint Alois Rašín és Jiří Stříbrný) vezényelték le, míg a többiek a bécsi kormány engedélyével Genfben tárgyaltak a csehszlovák ideiglenes kormánnyal. Ez a csoport egészült ki az 1918. október 28-i fordulat napján Vavro Šrobár szlovák politikussal. Az orvos végzettségű Šrobár éppen aznap a céllal érkezett Prágába, hogy ott a szlovák érdekeket képviselje. A neve tehát – az előbb említett Švehla, Rašín, Soukup és Stříbrný mellett – már szerepelt a legtöbb fontos államalapító dokumentumon. A jelenlétére nagy szükség volt, mert a Nemzeti Bizottság hivatalosan a csehszlovák nemzet nevében cselekedett, ám anélkül, hogy a szlovák politikusok aktívan bekapcsolódtak volna a tevékenységébe.⁹

A Nemzeti Bizottság politikailag alárendelődött a külföldi emigrációban működő Csehszlovák Nemzeti Tanácsnak,¹⁰ amely elméletileg a függetlenségpárti külföldi cseh és részben szlovák szervezetet volt hivatott összefogni azzal a céllal, hogy meggyőzzék az antantot az Osztrák–Magyar Monarchia szétverésének szükségességéről.¹¹ A tanácsra történő átalakulást megelőzően (azaz még 1916 előtt) a komitéttagok azzal számoltak, hogy továbbra is a cseh jelző fog szerepelni a tanács nevében, de az USA-ban működő és a csehszlovák ügy mögé fokozatosan felsorakozó Szlovák Ligát képviselő Štefan Osuský fellépése nyomán 1916-ban a Nemzeti Tanács

⁴ Ferdinand PEROUTKA: *Budoványi státu I. 1918–1919* (Praha: Lidové Noviny 1991) 12.

⁵ Ez a politikai formáció a nacionalistább érzelmű szocialistákból állt. Ehhez a párthoz csatlakozott később Edvard Beneš külügyminiszter is. A két világháború közötti cseh nemzeti szocialisták a szocialista mozgalom nacionalista érzelmű jobbszárnyát képviselték, amely viszonylag népszerű volt a kispolgári és hivatalnoki rétegek körében.

⁶ A realisták a cseh politikai élet kis létszámú, de befolyásos progresszív (szociális reformista) értelmiségi csoportját képviselték. Az első világháború előtt Masaryk volt a meghatározó képviselőjük.

⁷ Az ócsehek képviselték a XIX. század második felében a cseh liberalizmus konzervatív mérsékelt szárnyát. Később azonban a nacionalista liberális ifjúcsehek kerekedtek felül, az ócsehek pedig marginális kispárttá váltak.

⁸ PEROUTKA (4. l.) 13–14.

⁹ RYCHLÍK (2. l.) 55. Az első hetekben egyébként néhány szlovákbárát személyiség hírében álló cseh értelmiségi képviselte a szlovákokat a Nemzeti Bizottság szerveinél.

¹⁰ E szerv előzménye volt az 1916-ban alapított Cseh Nemzeti Komité.

¹¹ RYCHLÍK (2. l.) 45.

már hivatalosan is csehszlovák szervként jött létre.¹² Ezt a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot ismerte el politikailag 1918 nyarán a francia, a brit, majd az amerikai kormány. Masaryk ezt követően, 1918. szeptember 26-án egy külföldi ideiglenes csehszlovák kormány létrehozása mellett döntött, amelynek elnöke ő maga lett, Beneš külügyminisztersége és Štefánik tábornok hadügyminisztersége mellett.

A két szerv között kialakult munkamegosztásban a Nemzeti Bizottság a szervezett és békés, a káoszt mindenképpen elkerülni akaró hatalomátvétel adminisztratív lebonyolítására készült. Ennek érdekében megbízható embereiből alakította meg a helyi szervezeteket, amelyeknek az arra alkalmas pillanatban központi utasításra át kellett volna venniük a helyi hatalmat, valamint biztosítani az ellátást, ellenőrizni a távközlést és a közlekedést. Továbbá összeírták azokat az állami hivatalnokokat, akikre a fordulat pillanatában támaszkodni lehetett volna. A Sokol (Sólyom) Tornaegylet tagjai révén a karhatalomról is gondoskodni kívántak. Katonai akcióra azonban nem számítottak, mert a Nemzeti Bizottság abban bízott, hogy Ausztria végelgyengülése és ebből következő összeomlása miatt erre nem lesz szükség.¹³ Bár a Nemzeti Bizottság legálisan működött, igyekezett nem felhívni magára a hatóságok figyelmét, és ezért nem bonyolódott bele politikai nyilatkozatok gyártásába.

A fenti kettősségből kifolyólag a csehszlovák állam deklaratív kikiáltására kétszer került sor – először a külföldi kormány nevében, másodszer pedig az otthoni ellenállók részéről. Mindkét deklaráció az osztrák kormány, illetve a kormánytagok konkrét lépéseire reagált, hiszen a csehszlovák állam intézményes létrejötte alapvetően az osztrák–magyar államiság összeomlásának volt a következménye. Először a külföldön tevékenykedő ideiglenes kormány lépett, amely szabadabban nyilvánított véleményt ezekben az érzékeny kérdésekben.

Az ideiglenes kormány 1918. október 18-i Washingtoni Deklarációját – a hármas miniszteri aláírás és a párizsi keltezés ellenére – az USA-ban tartózkodó Masaryk az ottani munkatársaival dolgozta ki.¹⁴ A deklaráció előre elutasította a Monarchia föderalizálásának osztrák tervét, egyúttal befolyásolni akarta az USA által az Osztrák–Magyar Monarchiának adandó választ. Emiatt olyan szellemben fogalmazódott meg, amely szimpatikus lehetett az amerikai füleknek. Arra hivatkozott, hogy a csehek annak idején önként hívták meg a trónra a Habsburgokat, ezért ugyanezen az alapon jogosultak detronizálni is. Továbbá hivatkozott Woodrow Wilson elnökre, amelyekre a csehszlovák akció is támaszkodott. A deklaráció a következő patetikus mondatot is tartalmazta: „Mi, Komenský nemzete, nem tehetünk mást, csak azt, hogy elfogadjuk azokat az elveket, amelyeket az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat tartalmaz, továbbá Lincoln elveit és az emberi és polgári jogok deklarációját.” A deklaráció jelezte továbbá, hogy a létrejövő csehszlovák állam a szabadságjogokon és az általános választójogon alapuló köztársaság lesz, amely megvalósítja az állam és az egyház különválasztását, a gazdasági és a szociális reformokat, biztosítja

¹² Štefan OSUSKÝ: „How Czecho-Slovakia was born” in Jozef KIRSCHBAUM (szerk.): *Slovakia in 19th and 20th Century* (Toronto: The Slovak World Congress 1973) 86–87.

¹³ PEROUTKA (4. l.) 16–17.

¹⁴ PEROUTKA (4. l.) 35–38.

a nők egyenjogúságát, garantálni fogja a kisebbségek arányos képviselését és külön jogait, továbbá megvalósítja a parlamentáris kormányformát, megszünteti a nemesi előjogokat, és milíciaalapon fogja működtetni hadseregét.¹⁵

A Nemzeti Bizottság 1918. október 28-i aktusai és nyilatkozatai ennél jóval rövidebbek és pragmatikusabbak voltak. A Nemzeti Bizottság október utolsó napjaiban egyáltalán nem működött illegális szervként. Ennek megfelelően október 25-én delegációt küldött Genfbe azzal a céllal, hogy tárgyaljon a külföldi ideiglenes kormány képviselőivel. Bármilyen meglepő, de ez a delegáció a bécsi kormánytól kapott kiutazási útlevelet, ami lényegében az akció hivatalos elismerésével ért fel.¹⁶ Október 28-án abban az évben hétfőre esett, de a fordulat forгатókönyve már a hétfőig elkészült. A hétfő reggeli utcai lavinát ifj. Andrássy Gyula közös külügyminiszter Woodrow Wilsonnak adott válasza sajtóbeli megjelentetése indította el, amelyet mindenki a Monarchia kapitulációjaként értelmzett. Az osztrák hatóságok és a csehszlovák államalapításra készülő politikusok azonban ebben nem voltak teljesen biztosak, ezért mindkét fél megőrizte óvatosságát és az abból fakadó egyfajta előzékenységet és kooperativitást. A hatalomváltásban érdekelteket mindkét oldalon leginkább egy dolog izgatta: nehogy az események irányítása kicsússzon a megfontolt politikusok és hivatalnokok kezéből, és ne kerüljön sor a forradalmi spontaneitásból fakadó atrocitásokra és zavargásokra.

A Nemzeti Bizottság elnökségének két tagja a közellátást biztosító gabonaellátásban kezdte meg a csehszlovák államépítést. A következő fontos hivatal a tartományi helytartóság volt, ahol a tárgyaló felek „forradalmi módon” megállapodtak abban, hogy a helyszínen tartózkodó helytartóhelyettes instrukciókat fog kérni Bécsből. A cseh delegátusok továbbá közölték vele, hogy a Nemzeti Bizottság a csehszlovák állam nevében a rend fenntartása érdekében (ez volt a mindenütt használt bűvös formula) átveszi az ország igazgatását. A káosz elkerülése érdekében pedig be fogja tartani az addig hatályos törvényeket.¹⁷ A Nemzeti Bizottság tagjai a tartományi igazgatási bizottságnál folytatták útjukat, amely szintén alárendelte magát a Nemzeti Bizottságnak. A cseh politikusok itt sem fejtették ki pontosan, hogy milyen jellegű (önálló vagy föderális) állam nevében veszik át a hatalmat, de amíg senki nem kérdezett rá, addig nem is volt szükség különösebb magyarázkodásra.¹⁸

A csehszlovák önállóság kikiáltására este hat óra után került sor. A Nemzeti Bizottság akkor adta ki a Csehszlovák Köztársaság első törvényét, amely utóbb sokáig az új állam alapvető jogi normájának számított. Ez a törvény egy napon született a Csehszlovák Nemzeti Bizottság által kiadott csehszlovák függetlenségi deklarációval, ami főleg azért érdekes, mert szövegének körülbelül kétharmada – a forradalmi dokumentumokhoz képest némileg rendhagyó módon – nyugalomra és a fennálló törvényeknek megfelelő, jogkövető magatartásra próbálta inteni a

¹⁵ „Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatímní vládou československou – tzv. Washingtonská deklarace z 16. října 1918” in Jan GRONSKÝ: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I. 1914–1945* (Praha: UK v Praze – Nakl. Karolinum 2005) 35–37.

¹⁶ PEROUTKA (4. l.) 59.

¹⁷ PEROUTKA (4. l.) 73.

¹⁸ PEROUTKA (4. l.) 73.

lakosságot. A deklaráció és a törvény ugyanis közös céllal bírt: a békés és folyamatos átmenet nevében hidat teremteni a régi és az új jogrend között.

Az önálló csehszlovák állam megszületéséről szóló törvény emiatt a következő fordulattal kezdődött:

Az önálló csehszlovák állam életre kelt. Annak érdekében, hogy megőrzésre kerüljön az eddigi jogrend és az új állapot közötti összefüggés, továbbá azért, hogy elkerüljük a zavargásokat és szabályozzuk az új államéletbe való zavartalan átmenetet, a Nemzeti Bizottság, mint a végrehajtó állami szuverén szerv, a csehszlovák nemzet nevében elrendeli a következőket: I. cikk. A csehszlovák állam államformáját a Nemzetgyűlés a Párizsban székelő csehszlovák Nemzeti Tanáccsal való egyetértésben határozza meg a nemzet egyöntetű akaratát kifejező szervekként. II. cikk. Minden eddigi tartományi és birodalmi törvény és rendelet ideiglenesen érvényben marad. III. cikk. Minden önkormányzati, állami, megyei hivatal, továbbá minden állami, tartományi, járási, megyei és községi intézmény alárendelődik a Nemzeti Bizottságnak, és egyelőre ideiglenesen az addig hatályos törvények és rendeletek alapján járnak el.¹⁹

Ezzel a szöveggel a törvény némileg megelőzte a konkrét helyzetet, hiszen a vidéki hivatalok jelentős része még nem engedelmeskedett a Nemzeti Bizottságnak. Mindenesetre ezzel egyfajta jogalap teremtődött a békés átmenetre, legalábbis a cseh tartományokban. A csehszlovák államba tartozó, de még közelebről meg nem határozott Szlovákiában pedig alig fejthetett ki akkor hatást, és terminológiailag is alig gondolt a helyi szervekre. Mellesleg főleg a megyékre való utalás lehetett az, ami a szlovák területekre vonatkozott. Ezzel tehát a csehszlovák állam csak *de iure*, és nem *de facto* alakult meg.²⁰ A jogszabály továbbá semmit sem mondott a Habsburgok jogállásáról, és főleg hallgatott a detronizációról.

Az akkori állapotokra jellemző, hogy a törvény a hivatalos közlönyben némileg módosított szöveggel jelent meg 1918. november 6-án, mint amilyen formában azt kihirdették október 28-án. A közlönyben ugyanis „a nemzet egyöntetű akaratát” megtestesítő olyan szervként, amely gyakorolja is az állami szuverenitást, már csak a Nemzeti Bizottság szerepelt. A felsorolásból finoman kiesett a párizsi Nemzeti Tanács, amely már amúgy is átalakult az első ideiglenes csehszlovák kormánnyá. A kihirdetett szöveg I. cikke tehát a következőképpen szövegezte: „A csehszlovák államformát a Nemzetgyűlés fogja meghatározni a Párizsban székelő csehszlovák Nemzeti Tanáccsal egyetértésben. A nemzet egyöntetű akaratát kifejező szerv és egyben az állami szuverenitás megtestesítője a Nemzeti Bizottság.” A Nemzeti Bizottság hatáskörbővítését és kizárólagosságát tételét valamivel később az egyik akkori szereplő, František Soukup főleg a célszerűséggel és a forradalmi szükségszerűséggel

¹⁹ A törvény szövegét az október 27-ről 28-ra virradó éjszaka fogalmazta meg Alois Rašín a korábban már említett Pantůček igazságügyi hivatalnok tervezete alapján. A pontos cseh szöveget lásd: „Zákon č. 11/1918. Sb. z. a n. zedne 28. října 1918, o zřízení samostatného státu československého” in GRONSKÝ (15. l.) 40. A dokumentum magyarul is olvasható, lásd BENCSIK Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban* (Budapest: Napvilág 2016) 55–56.

²⁰ PEROUTKA (4. l.) 80–81.

magyarázta. Akkor ugyanis nagyon nehéz volt a kapcsolattartás egy olyan külföldi kormánnyal, amelynek elnöke az USA-ban, hadügyminisztere Szibériában, külügyminisztere pedig Párizsban tartózkodott.²¹

Az első csehszlovák törvény a törvényhozó és a végrehajtó hatalom egységét valotta. Az államforma szempontjából az állami diszkontinuitás elvéből indult ki, hiszen formálisan szakított az osztrák–magyar államisággal. A jogrendszer vonatkozásában viszont inkább az anyagi jogi kontinuitás platformján állt, és egy percet sem kívánt érvényes és hatályos jogi normák nélkül hagyni.²² Miután a megszűnő Monarchia jogrendszere is duális (dualista) volt, ezt a sajátosságot megőrizte a Nemzeti Bizottság törvénye is, amelyet egyébként az új állam legelső alkotmányaként is lehetett értelmezni.²³ Az első ideiglenes alkotmányt azonban csak 1918. november 13-án bocsátotta ki a Nemzeti Bizottság.²⁴ A két dokumentum elfogadása közötti időben (azaz az 1918. október 28. és november 13. között) a Nemzeti Bizottság elnöksége kormányként, plénuma pedig parlamentként működött. Az ideiglenes alkotmány aztán a Nemzeti Bizottságot Ideiglenes (Forradalmi) Nemzetgyűléssé alakította át.²⁵

Az események békés mederben tartására való törekvésnek több oka volt. Egyrészt a Nemzeti Bizottságnak köztudottan nem állt rendelkezésére komolyabb karhatalom. Másrészt az október végi hatalomátvételt a törvényhozási munkában többnyire kipróbált, inkább a kompromisszumkészségükről ismert polgári politikusok készítették elő, mintsem igazi radikálisok. Harmadrészt a Párizsból érkezett utasítások is nyugalomra intették az otthoniakat, akik amúgy sem voltak igazán harcias kedvükben. A külföldi emigráció jelezte, hogy az oroszországi forradalom hatása alatt álló antant nem örülne utcai zavargásoknak, amelyek csak gyengíthetnék a csehszlovákok későbbi tárgyalási pozícióit. Ez különösen vonatkozna az esetleges németellenes atrocitásokra, amelyek aláásnák azt a tézist, hogy a cseh többség és a német kisebbség majd együtt tud élni egy új demokratikus államban. A szintén valószínűsíthetően bekövetkező antiszemita zavargásoknak negatív visszhangjuk lenne az angolszász sajtóban, a vagyon elleni támadások pedig a bolsevik forradalom rémét vetítenének elő az antant politikusai számára. A csehszlovák állam első törvényének kiadását kísérő függetlenségi nyilatkozatból emiatt elmaradt a pátosz, helyette nyugalomra intő felhívásokat tartalmazott, hiszen másként „a felszabadítóink, Masaryk és Wilson csalódnának bennünk”.²⁶

²¹ PEROUTKA (4. lj.) 82.

²² Václav PAVLÍČEK et al.: *Ústavní právo a státověda II.díl.Ústavní právo České republiky* (Praha: Leges 2011) 34.

²³ PAVLÍČEK et al. (22. lj.) 35.

²⁴ Lásd 37/1918 Sb. z. a n.

²⁵ PAVLÍČEK et al. (22. lj.) 37–38.

²⁶ GRONSKÝ (15. lj.) 38.

2. A SZLOVÁK POLITIKUSOK ÉS A CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG SZÜLETÉSE

A csehszlovák államalapítás kapcsán meg kell említeni még egy fontos kordokumentumot, amelyre a mai napig gyakran hivatkoznak a történészek és a jogászok. Az akkori szlovák politikai pártokat, irányzatokat és személyiségeket tömörítő²⁷ Szlovák Nemzeti Tanács 1918. október 30-i nyilatkozatáról van szó.²⁸ Ezt a dokumentumot szlovák politikusok úgy fogadták el, hogy még nem tudták, mi történt másfél nappal azelőtt Prágában. Csak a tanácskozás berekesztése után érkezett meg Turócszentmártonba Milan Hodža szlovák agrárpárti politikus, aki beszámolt a prágai fejleményekről. Emiatt aztán a vezetők szűk körben némileg át is fogalmazták a dokumentumot, ami később sok vitára adott okot.²⁹ A *Národné noviny* című lap október 31-i nyomdai kefélynyomatából ugyanis törölték éppen azt a 4. pontot, amely be akarta biztosítani a későbbi szlovák öngazgatást. („A szlovákkérdés megoldását a békekonferenciától várjuk, amely nemzetünk sorsáról fog dönteni. Ezért követeljük, hogy a cseh–szlovák nemzet magyarországi ága is képviseltesse magát az eljövendő konferencián.”)³⁰

A turócszentmártoni deklaráció egyáltalán nem foglalkozott az államforma kérdésével. Kinyilatkoztatta viszont, hogy

...a Magyarország határain belül élő cseh–szlovák nemzet nevében egyedül ő [a Szlovák Nemzeti Tanács] jogosult nyilatkozni és cselekedni. Nem jogosult erre a magyar kormány, amely egész évtizedeken át nem ismert komolyabb feladatot, mint elnyomni mindazt, ami szlovák, nem állított fel és nem engedélyezett nemzetünknek egyetlen iskolát sem, nem engedte meg, hogy a szlovák emberek a közigazgatásba és hivatalokba jussanak, középkori feudális rendszerével és politikájával anyagiilag tönkretette és kizsákmányolta népünket. Nem jogosultak arra, hogy a szlovák nép nevében nyilatkozzanak azok az ún. képviselői testületek sem, amelyek a nemzet akarátát kifejezésre nem juttató szűk körű választójog alapján alakultak, és amelyek olyan emberekből állnak, akik a tiszta szlovák vármegyék választmányjaiban a törvény rendelkezése ellenére a szlovák szót sem túrték meg. Nem jogosultak erre az olyan népgyűlések sem, amelyek idegen erőszak hatása alatt hoztak határozatot. A szlovákiai szlovák nemzet nevében tehát egyedül a Szlovák Nemzeti Tanács jogosult nyilatkozni.³¹

²⁷ Ezek a pártok az önállósodás különböző fokán álltak. A leginkább szervezettek a nemzeti pártiak voltak, nyomukban a katolikus néppártiakkal. A szociáldemokraták és agrárpártiak akkor még szervezési hátrányban voltak, de később ők lettek a nagy átfogó csehszlovák pártok fontos politikusai.

²⁸ Az egész ülésről lásd részletesebben SZARKA László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzeti-ségi politika* (Pozsony: Kalligram 1995) 212–216.

²⁹ BENCSIK (19. l.) 58.

³⁰ SZARKA (28. l.) 213. 1919 augusztusában egy háromfős néppárti autonomista küldöttség Andrej Hlinka plébános vezetésével titokban valóban elindult Párizsba. Ez a csehszlovák kormány nemtetszését váltotta ki, Hlinkát a hazatérése után letartóztatták és hat hónapra internálták. Dušan ŠKVARNA et al.: *A szlovák történelem lexikona* [ford. KULCSÁR Mónika] (Bratislava: SPN 2003) 152.

³¹ BENCSIK (19. l.) 58.

Az utolsó idézett mondat jelentette tulajdonképpen a deklaráció lényegét. Érdekes, és a körülményekre jellemző az is, hogy a deklaráció nem mondta ki egyértelműen a Magyarországból való kiválást és a Csehszlovákiához való csatlakozást sem, ennek ellenére a későbbiekben ez lett a csehszlovák államalapítás egyik alapvető dokumentuma. Ehhez képest a köztársasági államformával való foglalkozásnak a hiánya kisebb gondnak számított.

E téren fontosabb szerephez jutottak azok a szlovák politikusok, akik 1918 végén bekerültek a prágai székhelyű Forradalmi Nemzetgyűlésbe. Először 40 fő képviselte a szlovákokat, aztán 1919-ben már 58 képviselő (a 270 fős testületben).³² Ezeket a mandátumokat nem az utolsó monarchiabeli választásokon elért belső szlovák erőviszonyok alapján osztották szét, hiszen az 1910-ben megválasztott magyar Országgyűlésben csak három fő képviselt deklarátívan szlovákokat. Az új képviselők személyéről, akiket kooptálással emeltek be a testületbe, az akkor már rendkívüli módon befolyásos Vavro Šrobár³³ és részben Matuš Dula nemzeti párti elnök döntött.³⁴ Šrobár főleg saját ideológiai szempontjai és a csehszlovák ügy iránti elkötelezettség alapján döntött. Ez azt jelentette, hogy az evangélikusokat és a háború előtti hlasistákat³⁵ részesítette előnyben, akik hagyományosan nyitottak voltak a cseh–szlovák egység gondolatára, és már régóta tisztelték Masaryk személyiségét és nézeteit. Ezenkívül néhány cseh is bekerült szlovákként a Szlovák Klubba, köztük az államalapító elnök lánya, Alice Masaryková és paradox módon Edvard Beneš külügyminiszter is,³⁶ aki élete végéig nem volt képes megbékélni az önálló szlovák nemzet létezésével. Az ideológiai alapon működő egységes Szlovák Klubban tömörülő képviselők pedig a fontosabb állam- és kormányforma kérdésekben a többségi csehszlovák álláspontot követték. A köztársaság és a monarchia kérdésében sem alakultak ki jelentősebb nézetkülönbségek köztük, annak ellenére, hogy az első világháború előtt nem igazán létezett eszmei jellegű szlovák republikanizmus.

3. AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTE ÉS A KORÁBBI JOG RECEPCIÓJA/ÁTVÉTELE

Az első Csehszlovák Köztársaság 1918. október 28-i létrejötte hivatalosan az Osztrák–Magyar Monarchia örökségének teljes identitásbeli és részleges jogi tagadására épült. A diszkontinuitás elemei ugyanakkor sokkal inkább jelen voltak a Washingtoni Deklarációban, mint az október 28-i prágai aktusokban. A mai napig érvényes jogi doktrína értelmében a csehszlovák állam 1918. október 28-án alakult

³² ŠKVARNA et al. (30. l.) 149.

³³ Šrobár 1918 végén Szlovákia teljhatalmú minisztere lett, ebből a pozícióból pedig alapvetően ő határozta meg a szlovákiai közigazgatási állapotokat.

³⁴ Dula egyébként a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke is volt.

³⁵ Így nevezték azokat a modernebb és alapvetően progresszív gondolkodású szlovák értelmiségieket, akik az Osztrák–Magyar Monarchia idején többnyire Prágában tanultak és ott Masaryk professzor szellemi befolyása alá kerültek. A tanulmányaikat és cikkeiket a *Hlas* (Hang) című folyóiratban publikálták.

³⁶ RYCHLÍK (2. l.) 74.

meg, emiatt minden fontos jogi tényt erre a dátumra vezetnek vissza.³⁷ A valóságban az új állam megszületése és szuverenitásának kiterjesztése minden egyes igényelt területre jóval hosszabb folyamat volt. Brnóban már másnap, október 29-én megtörtént a hatalmváltás, de más volt a helyzet Szlovákiában és a németek által lakott cseh és morva területeken.

Leginkább a csehszlovák Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság volt az a szerv, amely az 1920-as évek elején a konkrét közigazgatási ügyek kapcsán komolyan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy az új állam mely területein mikortól kezdve lehet egyáltalán beszélni a csehszlovák szuverenitás érvényesüléséről. A testület abból indult ki, hogy erre nem egy időben került sor a köztársaság egész területén. Az 1921. március 24-én elfogadott 3336–21. számú határozata értelmében ugyanis amíg a cseh országrészekben (azaz Csehországban, Morvaországban és Sziléziában) a csehszlovák államhatalom tulajdonképpen már az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása-kor érvényesült, addig a szlovák országrészben, amely korábban a Magyar Királyság részét képezte, csak az egyes megyék tényleges megszállásakor. Közigazgatásilag a döntő pillanatnak a megyei közigazgatás létrejöttét tekintették, a csehszlovák adminisztrátor hivatalba lépéséhez kötve azt.³⁸ A csehszlovák állam tehát 1918 októberében a nagyobb városokon kívül inkább *de iure* és csak részben *de facto* alakult meg.³⁹

Az október 28-án este kihirdetett törvény legfontosabb gyakorlati hozadéka a régi osztrák–magyar jogrendszer ideiglenes recepciója, azaz átvétele volt. Innen származik a jogszabály neve is: recepciós törvény.⁴⁰ A hatalmi vákuum kiküszöbölésére hivatott recepciós törvény az anyagi jogi kontinuitás elvéből indult ki, és azt mondta ki, hogy az ellenkező intézkedésig az addigi törvények és rendeletek maradnak hatályban. A közigazgatási hatóságoknak szintén zavartalanul kellett (volna) működniük tovább. Sőt maga a törvény kidolgozója,⁴¹ a nemzeti demokrata érzelmű, jogász végzettségű Alois Rašín is, aki később a köztársaság első pénzügyminisztere lett,⁴² abból indult ki, hogy az átmenet idején a hivatalok és a bíróságok minden szükséges esetben a bécsi felettes szervekhez fordulhatnak értelmezési kérdések-

³⁷ Az államalapító Masaryk egy ideig az általa megfogalmazott Washingtoni Deklarációt tartotta az igazi függetlenségi nyilatkozatnak, de hazatérve elfogadta az otthoni „forradalmárok” érvelését, akik október 28-át tartották fontosabb mozzanatnak.

³⁸ Michal HLAVIČKA: „K otázce vzniku suverenity Č.S.R. v jednotlivých dnešních jejích částech” *Právník ročník LXI, 1922.*

³⁹ PEROUTKA (4. l.) 80–81.

⁴⁰ Úřední sbírka č. 11/1918 Sb. z. a n. Az már említett fordításában Bencsik Péter (19. l.) nem recepciós törvényként említi a jogszabályt, hanem átvételi törvényként. A magyar szakirodalomban az utóbbit használja Gyöngyör József: *Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa* (Pozsony: Madách 1993). A jelen tanulmány azonban inkább az eredetiből kiinduló recepciós törvény kifejezést részesíti előnyben.

⁴¹ Erre az 1918. október 27. és 28. közötti éjszakán került sor (19. l.).

⁴² A sikeres, de népszerűtlen pénzügyi reformot végrehajtó Alois Rašín 1923 elején egy anarchista-kommunista diák által elkövetett merénylet áldozata lett. Rašín az első világháború idején aktív volt a cseh Maffiában, ezért 1915-ben halálra ítélték, de már 1917-ben kiengedték a börtönből. 1918-ban emiatt nemzeti mártír nimbusszal rendelkezett.

ben, hiszen azok képviselik a harmadfokot. Úgy vélte, hogy más eljárás nem lenne humánus.⁴³

Másfelől viszont a recepciós törvény diszkontinuitást jelentő forradalmi aktus is volt, hiszen szakított a korábbi osztrák–magyar államisággal, a Monarchiával, és konstitutív jellegű alkotmányos dokumentumként teljesen új államjogi állapotot hozott létre.⁴⁴ A csehszlovák állam kialakulása során tehát akarva-akaratlanul folyamatosan két koncepció ütközött egymással – egyrészt a korábbi alkotmányos és jogi rendszerrel való kontinuitás koncepciója, másrészt az új kor forradalmi eszméi. Ez a kettőség részben az új államiság megindokolásában is megnyilvánult. Azt ugyanis a kortárs államalapító politikusok egyrészt a cseh történeti államjog érvrendszerével, másrészt a nemzetek önrendelkezésének újszerű, inkább a természetjog és a nemzetközi jog tartományába eső érveivel próbálták megindokolni.⁴⁵

Miután az új alkotmányos rend alapjainak lefektetése 1918 októberében és novemberében inkább az otthon politizálók (vagyis a Nemzeti Bizottság) kezében volt, az addigi osztrák közjogi hagyományok erősebben tudtak hatni,⁴⁶ mint ahogyan azt az államalapító csehszlovák politikusok eredetileg elképzelték. Ez főleg a gyakorlati államélet egyes területeire volt igaz, a nagy és átfogó elvi kérdésekre pedig kevésbé. Az utóbbiak közé tartozott mindenekelőtt az államforma kérdése, a választójog reformja, az állam és az egyház kapcsolata, valamint részben a földreform kérdése. A nagyfokú stabilitást mutató területek pedig a következők voltak: az igazságszolgáltatás, a közigazgatás, a büntető- és a polgári jog stb.

A Nemzeti Bizottság a csehszlovák nemzet szuverenitásának megtestesítőjeként egészen 1918. november 13-ig ülésezett. Akkor fogadta el ugyanis Csehszlovákia ideiglenes alkotmányát, amelynek 1. cikke előírta a testület jelentős kibővítését és egyben átalakítását Ideiglenes Nemzetgyűléssé. Az pedig 1920-ban végül elfogadta az új állam végleges alkotmányát is. Az október 28-a és november 13-a közötti időszakban a Nemzeti Bizottság összesen 17 fontos jogi normát fogadott el, amelyeket törvénynek nevezett. Az elfogadott jogi normák döntő része a hatalomváltáshoz szükséges adminisztratív, kormányzati intézkedésekkel, valamint a nemzetgyűléssé való átalakulás elősegítésével foglalkozott. Az utóbbiba beleértendő a képviselői immunitás rendezése és a hárszabály megalkotása is.⁴⁷

A csehszlovák fordulat jogászias megközelítésű jellegére jellemző, hogy a Nemzeti Bizottság legelső új számozású törvénye⁴⁸ a törvények és rendeletek kihirdetésének szabályozásával foglalkozott – azaz létrehozta a csehszlovák állam törvényeinek és rendeleteinek gyűjteményét. Az 1918. évi 2. számú csehszlovák törvény pedig megteremtette a csehszlovák állam legfőbb közigazgatási hivatalait. Ez alatt a minisztériumokat kell érteni, de a minisztérium kifejezés akkoriban sokak számára túl-

⁴³ GRONSKÝ (15. lj.) 40.

⁴⁴ GRONSKÝ (15. lj.) 40.

⁴⁵ Václav PAVLÍČEK: „Vliv rakouských ústavních tradic na československou ústavnost” in Václav PAVLÍČEK: *O české státnosti. Úvahy a polemiky. 3. Demokratický a laický stát* (Praha: Nakl. Karolinum 2009) 45.

⁴⁶ PAVLÍČEK (45. lj.) 47.

⁴⁷ PEROUTKA (4. lj.) 106.

⁴⁸ Zákon č. 1/1918 Sb.z. a n. ze dne 2. listopadu 1918 jimž se upravuje vyhlásování zákonů a nařízení.

zottan monarchistának és osztrákosnak tűnt. Nemsokára azonban a Csehszlovák Köztársaság is visszatért a megszokott terminológiához.⁴⁹ Még 1918. november 2-án a testület megalkotott két fontos bírósági törvényt – a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságról szóló 1918. évi 3. számú törvényt és a Legfelsőbb Bíróságról szóló 1918. évi 5. számú törvényt.

4. A KÖZTÁRSASÁGI ÁLLAMFORMA ÉS AZ ELNÖKI TISZTSEG SZÜLETÉSE A KÖZJOGI PROVIZÓRIUM IDEJÉN

A csehszlovák függetlenségi emigráció, a hazai politikai erőkhöz hasonlóan, az első világháború elején még nem számolt a köztársaság kikiáltásával. Masaryk akkor még valamelyik belga vagy dán herceg vezette királyságban gondolkodott, a ruszofil Kramář pedig a Romanov-dinasztiát preferálta volna a cseh trónon.⁵⁰ A demokratikus republikánus eszmekör a szociáldemokrata mozgalomhoz állt talán a legközelebb, de számukra sem ez volt a legfontosabb kérdés.⁵¹ Az emigráció vezetői csak az 1917-es oroszországi forradalom hatására mozdultak el a köztársasági eszme irányába, Milan Rastislav Štefánik pedig még akkor is monarchistának vallotta magát.⁵² Az oroszországi forradalmon kívül főleg az USA-ban élő cseh és szlovák diaszpóra terelte republikánus irányba a külföldi csehszlovák politikát. Az ottani Cseh Nemzeti Egyesülés és a Szlovák Liga által 1915. október 25-én Clevelandben aláírt megállapodás⁵³ azonban még mindig azt szorgalmazta, hogy a csehek és a szlovákok föderatív jellegű egyesülése után vezessék be a demokratikus választójogot, valamint a perszonálunió alapuló demokratikus állami berendezkedést, amely az angliai megoldásra hasonlítana.⁵⁴ Ebben a dokumentumban tehát még nem esett szó a köztársasági államformáról.

Teljesen más volt a helyzet 1918 májusában, amikor az amerikai cseh és szlovák honfitársi szervezetek vezetői Pittsburghben aláírtak egy újabb politikai megállapodást, amelyhez Masaryk is csatlakozott. Ennek értelmében a cseh–szlovák államnak

⁴⁹ Jan KUKLÍK: „Podíl českých právníků na vzniku samostatného československého státu” in *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě. Svazek 1.* (Praha: UK – Nakl. Karolinum 2010.) 323.

⁵⁰ RYCHLÍK (2. l.) 45.

⁵¹ Jiří KOŘÁLKA: *Češi v Habsburské říši a v Evropě* (Praha: Argo 1996) 261–265.

⁵² Érdekes módon Štefánikot a monarchizmusában főleg a Franciaországban eltöltött évek erősítették meg. Már a világháború előtt is több mint egy évtizedet élt ott, és közvetlen benyomásokat szerzett a harmadik Francia Köztársaság működéséről, illetve működésképtelenségéről. A véleménye lesújtó volt. Bár Štefánik Franciaországhoz kötődött leginkább, a jövőbeli csehszlovák trónon legszívesebben Olaszország uralkodó dinasztiáját, a Savoyai-házat látta volna. Zuzana KEPPLOVÁ: „Štefánik mal dlhy, známosti, slabosti. A vedel ich využiť. Rozhovor s historikom Michalom Kšiňanom” *SME, Magazin Vikend* 2018, 4–5.

⁵³ Magyarul lásd BENCSIK (19. l.) 42–43.

⁵⁴ Michal GOSIOROVSKÝ: *K predstavám zahraničných (amerických a ruských) Slovákov a Čechov o štátoprávnom postavení Slovenska po vojne 1914–1918. Zborník Filozofickej fakulty UK* (Bratislava: FF UK, 1968) 20.

demokratikus alkotmánnyal rendelkező köztársaságnak kellett volna lennie.⁵⁵ Akkor azonban már a nyugat-európai csehszlovák emigráció is egyértelműen a köztársaság platformjára helyezkedett. Ezt a szemléletváltást tükrözte az 1918 októberében Masaryk professzor által megfogalmazott Washingtoni Deklaráció is, amely egyértelműen kimondta, hogy a születőben lévő csehszlovák állam köztársaság lesz.⁵⁶

Az 1918 folyamán az óhazában aktivizálódó cseh és szlovák politikai-képviselői szervek is kezdtek kiadni különböző nyilatkozatokat, de azokban a köztársaság gondolata még nem szerepelt, hiszen az egyértelmű és nyílt szembefordulást jelentett volna a Habsburg-házzal. Jellemző, hogy még az 1918. október 28-án kiadott nyilatkozat is csak az önálló csehszlovák állam kikiáltásáról beszélt, és semmit sem mondott a későbbi államformáról. Az a delegáció viszont, amely a Nemzeti Bizottság megbízásából és a bécsi kormány engedélyével 1918. október végén Genfben találkozott az ideiglenes csehszlovák kormány vezetőivel, már elfogadta az új állam köztársasági jellegét, illetve azt, hogy Masaryk professzor lesz az elnöke.⁵⁷ A delegációt vezető, eredendően monarchista Karel Kramář pedig az új kormány miniszterelnöke lett.⁵⁸ Kramář volt egyébként az egyetlen, aki a genfi tárgyalásokon nem azonnal fogadta el a köztársaság gondolatát, de végül ő is beletörődött. Annál is inkább, mert az általa preferált Romanov-ház akkor már elvesztette oroszországi hatalmát, sőt a család tagjai az életüket is.⁵⁹ Az 1918. évi 11. számú (receptiós) törvény sem foglalt állást a köztársaság kérdésében, és nem említette a köztársasági elnököt sem. Az államformáról a Nemzetgyűlésnek kellett volna meghoznia a döntést, együttesen a párizsi székhelyű Csehszlovák Nemzeti Tanáccsal.⁶⁰

A független csehszlovák állam kikiáltása és az első ideiglenes alkotmány elfogadása, illetve kihirdetése között alig telt el két hét. Ez a tény is jelzi, hogy az új alkotmány nagyon gyorsan készült. Maga a szövegezés két és fél napot vett igénybe. Részben ebből fakadtak azok a hiányosságok, amelyeket később sokan felröptak ennek a dokumentumnak. A másik ok viszont másban rejtett – a legtöbben ugyanis azt hitték, hogy az általuk rohamtempóban elfogadott dokumentum csak néhány napig, hétig lesz hatályban, mert nemsokára összeül a választók igazi akaratát tükröző Nemzetgyűlés. Emiatt sokan hajlamosak voltak jóindulatúan elnézni a második közjogi provizórium kisebb-nagyobb hiányosságait.

Ha viszont figyelmesen elolvasták volna az ideiglenes alkotmány rendelkezéseit, rájöhettek volna arra, hogy a végleges alkotmányozás menetrendje némileg más

⁵⁵ Lásd Edvard BENEŠ: *Světová válka a naše revoluce, III.* (Praha: Čin a Orbis 1931) 365.

⁵⁶ „Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatímní vládou československou – tzv. Washingtonská deklarace z 16. října 1918” in GRONSKÝ (15. l.) 37.

⁵⁷ Edvard BENEŠ: *Světová válka a naše revoluce. III. 7. vydání* (Praha: 1935) 502. Az elnök egyébként a külföldiek számára készített memorandumban mint a végrehajtó hatalom gyakorlója szerepelt.

⁵⁸ Jan GALANDAUER: *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy* (Praha: Svoboda 1988) 230.

⁵⁹ Jan KUKLÍK: „Proč nebylo Československo republikou hned od 28. října 1918?” *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica* 2018/3, Praha, 73.

⁶⁰ „Zákon č. 11/1918. Sb. z. a n. ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého” in GRONSKÝ (15. l.) 40.

lesz. Az ideiglenes alkotmányos dokumentum 4. cikke ugyanis kimondta, hogy a Nemzeti Bizottságból kialakuló Ideiglenes Nemzetgyűlés addig fog működni, amíg az új alkotmány alapján össze nem ül a szabad választásokon megszavazott „igazi” Nemzetgyűlés.⁶¹ Ebből pedig világosan következik az, hogy a végleges alkotmány az első szabad választások előtt fog megszületni, tehát az is forradalmi dokumentum lesz.⁶²

Az ideiglenes alkotmány fő értelmi szerzője Alfred Meissner ügyvéd, a szociáldemokraták jogi szakértője és nemzetgyűlési képviselője volt. Rajta kívül további jogászok és politikusok is részt vettek az ideiglenes alkotmány előkészítésében, köztük a későbbi belügyminiszter, Antonín Švehla, valamint Jan Stránský, Emil Franke, és a fontos néppárti politikus, Jan Šrámek. A jogászok közül elsősorban Karel Engliš és Václav Bouček aktivizálta magát a szakértői munkában.⁶³

Meissner hagyatékában három géppel írott és két kézírásos alkotmánytervezet maradt fenn. A fő tervezet, amelynek Meissner volt a szerzője, abból a dokumentumból indult ki, amelyet korábban Ferdinand Pantůček bécsi közigazgatási bíró dolgozott ki a cseh Maffia⁶⁴ részére „A Cseh Birodalom ideiglenes kormányának törvénytervezete” címmel. Egyébként Meissner eredetileg nem alkotmánytervezeten dolgozott, hanem a Nemzetgyűlésről szóló törvényen. November 9-én a Nemzeti Bizottság is ilyen című dokumentumról tárgyalt. Aznap viszont eldöntötte az elnökség, hogy november 12-ig el kellene készíteni az ideiglenes alkotmány tervezetét, amelynek végső változatáról a Nemzeti Bizottság plénuma november 13-án szavazna. A köztársasági államforma kérdése tehát jogilag csak ekkor dőlt el véglegesen, noha a prágai nép azt hitte, hogy a köztársaságot már október 28-án deklarálták. Holott az első csehszlovák törvény csak a csehszlovák önállóságot deklarálta, nem pedig a köztársaságot. Az ideiglenes alkotmány is csak közvetve utalt a köztársaságra – egyrészt a köztársasági elnöki pozíció létrehozásával, másrészt azzal a rendelkezéssel, hogy az ítéleteket a köztársaság nevében kell kihirdetni.⁶⁵ Az utóbbi rendelkezés egyébként csak módosító javaslatként került be a végleges szövegbe, mert eredetileg a népszuverenitás nevében akarták kihirdetni az ítéleteket.⁶⁶

A Csehszlovák Köztársaság ezen a néven tehát nem október 28-án, hanem november 14-én született meg. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésén ugyanis Karel Kramář javaslatára először kimondták a Habsburg–Lotharingiai-ház trónfosztását, utána deklarálták a köztársaságot, és végül közfelkiáltással megválasztották a köztársaság első elnökét.⁶⁷ Masaryk nem volt jelen, hiszen még mindig külföldön tartózkodott. Az akkori közállapotokat jól jellemzi, hogy erre a kulcsfontosságú első nemzetgyűlési ülésre az időközben kooptált szlovák képviselők csak késve érkeztek meg, tehát nem vettek részt a detronizálásban és az elnökválasztásban. A csehszlovák

⁶¹ PEROUTKA (4. lj.) 158.

⁶² PEROUTKA (4. lj.) 158–159.

⁶³ KUKLÍK (49. lj.) 75.

⁶⁴ A Habsburg-ellenes cseh ellenállók 1914-ben ezzel a névvel hozták létre első titkos szervezetüket.

⁶⁵ „Zákon č. 37/1918 Sb. z. a n. ze dne 13. listopadu 1918, o prozatímní ústavě” in GRONSKÝ (15. lj.) 53.

⁶⁶ KUKLÍK (49. lj.) 75.

⁶⁷ KUKLÍK (49. lj.) 77.

államiságot elutasító német és magyar kisebbség képviselői pedig egyáltalán nem jelentek meg, és nem működtek közre az Ideiglenes Nemzetgyűlés munkájában.⁶⁸

Az 1918 novemberében elfogadott második alkotmányos provizórium értelmében a politikai élet központi szereplője a 256 tagú Nemzetgyűlés lett.⁶⁹ Emiatt először a Nemzetgyűléssel foglalkozott a dokumentum, és csak utána következtek a köztársasági elnöknek szentelt paragrafusok. Az ideiglenes alkotmány értelmében a köztársasági elnök lett az államfő, akit a Nemzetgyűlés választ meg kétharmados többséggel, úgy, hogy a képviselők legalább kétharmadának jelen kell lennie az ülésen. Egyébként az első meissneri tervezet még államelnökről beszélt, aztán a kifejezésből a következő változatokban kihagyták az állam szót, és ellátták a köztársasági jelzővel.⁷⁰

A köztársasági elnök hivatali megbízatása az új, a végleges alkotmányos szabályok szerint megválasztott államfő megválasztásáig tartott. Addig, amíg az államfő külföldön tartózkodik, a kormány volt hivatott képviselni az államfői hivatalt, amivel megbízhatta saját elnökét. Az államfő feladata lett a külföld felé képviselni az államot, és ő lett a hadsereg főparancsnoka. Az elnök bízta meg a csehszlovák követeket és fogadta a külföldi követeket, továbbá a Nemzetgyűlés döntése alapján hadat is üzenhetett, és a parlament jóváhagyására beterjeszthette a kialakított békét. Ezenkívül ő nevezte ki a magasabb rangú katonatiszteket, állami hivatalnokokat és bírákat (a VI. besorolási osztálytól felfelé), valamint kegyelmezési joga is volt. Az összes kormányzati jellegű döntéséhez azonban a kormány valamely tagjának ellenjegyzésére volt szükség. Az államfő viszonylag gyenge vétőjogot kapott – jogosult lett nyolc napon belül visszaküldeni a Nemzetgyűlésnek az ott elfogadott törvényt, amennyiben viszont a Nemzetgyűlés ragaszkodott a döntéséhez, az törvényerőre emelkedett. Erre az esetre nem irtak elő magasabb kvórumot. Az államfőnek a Nemzetgyűlés előtt fogadalmat kellett tennie. Az eskü kifejezés ugyanis nem illett bele a Masaryk által preferált laikus államfelfogásba. Az alkotmány viszont semmit sem mondott a miniszterek államfő általi kinevezéséről, és csak azt jelentette ki, hogy kormányfőt és a minisztereket a Nemzetgyűlés választja meg. Ennek megfelelően a kormány csak a parlament előtt lett felelős. Az ideiglenes alkotmány hallgatott az államfő és a kormány kapcsolatáról. Az államfő nem lett jogosult feloszlalni a Nemzetgyűlést, és semmilyen formális befolyása nem volt a kormánytagok kinevezésére. A törvénykezdeményezés és a népszavazás kiírásának jogával sem rendelkezett még akkor.

Mi volt az oka, hogy ilyen csonka elnöki jogkört állapítottak meg? A hivatalos – egyébként helyénvalónak tűnő – magyarázat az volt, hogy az ideiglenes alkotmány és az első kormány felállása idején Masaryk még külföldön tartózkodott. November elején még senki nem tudta, hogy pontosan mikor fog hazatérni. Sokan azzal is szá-

⁶⁸ René PETRÁŠ: *Menšiny v meziválečném Československu* (Praha: UK–Karolinum 2009) 181–182.

⁶⁹ Semmilyen más parlamentáris-képviselői szerv nem maradt meg – a cseh, a morva és a sziléziai tartományi gyűléseket megszüntették, Szlovákiában eleve nem létezett ilyen szerv, a Szlovák Nemzeti Tanács meghatározó képviselőinek jelentős részét kooptálták a Nemzetgyűlésbe, a második kamarát pedig akkor még nem hozták létre.

⁷⁰ KUKLÍK (49. l.) 75.

moltak, hogy a hazatérése után hamarosan megint külföldre megy, hiszen a békeszerződés megkötése és a döntő jelentőségű nemzetközi tárgyalások még hátravoltak. A forradalmi időkben az akkori kommunikációs viszonyok között nem lett volna olyan könnyű a távoli USA-ból vagy Franciaországból az otthoni körülményeknek megfelelő kormányt kinevezni. Erre apelláltak a Nemzeti Bizottságban képviselt politikai pártok is, amelyek emellett attól is féltek, hogy Masaryk nem lesz tekintettel az általuk korábban kialakított és következetesen alkalmazott mandátumelosztásra és az addig már megkötött alkukra. Nem szabad elfelejteni, hogy az egymással kooperáló cseh politikai pártok voltak a fordulat és a helyszíni impériumváltás legfőbb motorjai. A tagságuk, szakértői apparátusuk és különböző intézményeik (titkárságok, frakciók, sajtó, egyesületek stb.) az első hónapokban fontos stabilizáló szerepet játszottak az eseményekben.⁷¹

A kor radikális demokrata hangulata és ideológiája is az erős államfői poszt ellen dolgozott. A fordulat utáni első hetekben még erős volt a sajátos „osztráktalanítási” közhangulat, amely a legtöbb esetben csak a régi szimbólumokon vett elégtételt a sűrűn hangoztatott „háromszáz éves elnyomásért”, de itt-ott jelentkezett a közjogban is.⁷² Az erős köztársasági elnökben sokan a monarchikus elv továbbélését látták, és emiatt legfeljebb a francia típusú berendezkedést tartották elfogadhatónak, amelyben – meglátásaik szerint – erős volt a Nemzetgyűlés és gyenge az államfő.⁷³ Ezt Alfréd Meissner is elismerte. Szerinte egyébként az egész konstrukció megszületésekor még nem dőlt el politikailag az a kérdés, hogy pontosan milyen kormányformájú köztársaság is lesz Csehszlovákiában.⁷⁴

Végül attól sem lehet eltekinteni, hogy a prágai politikában szép számmal akadnak, akik nem szimpatizáltak Masarykkal, és a hazatérése után inkább csak szimbolikus szerepet szántak volna neki. Közéjük tartozott Karel Kramář, az első csehszlovák miniszterelnök is, Masaryk régi pálya- és vetélytársa.⁷⁵ Ugyanakkor Kramář nemzeti demokrata párttársai később nem zárkóztak el az államfői jogkörök megerősítésétől, és megszavazták az ideiglenes alkotmány 1919. tavaszi módosítását.

A gyenge elnökre és a pártok által irányított erős parlamentre építő közjogi modell minden ideiglenessége ellenére hamar kritika tárgyává vált. Először a közjoggal foglalkozó jogtudósok éltek a kritika jogával,⁷⁶ utána az egyes politikusok, végül maga

⁷¹ PEROUTKA (4. lj.) 162–163.

⁷² Jan KYSELA: „Prezident republiky v ústavním systému ČR – perspektiva ústavněprávní” in Miroslav NOVÁK – Miloš BRUNCLÍK (szerk.): *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě* (Praha: Dokořan 2008) 235.

⁷³ Eva BROKLOVÁ: *Prezident Republiky československé. Instituce a osobnosti T. G. Masaryka* (Praha: Masarykův ústav AV ČR 2001) 15–16.

⁷⁴ „Těsnopisecké zápisý ústavního výboru RNS” in BROKLOVÁ (73. lj.) 39–40.

⁷⁵ PEROUTKA (4. lj.) 162–163.

⁷⁶ Az állam- és jogtudósok „támadására” az Alkotmánytudományi Társaság tavaszi ülésén került sor, ahol Jiří Hoetzel professzor az államfőre nézve sértőnek találta az ideiglenes alkotmány elnökre vonatkozó rendelkezéseit. Szerinte az első alkotmányozók minden modelltől a legrosszabb elemeket emelték be a konstrukciójukba. Lásd BROKLOVÁ (73. lj.) 40. Itt azonban nem szabad elfelejteni, hogy Hoetzel nemcsak prágai egyetemi tanár volt, hanem akkor már a belügyminisztérium egyik legfontosabb kodifikátora is, aki oroszlánrészt vállalt az 1920-as végleges alkotmány előkészítésében. A tudóstársaságban elhangzott kritika mögött valószínűleg a forradalmi tempóban nyomuló

az új államfő. Ez a konstrukció érthető okokból nem igazán tetszhetett Masaryknak. Ezt a hazaérkezése után⁷⁷ már a pályaudvaron jelezte az őt üdvözlő Meissner képviselőnek.⁷⁸

5. AZ ÚJ ÁLLAMFŐI JOGKÖRÖK

Az ideiglenes alkotmányt a fentiekben jelzett hiányosságok miatt már 1919 tavaszán módosítani kellett. Ez két lépcsőben történt. A márciusi novella a nemzetgyűlési képviselőkre vonatkozott: 256 főről 270 főre emelkedett a létszámuk. Az összes új mandátumot szlovák politikusok között osztották szét,⁷⁹ mert ők addig alulreprezentáltak voltak a testületben.⁸⁰ Az államfői jogköröket érintő nagyobb módosításra csak 1919 májusában került sor. A képviselők akkor kimondták, hogy a köztársasági elnököt az összes képviselő legalább felének a jelenlétében kell megválasztani, mégpedig kétharmados többséggel. Ez a módosítás nem jelentett szigorítást, éppen ellenkezőleg, a kötelező jelenléti kvórum kétharmadról az abszolút ötven százalékra csökkent. A jogalkotó továbbá deklarálta, hogy a Nemzetgyűlés által megválasztott köztársasági elnök az államfő, mégpedig egészen addig, amíg az új alkotmányos szabályok szerint nem kerül sor az új államfő megválasztására. Az államfői poszt megüresedése, illetve az államfő betegsége esetén a teendőket ellátása a kormányra szállt át, amely ezzel a feladattal megbízhatta elnökét. Ha viszont az államfő betegségének időtartama meghaladná az egy hónapot, a Nemzetgyűlésnek államfő-helyettessé kellene választania. A májusi novella pontosította, konkretizálta és némileg kibővítette az államfői feladat- és hatásköröket. Az államfői aktusokhoz azonban továbbra is a miniszteri vagy kormányfői ellenjegyzésre volt szükség. Új elnöki hatáskörként megjelent a szövegben az a lehetőség, hogy részt vegyen a kormányüléseken, amelyeken ilyenkor ő elnökölhetett. A köztársasági elnök továbbá írásbeli jelentéseket kérhetett a kormánytagoktól, akiket kollektíve vagy egyénileg is tanácskozássokra hívhatott meg magához. Akár szóban, akár írásban fordulhatott a Nemzetgyűléshez. Üzeneteiben egyrészt beszámolhatott a köztársaság állapotáról, másrészt javasla-

gyakorló politikusok és a megsértett elméleti jogtudósok közötti konfliktus is meghűzódott. Nem véletlen, hogy később több elméleti egyetemi szakembert vontak be az alkotmány-előkészítő munkába.

⁷⁷ Masaryk triumfális hazatérésére 1918. december 21-én került sor.

⁷⁸ PEROUTKA (4. lj.) 163.

⁷⁹ A Forradalmi Nemzetgyűlés szlovák képviselői nem a politikai-ideológiai frakciókban tömörültek, hanem a nemzeti alapon létrehozott Szlovák Klubban, amely ennek megfelelően meglehetősen heterogén volt. Az államfői jogkörökkel kapcsolatos vitában a Szlovák Klub pl. egységes álláspontot alakított ki. Egyetértettek azzal, hogy az államfő joga legyen kinevezni a minisztereket, de nem korlátozások nélkül. Azt akarták elérni, hogy a Nemzetgyűlésnek is joga legyen elutasítani az elnök által kinevezendő személyeket. Ebben a konstrukcióban az államfő javasolta volna a Nemzetgyűlésnek a kormányt, a képviselők viszont abszolút többséggel jogosultak lettek volna visszautasítani az egyes jelöltek személyét. Ezt az eljárást addig kellett volna folytatni, amíg összhangba nem kerülnek az államfő és a Nemzetgyűlés elképzelései. Lásd BROKLOVÁ (73. lj.) 45–46.

⁸⁰ Zákon č. 138/1919 Sb. z. a n. ze dne 11 března 1919, kterým se mění § 1 zákona ze dne 11. listopadu 1918, čís. 37 Sb. z. a n., o prozatímní ústavě. in GRONSKÝ (15. lj.) 64.

tokat fogalmazhatott meg a további teendők kapcsán. Az elnök májusban is csak halasztó hatályú vétőjogot kapott – a törvény elfogadásától számított 14 napon belül megjegyzéseivel együtt visszaküldhetett a Nemzetgyűlésnek bármilyen törvényt, és a képviselők azt kötelesek voltak ismételten napirendre tűzni. Amennyiben a jelenlévők többsége fenntartotta eredeti véleményét, az adott törvény hatályba léphetett. A határozatképességhez a képviselők több mint a felének jelenléte kellett. A végrehajtó és rendeletalkotási hatalom a kormányt illette meg, de a novellától kezdve már a köztársasági elnök nevezhette ki és menthette fel a kormánytagokat. A politikai bizalmat azonban továbbra is a parlamentben kellett megszerezniük. Ugyanakkor az államfő volt az, aki a miniszterelnök javaslatára megbízhatta a kormánytagokat az egyes minisztériumok vezetésével. Az államfő vagy szükség esetén a helyettese lett továbbá az, aki aláírhatta a törvényeket.⁸¹

A két világháború közötti csehszlovák köztársasági elnök jogállásának lényeges elemei már a második közjogi provizórium alatt alakultak ki. Ebben fontos szerepet játszott Masaryk tekintélye és politikai érzéke. Masaryk egyébként jobban ismerte az amerikai elnöki rendszert, mint a francia modellt, ami valószínűleg hatással volt a politikájára és célkitűzéseire. Nem szabad elfelejteni, hogy amerikai felesége révén intenzív kapcsolatokkal rendelkezett az USA-ban, jól beszélt angolul, és már az első világháború előtt is többször járt az Újvilágban. Ezenkívül az amerikai elnökök nagyobb mozgástere is tetszett neki. Ebből viszont súrlódások keletkeztek a Nemzetgyűlés jogász politikusaival, akik 1919-ben levélben figyelmeztették őt arra, hogy az általa szorgalmazott, főleg az amerikai alkotmányból átvett javaslatok nincsenek összhangban a csehszlovák közjogi berendezkedés szellemiségével.⁸²

Érdekes módon éppen az államalapító Masaryk volt az a csehszlovák elnök, akinek minden politikai és erkölcsi tekintélye ellenére sokat kellett küzdenie az elnöki kompetenciáért.⁸³ Ez érthető is, hiszen az ő elnöksége idején két alkotmány is született – az ideiglenes, majd a végleges. Az államalapítónak kijáró tekintélye és ügyes politikai manőverei,⁸⁴ megfelelően alkalmazott politikusi gesztusai az elképzeléseivel eleinte nem szimpatizáló demokratikus politikai pártok többségét is végül az általa javasolt megoldások mellé állították.

6. A LENGYEL ÁLLAM ÚJJÁSZÜLETÉSÉNEK ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATTI KÖZJOGI ELŐZMÉNYEI

Az önálló lengyel államiság 1918-ban Csehszlovákiáénál bonyolultabb geo- és külpolitikai körülmények között született meg. Az első világháború idején ugyanis a különböző lengyel politikai irányzatok több olyan alternatív megoldást vázoltak

⁸¹ „Zákon č. 271/1919. Sb. z. a n. ze dne 23. května 1919, kterým se mění zákon o prozatímní ústavě” in GRONSKÝ (15. l.) 67–70.

⁸² BROKLOVÁ (73. l.) 30, 34.

⁸³ BROKLOVÁ (73. l.) 24.

⁸⁴ Ha úgy kívánták az érdekei, nem volt pl. hajlandó elfogadni a kormány lemondását, amelyben a politikai pártok megállapodtak. BROKLOVÁ (73. l.) 29.

fel, amelyek egy része többé-kevésbé kizárta egymást. Egyrészt ott volt a markáns antantpárti irányzat, amelynek élén a cári Oroszországból származó Roman Dmowski nemzeti demokrata párti politikus állt. Ez a csoport a cári Oroszország segítségével akarta létrehozni az önálló lengyel államot, ennek előmozdítása érdekében hozták létre a Lengyel Nemzeti Bizottságot az első világháború kirobbanása után. Viszonylag korán áthelyezték tevékenységük súlypontját Szentpétervárról Nyugat-Európába: főleg Franciaországban és Svájcban tevékenykedtek. Ott működött 1915-től Dmowski is, aki megpróbálta meggyőzni a vezető brit és francia politikusokat, hogy támogassák a lengyel függetlenség ügyét.⁸⁵ 1917 nyarán a semleges svájci Lausanne-ban ismét megalakult a Lengyel Nemzeti Bizottság, amelyben a jobboldali és polgári nemzeti demokraták mellett főleg a lengyel realisták játszottak meghatározó szerepet. A sorsdöntő 1918-as esztendőben éppen ez az irányzat élvezte a nyugati demokratikus politikusok támogatását, és emiatt viszonylag hatékonyan tudta képviselni a lengyel ügyet. A gyenge pontjuk éppen az volt, hogy ott-hon nem rendelkeztek igazán jelentős fegyveres erővel.⁸⁶

A lengyel függetlenségi politika másik szárnya számára nem a központi hatalmak képviselték a fő ellenséget, hanem az a cári Oroszország, amelynek területén a legtöbb lengyel élt, mégpedig nem túl kedvező politikai körülmények között. Ez a csoport a háború elején német és osztrák–magyar győzelemre számított. Legmarkánsabb vezetőjük József Pilsudski volt, aki a világháború előtt a függetlenségi érzelmű Lengyel Szocialista Pártban politizált, pontosabban e párt fegyveres szárnyának egyik meghatározó vezetője volt.⁸⁷

Az események későbbi kimenetele szempontjából egyébként éppen Pilsudski bizonyult kulcsfontosságúnak, annak ellenére, hogy a háború elején először Németországgal és az Osztrák–Magyar Monarchiával kapcsolta össze sorsát. Ez egyébként amiatt is érdekes volt, mert egyik háború előtti előadása tanúsága szerint próféta módjára pontosan előre látta az európai hatalmi események alakulását. 1914 februárjában kijelentette, hogy a közeledő első világháborúban először Németország fogja legyőzni a gyengélkedő cári Oroszországot, a végső győzelmet mégis Franciaország és Nagy-Britannia szövetsége fogja kivívni, mert jóval jelentősebb ezen államok nyersanyagbázisa és műszaki fejlődési lehetősége.⁸⁸

A realista és pragmatikus, mindig a konkrét cselekvésre törekvő Pilsudski a háború elején mégis a német–osztrák–magyar orientáció mellett tette le a voksát. Ez a távlatilag hibás döntés rövid távon lehetővé tette számára, hogy megszervezze a lengyel fegyveres erők alapjait, azaz a lengyel légiókat. Ezek a katonai egységek kevésbé bizonyultak fontosnak a világháború kimenetele szempontjából, de annál nagyobb lett a jelentőségük 1918 végén, amikor az egész térségben kaotikus állapotok uralkodtak.

⁸⁵ Norman DAVIES: *Lengyelország története* [ford. BOJTÁR Péter] (Budapest: Osiris 2006) 719.

⁸⁶ István KOVÁCS: *Pilsudski... Katyń... Solidarita. Klíčové pojmy polských dějin 20. století* (Praha: Barrister–Principal 2010) 37–38. Magyarul erről a témáról a szerzőtől olvasható KOVÁCS István: *Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél* (Budapest: Európa 2006).

⁸⁷ DAVIES (85. l.) 711, 720.

⁸⁸ KOVÁCS 2010 (86. l.) 33.

Ennek a szövetségi politikának köszönhetően 1915 és 1918 között a német és az osztrák csapatok által megszállt lengyel területeken elindulhatott az önálló lengyel államiság intézményi csiráinak növekedése. A cári Oroszországtól elhódított területeken a császári Németország létrehozta a Varsói Főkormányzóságot, az Osztrák–Magyar Monarchia pedig az ennél területileg valamivel kisebb Lublini Főkormányzóságot. Ezek élén a háborús logikának megfelelően német és osztrák–magyar tábornokok álltak, de az ott élők a lengyel nyelvet már szabadon használhatták az iskolákban, és a megszállók lehetővé tették a lengyel önkormányzatok megszervezését is. A Varsói Egyetem 85 év után ismét megnyithatta kapuit.

1916. november 5-én a két császár, I. Ferenc József és II. Vilmos kinyilvánította, hogy a cári Oroszországtól elvett lengyel területeken a jövőben szándékukban áll egy önálló lengyel állam létrehozása, amely örökletes alkotmányos monarchia lenne.⁸⁹ Akkor még semmit nem mondtak az új állam határaitól, a kormány összetételéről és a jövőbeli lengyel királyi dinasztiáról sem.⁹⁰ Az viszont világos volt, hogy azokról a lengyel területekről, amelyeket a XVIII. század végén e nagyhatalmak szereztek meg (azaz mindenekelőtt a német Nagy-Lengyelországról és az osztrák Galiciáról), nem kívánnak lemondani. Ennek ellenére a deklaráció kibocsátása után a központi hatalmak lehetővé tették a további lengyel állami intézményépítést.

Az új igazgatási és képviselői intézmények koordinálása céljából 1916 végén megalakult az Ideiglenes Államtanács, amelynek 15 tagját II. Vilmos megbízásából a német fő kormányzó, 10 tagját pedig Ferenc József megbízásából az osztrák–magyar fő kormányzó nevezte ki. Az Államtanács ezt követően saját tagjai sorából megválasztotta elnökét, aki a korona marsallja (*marszałek koronny*) titulust viselte. Ez tulajdonképpen a kora újkori lengyel–litván államból visszahozott cím volt. A lengyel történelmi terminológiában és a közjogban ugyanis a katonásan hangzó marsall szót házelnök értelemben (is) használták. A szövet és ezt a tisztséget létrehozó szövegben pedig területileg a Lengyel Királyságról esett szó.⁹¹

Az Ideiglenes Államtanács, megalakulásának körülményeitől eltekintve, lehetőségeihez képest igyekezett kitégíteni az önállóság határait és a szuverén lengyel államiság visszaállítása érdekében próbált cselekedni. Ez különösen az 1917-es orosz forradalom kirobbanása után volt igaz. Egyebek mellett követelték lengyel régens kinevezését, valamint azt, hogy a megszálló hatalmak ismerjék el a Lengyel Királyságot a nemzetközi jog alanyának, és az oktatási, valamint igazságszolgáltatási feladat- és hatásköröket teljes mértékben adják át a lengyel szervezeteknek. Sőt azt akarták, hogy alakuljon meg az államiságot jobban kifejező lengyel kormány és

⁸⁹ Alfred KONIECZNY – Tomasz KRUSZEWSKI: *Historia administracji na ziemiach polskich. Wybor źródeł* (Wrocław: Kolonia Limited 2002) 330–331.

⁹⁰ Ryszard BALICKI: „How reborn Poland became a republic” *Przeгляд prawa konstytucyjnego* 2018/6, 17. Az idézett tanulmány szerint egyébként potenciális királyjelöltként a következő nevek merültek fel: I. Károly császár és király, Joachim Hohenzollern (II. Vilmos fia), Frederick Augustus III. szász király, Ludwig III. Wittelsbach bajor király, továbbá Leopold von Bayern, Frederick Christian Wettin, Wilhelm Karl von Urach (ő potenciális litván királyként is felmerült), valamint Cyrill, a bolgár cár fia. A lengyel főnemeseik közül szóba jött még Zdzisław Lubomirski, Janusz Radziwiłł és Józef Pilsudski neve, és Karl Stefan Habsburg főherceget is emlegették.

⁹¹ KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. l.) 331–332.

a minisztériumok is. A lengyel közigazgatás felkészítése érdekében pedig kurzusokat szerveztek a jövőbeli állami hivatalnokok számára.⁹²

A Lengyel Királyság Ideiglenes Államtanácsának működéséhez kötődik egy komplex monarchikus alkotmánytervezet kidolgozása is, 1917 nyarán. A tervezet megszervezésében csak lengyel politikusok és jogászok vettek részt, ami azt is jelenti, hogy itt nem volt szó egyfajta német–osztrák–magyar oktrojálási próbálkozásról.⁹³ A tervezetet az Államtanács által 1917 januárjában létrehozott Parlamenti Alkotmányos Bizottság dolgozta ki, és még 1917 júliusában publikálták a sajtóban.⁹⁴

A dokumentum kidolgozásában fontos szerepet töltöttek be a három lengyel nyelvű egyetem (Krakkó, Lemberg, Varsó) jogász oktatói. Érdekességként megemlíthető, hogy köztük foglalt helyett Józef Buzek, az Európai Parlament későbbi elnökének egyik őse, aki akkor Lembergben tanított. Az elfogadott tervezet abból indult ki, hogy az első királyt a törvényhozásnak kell megválasztania, de utána Lengyelország örökletes alkotmányos monarchiaként működne. Azaz nem akartak visszatérni a XVIII. századig fennálló királyválasztásokhoz. A királynak római katolikusnak kellett volna lennie, és házasságkötéséhez mindenképpen a kétkamarásnak tervezett törvényhozó testület jóváhagyására lett volna szükség. Az uralkodónak folyamatosan az országban kellett volna élnie, és megkoronázása után esküt kellett volna tennie az alkotmányra. Az aktusaiért nem tartozott volna felelősséggel, de viszonylag széles jogköröket kapott volna, amelyekkel komolyan befolyásolni tudta volna a végrehajtó és törvényhozó hatalom működését.⁹⁵ A trónöröklési rendszer az 1831. évi belga alkotmányban megfogalmazottakra hasonlított. A tervezet foglalkozott a kis-korú uralkodó helyettesítésével és a régens jogállásával is.⁹⁶

A világpolitikai események azonban nem kedveztek a monarchikus eszméknek, és ez alól a lengyel társadalom sem volt kivétel. Az oroszországi forradalom kitörése után érezhető volt a folyamatos radikalizálódás és balra tolódás. A központi hatalmak is egyre nagyobb gondban voltak saját társadalmi és politikai mozgalmakkal. Lengyelországban azonban mindez még nem annyira 1917-ben, hanem sokkal inkább 1918-ban érezte a hatását.

Az Ideiglenes Államtanács 1917 augusztusában fejezte be működését. 1917. szeptember 12-én ugyanis a német és az osztrák–magyar uralkodó közös leiratban háromtagú Régenstanácsot nevezett ki, amelynek egészen a lengyel király megválasztásáig vagy legalább a régens kinevezéséig kellett volna képviselnie a legfőbb

⁹² Wojciech WITKOWSKI: *Historia administracji w Polsce 1764–1989* (Warszawa: PWN 2012) 305.

⁹³ Marcin Michał WISZOWATY: „The draft Constitution of the Polish State of 1917” *Przegląd prawa konstytucyjnego* 2018/6, 26.

⁹⁴ WISZOWATY (93. lj.) 29.

⁹⁵ WISZOWATY (93. lj.) 31–32. Az alkotmánytervezet kétkamarás törvényhozással számolt. A képviselőket demokratikus választójog alapján választottak volna arányos rendszerben, ötéves mandátumra. A szenátorok felét választották volna a nagy földtulajdonosok, vállalkozók, önkormányzatok képviselői és a tudományos intézmények. A másik fele virilistákból állt volna össze, akik között fontos szerepet játszottak volna az egyházi méltóságok, a bíróságok vezetői, szakmai és társadalmi szervezetek képviselői, továbbá a társadalmi és tudományos élet neves képviselői. Egy részüket a király nevezte volna ki tíz évre, másik részük *ex officio* vagy élete végéig töltené be ezt a pozíciót. WISZOWATY (93. lj.) 33–34.

⁹⁶ WISZOWATY (93. lj.) 34–35.

államhatalmat a Lengyel Királyságban,⁹⁷ természetesen a megszálló nagyhatalmak érdekeinek figyelembevételével. A Régenstanács létrehozását a korábbi Ideiglenes Államtanács javasolta. Jellemző az új szerv Varsó-központú összetétele: egyik tagja ugyanis Aleksander Kakowski varsói érsek,⁹⁸ másik tagja pedig Zdislaw Lubomirski varsói polgármester lett. Mellettük a korábbi orosz cári Államtanács egyik lengyel tagja, Józef Ostrowski volt a harmadik.⁹⁹

Jövőorientáltak bizonyultak a szeptember 12-i pátens azon részei, amelyek arról szóltak, hogy a Régenstanács jogi aktusait a kormányfőnek kellene ellenjegyeznie, és hogy a törvényalkotás területén az Államtanáccsal kell együttműködnie a testületnek. Ezek a szervek ugyanis akkor még nem léteztek. A Régenstanács ezért 1918. január 3-án elfogadta a Lengyel Királyság ideiglenes kormányzati hatalmának megszervezéséről szóló dekrétumot, amelynek alapján elkezdődhetett a Minisztertanács megszervezése. Az utóbbi szerv elnökének kellett volna kifelé és befelé képviselnie a születőben lévő lengyel államot, és ő lett a koronapecsét őre is.¹⁰⁰ A Minisztertanács elnöke javaslatokat tehetett a miniszterek személyére, akiket a Régenstanács nevezett ki. A többi fontos hatáskört a Régenstanács magának tartotta fenn. A dekrétum értelmében a királyság területén minden állami szervnek a „lengyel királyi” melléknevet kellett volna használnia és a Lengyel Korona nevében kellett volna eljárnia.¹⁰¹

1918 februárjában megszületett az Államtanácsról szóló dekrétum is, amelynek értelmében ez a szerv lett a legfőbb képviseleti és részben jogalkotó testület, amelynek 55 tagját választották, 43 további tagját a Régenstanács nevezte ki, 12 fő pedig virilisz jogon került be. Ez a testület összesen 14 alkalommal ülésezett, majd 1918 októberében a Régenstanács feloszlatta.¹⁰²

Az első lengyel kormány Lengyelország területén ezzel az elnevezéssel 1917. november 26-án jött létre a Régenstanács akaratából. A kormány elnöke Jan Kucharzewski jogász-történész volt. A megszálló hatalmak akkor már a lengyelekre ruházták az iskolarendszer és az igazságszolgáltatás szervezését, az ügyészi és bírói szervek pedig szintén a „lengyel királyi” jelzõt használták. A kormány első összetételében azonban csak pár hónapig létezett, mert 1918 áprilisában a Régenstanács ki-nevezte Jan Steczkowski kormányát, amelyet 1918. október 23-án Józef Swiezynski kormánya váltott fel. Ebben a hadügyminiszteri posztot már Józef Pilsudskinak szánták, akit azonban akkor még fogva tartottak a németek Magdeburgban. Nemcsak a hadügyi tárca számított újdonságnak, hanem a külügyminiszteri poszt is, ame-

⁹⁷ KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. l.) 332–333.

⁹⁸ A lengyel monarchikus hagyományok szerint az interregnumok idején a hercegprímás játszotta az „interrex” szerepet. E megoldás alkalmazására először 1572-ben került sor. Hagyományosan azonban nem a varsói érsek, hanem a gnieznói érsek töltötte be ezt a posztot, 1917-ben azonban nem ő, hanem a varsói katolikus főpap került be a Régenstanácsba. Érdekes, hogy az 1920-as években a két érsek vitát folytatott le, amelynek kimenetele a gnieznói érseknek adott igazat. WISZOWATY (93. l.) 29, 14. l.

⁹⁹ WITKOWSKI (92. l.) 296.

¹⁰⁰ Itt meg kell jegyezni, hogy szemben a cseh és a magyar koronázási ékszerekkel és jelképekkel, a lengyel korona és egyéb tartozékai elvesztek, illetve megsemmisültek. A XX. század elejére mindenestre nem álltak rendelkezésre.

¹⁰¹ KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. l.) 333–336.

¹⁰² KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. l.) 336–337.

lyek a korábbi kormányokból még hiányoztak.¹⁰³ Létrejöttük reakció volt az akkori német és osztrák–magyar összeomlásra, amely teljesen más távlatokat adott a lengyel függetlenség ügyének. A megszálló hatóságok novemberben nagyjából megszűntek. Igaz, az események gyorsaságát az is jelzi, hogy maga a kormány is csak 1918. november 3-ig létezett.

7. A MÁSODIK LENGYEL KÖZTÁRSASÁG SZÜLETÉSE

A legfontosabb novemberi fejlemény az volt, hogy a második Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia is bomlásnak indult, ami azt is jelentette, hogy a lengyel államiság kiépítése már nemcsak az oroszoktól elvett területeken zajlott, hanem elkezdődött a volt német és osztrák területek felzárkózása. A bécsi székhelyű Birodalmi Tanács lengyel képviselői már 1918. október 29-én létrehozták a Lengyel Felszámolási Bizottságot, amely magára vállalta a halaszthatatlan ügyek intézését, és kimondta, hogy az osztrák kormány már nem nyilvánulhat meg az ausztriai (azaz főleg galíciai) lengyelek nevében.¹⁰⁴ Ebben a szervben a pozíciókat abban az arányban osztották meg egymás között a lengyel pártok, amilyen arányban képviseltették magukat a Birodalmi Tanácsban. A megoldás tehát a csehszlovák Nemzeti Bizottságra hasonlított.

A Lengyel Felszámolási Bizottság álláspontja szerint a lengyeleket csak a saját kormányuk képviselheti. A probléma csak az volt, hogy nem konkretizálták, melyik kormányra gondolnak. Kimondták továbbá azt is, hogy tíz héten belül össze kell hívni az alkotmányozó Szejmet. Az állam- és kormányforma kérdéséről a Felszámolási Bizottság nem nyilatkozott, és nem használta már a „lengyel királyi” jelzöt sem, csupán a „lengyel államról” beszéltek a dokumentumokban.¹⁰⁵ A Tescheni Fejedelemség Nemzeti Tanácsa ezzel nagyjából egy időben az „egyesült Lengyelországot” emlegette, és szintén elkerülte az államforma kérdését.¹⁰⁶

A radikalizálódó helyzet hatása alatt 1918. november 7-én Lublinban szocialista-agrárpárti ideiglenes kormány jött létre, amelynek elnöke Ignacy Daszyński lett. Ez a szerv már egyértelműen arról beszélt, hogy Lengyelország köztársaság lesz. A kormány mögött négypárti koalíció állt a Lengyel Szocialista Párt, a mérsékelt szociáldemokraták, továbbá a paraszti érdekeket képviselő két néppárt összefogásával. Ez a kormány is deklarálta, hogy az alkotmányozó Szejm összehívásáig átveszi a hatalmat. A programjában radikális földreformot ígért, és a gazdaság kulcsfontosságú ágazatainak államosítását.¹⁰⁷ Minden esetben a független lengyel állam gondolatából indult ki, amelynek a szociális kérdések is ügyelni kell.

Az ideiglenes kormánynak ugyan átmenetileg sikerült lecsillapítania a kedélyeket, ennek ellenére csak néhány napig tudott működni. Miután a légiósok révén karha-

¹⁰³ WITKOWSKI (92. lj.) 297–298.

¹⁰⁴ DAVIES (85. lj.) 726.

¹⁰⁵ KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. lj.) 340.

¹⁰⁶ KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. lj.) 340–341.

¹⁰⁷ KOVÁCS 2010 (86. lj.) 43.

talommal rendelkező Pilsudski megérkezett Varsóba, arra kérte Daszyńskit, hogy oszlassa fel a túl radikális kormányt. A tábornok ugyanis szélesebb koalíciós alapon álló kormányt akart létrehozni, amely aztán 1918. november 18-án alakult meg a szintén mérsékelt szocialista Jędrzej Moraczewski vezetésével. Az új kormány a közhangulat normalizálása érdekében bevezette a nyolcórás munkaidőt és az egészségügyi biztosítást.¹⁰⁸

A többé-kevésbé mérsékelt baloldali és centrista Moraczewski-kormány szintén rövid életűnek bizonyult, mert Józef Pilsudski ideiglenes államfői minőségében 1919. január 16-án kinevezte Ignacy Paderewski kormányát. A világhírű zongorista főleg a jobboldali nacionalista nemzeti demokratákhoz állt közel, akik ugyan nem kedvelték Pilsudskit, de maga Paderewski nem volt vele ellenséges. A tábornok ezzel a lépéssel ki akarta békíteni az egymással amúgy is kooperáló baloldali-centrista tábornokot a lengyel politika jobboldalával. Az sem volt mellékes szempont, hogy Paderewski korábban az USA-ban képviselte a Lengyel Nemzeti Bizottságot, és a legtöbb nyugati fővárosban komoly presztízsnak örvendett. Jó kapcsolatokat ápolt a lengyel diaszpóra meghatározó köreivel is.

Az új kormány megalakításának legfontosabb következménye az volt, hogy a Párizsban székelő és nemzetközileg befolyásos, de helyszíni fegyveres egységek nélküli Lengyel Nemzeti Bizottság, amelyben Pilsudski legfőbb vetélytársa, Dmowski rendelkezett meghatározó befolyással, végül elismerte a koalíciós Paderewski-kormány kizárólagosságát. Valóban reprezentatív volt, hiszen a mérsékelt baloldal, a centrum, valamint a nemzeti demokrata jobboldal is felsorakozott mögötte. Ezt a kormányt több elfogadták az antanthatalmak kormányai is. Pilsudski számára külön ajándék volt, hogy a mérsékelt nemzeti demokrata Paderewski fokozatosan centrista pozíciót foglalt el, jól együttműködött a tábornokkal, sőt egy idő után osztotta annak föderalista nézeteit.¹⁰⁹ A tábornok ugyanis egy nagyobb kelet-közép-európai föderációban gondolkodott, amely a régi lengyel–litván állam területén jött volna létre, azaz a mai Lengyelország, Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna területén.

Ezek a fejlemények viszont okafogyottá tették a Régenstanács létezését. Az eseményekhez képest túlzottan régimódi és konzervatív szerverről volt szó, amely a német–osztrák–magyar kinevezés miatt nemcsak az antanthatalmak kormányainak szemében volt gyanús, hanem a lakosság többsége sem szimpatizált már vele. Ezenkívül a helyzet konszolidálásához egyre nagyobb szükség volt a fegyveres karhatalomra, amellyel ez a testület nem rendelkezett, hiszen korábban a megszálló hatóságokra támaszkodott. A Régenstanács ezért 1918. november 11-én a teljes katonai hatalmat és a lengyel fegyveres egység irányítását Józef Pilsudski dandártábornok kezébe helyezte a lengyel nemzethez címzett felhívásban közzétéve.¹¹⁰ Pilsudskinak a kormány megalakulása után át kellett volna annak adnia a hatalmat, tehát november 11-én a parancsnoki kompetenciák ideiglenes delegálásáról volt szó. Három nappal később, november 14-én azonban a Régenstanács már a teljes hatalmat átadta a tábornoknak abból kiindulva, hogy az ilyen nehéz időkben a kormány-

¹⁰⁸ Kovács 2010 (86. lj.) 43, 45.

¹⁰⁹ Kovács 2010 (86. lj.) 48–49.

¹¹⁰ KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. lj.) 341.

hatalomnak egységesnek kell lennie. Ez a delegálás elvben szintén a kormányalakításig szólt. Ezzel az aktussal egyébként a Régenstanács fel is oszlatta magát.¹¹¹

8. AZ ÁLLAMFŐI HATALOM 1918/1919-BEN

A következő államépítő lépések és aktusok emiatt már Pilsudskihoz kötődtek. Az állam vezetői minőségében (a tábornok ugyanis ezt a titulust használta) 1918. november 22-én kibocsátotta a Lengyel Köztársaság legfelsőbb képviseleti hatalmáról szóló dekrétumot. Ez volt az első olyan dokumentum, amely egyértelműen köztársaságként határozta meg az új államot.¹¹² Az 1918 végi közhangulat már egyértelműen köztársaságpartí volt. Ebben főleg az 1917. évi oroszországi forradalom, valamint a világháború megpróbáltatásai miatti balra tolódás játszotta a meghatározó szerepet. Ez a tendencia 1918 novemberében nemcsak a baloldali és a centrista pártok híveit jellemezte, hanem még a konzervatívabb rétegek jelentős részét is.¹¹³

Talán emiatt is lehetett, hogy a szocialista Pilsudski saját magát az állam ideiglenes vezetőjének nevezte (tehát nem államfőnek), aki egyben a legfőbb hatalom birtokosa is. A teljes hatalmát egészen a törvényhozó Szejm összeüléseiig akarta gyakorolni. A kormány az általa kinevezett miniszterelnökből és a miniszterekből állt, szintén a Szejm első üléséig. Az általuk kibocsátott jogi normák csak azután veszíthették jogerejüket, miután összeült a Szejm és nyilatkozott azokról. A bíróságoknak a Lengyel Köztársaság nevében kellett ítélniük, a miniszterek és a felsőbb állami hivatalnokok is arra tették le az esküt. Kinevezésük a kormányfő vagy az illetékes miniszter javaslatára történt, de mindig az állam vezetőjének határozatával és annak nevében. Az általa kibocsátott kormányzati aktusokat pedig a miniszterelnök ellenjegyezte.¹¹⁴

Érdekes, hogy a lengyel államépítés szempontjából ez a kulcsfontosságú és elvi gyakorlati jelentőségű közjogi dokumentum nem tartalmazott recepciós jogi normát, amely szabályozta volna a korábbi jogi normák további hatályát. Hasonló volt a helyzet az 1919. február 20-án elfogadott Szejm határozat esetében, amely ideiglenes kisalkotmányként vonult be a lengyel jogtörténetbe, bár ezt a kifejezést jogi normaszöveg akkor még nem használta. Ez a szóhasználat akkor inkább csak a politikai publicisztikában vert gyökeret, majd annak nyomán a tudományban.¹¹⁵ A kisalkotmány sem mondott semmit arról, hogy milyen jogi normák lesznek érvényesek Lengyelországban. Az roppant bonyolult kérdés volt, hiszen az új lengyel állam területén a megalakulás pillanatában az elődállamok négy-öt jogrendszere érvényesült.

Az 1919. évi ideiglenes kisalkotmány elfogadásával egyrészt a Szejm átvette az ideiglenes vezetőtől a teljhatalmat, amelynek gyakorlásával viszont azon nyomban ismét megbízta Pilsudskit. Ez a helyzet egészen addig állt fenn, amíg az alkotmá-

¹¹¹ KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. l.) 342.

¹¹² KONIECZNY–KRUSZEWSKI (90. l.) 342–343.

¹¹³ WISZOWATY (93. l.) 36.

¹¹⁴ KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. l.) 342–343.

¹¹⁵ Marian KALLAS: *Historia ustroju Polski X–XX w.* (Warszawa: Wyd. Naukowe PWN 1999) 307.

nyozó Szejm nem fogadta el az új (1921. évi) alkotmány azon részeit, amelyek a legfelsőbb hatalmi szervek egymással való kapcsolataival foglalkoztak.¹¹⁶ 1919 februárjában azonban a képviselők azt is kimondták a kisalkotmányban, hogy a Lengyel Köztársaság szuverenitását a Szejm testesíti meg, amely a törvényhozó hatalom kizárólagos birtokosa. Az állam vezetője pedig az állam legfőbb képviselője és a Szejm katonai és polgári határozatainak legfőbb végrehajtója. Az állam vezetője a Szejmmel való egyetértésben hozta létre a kormányt. Mindketten – az állam vezetője és a kormány – a Szejmnek tartoztak felelőséggel. Az állam ideiglenes vezetőjének minden aktusát alá kellett írnia valamelyik kormánytagnak.¹¹⁷

Csehszlovákiától eltérően, ahol az első valóban szabadon választott Nemzetgyűlést csak az alkotmányozás befejezése után hívták össze, a lengyel állam konszolidációjában a kezdetektől fogva meghatározó szerepet játszott a törvényhozás. Az egykamaras lengyel Szejmet 1919. január 26-án választották meg az 1918. november 28-án elfogadott demokratikus választási szabályok alapján. A Szejm először 1919. február 10-én ülésezett, és tíz nappal később megerősítette Pilsudskit a pozíciójában.¹¹⁸ Mindez komoly legitimitációt biztosított az akkori lengyel államépítésnek, és elkerülhetővé tette azt a kritikát, amellyel később főleg a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek vezetői illették az első világháború utáni csehszlovák alkotmányozást.

A januári választásokat azonban csupán a későbbi Lengyelország egy részén tudták megtartani, ott, ahol azt a körülmények lehetővé tették. A 394 kiosztható mandátum nagyjából arányosan oszlott meg a nemzeti demokratikus jobboldal, a centrista pártok és a baloldali erők között. Még a német és a zsidó kisebbség is képviselőt juttatott (két német és 11 zsidó képviselő).¹¹⁹ A Szejmet később kiegészítették az új területeken megválasztott képviselőkkel. Ebben az összetételben a Szejm 1921-ben elfogadta a végleges lengyel alkotmányt, amely a kisalkotmányhoz hasonlóan egyértelműen deklarálta a köztársasági kormányformát.¹²⁰

* * *

Az első Csehszlovák Köztársaság és a második Lengyel Köztársaság megszületése 1918 végén egyáltalán nem volt előre eldöntött folyamat. A köztársasági eszmék, noha elvétve, korábban is jelen volt a cseh, a szlovák és a lengyel közgondolkodás-

¹¹⁶ KONIECZNY–KRUSZEWSKI (89. l.) 344–345.

¹¹⁷ KALLAS (115. l.) 30.

¹¹⁸ WITKOWSKI (92. l.) 304–305.

¹¹⁹ KOVÁCS (86. l., 2010) 48.

¹²⁰ Az ún. második Lengyel Köztársaság fennállása alatt (1918–1945) még kétszer felmerült a monarchikus államforma bevezetése. Lásd BALICKI (90. l.) 18–19. Először a Józef Pilsudski által vezetett 1926. évi államcsíny idején került erre sor. A fordulatot végrehajtó államalapító tábornok akkoriban a köztársasági elnöki posztot sem vállalta el, csak a hadsereg irányítására koncentrált. Agnieszka BIEŃ-KACALA – Anna TARNOWSKA: „Power of Authority. A few words about the Chief of State one hundred years ago and the present” *Przeгляд права konstytucyjnego* 2018/4, 129–130. Másodszor pedig a második világháború alatt, amikor a csehszlovák és a lengyel emigráns vezetők egy ideig gondolkodtak a két állam uniójáról (az ún. Jagelló-terv). Az akkori lengyel kormányfő, Władysław Sikorski felvetette, hogy esetleg George, a kenti herceg lehetne a közös király. A csehszlovák vezetésnek azonban nem tetszett az ötlet, és George is nemsokára meghalt. BALICKI (90. l.) 19.

ban, az első világháború alatti függetlenségi mozgalmak megszületésekor azonban még egyáltalán nem tűnt domináns gondolatnak. Sőt, egészen 1917-ig valószínűbb volt, hogy a függetlenné válás alkotmányos monarchikus formában fog végbemenni, a XIX. századi balkáni államalapításokhoz hasonlóan. A republikanizmus megerősödését főleg az 1917. évi oroszországi forradalom hozta magával, valamint a köztársasági államformára büszke Egyesült Államok bekapcsolódása az első világháborúba. Ebben a folyamatban a közép-európai monarchiák 1918 végi bukása is szerepet játszott, ugyanúgy, mint az általános társadalmi és politikai radikalizálódás, amely akkoriban egész Európát jellemezte. Az első világháború iszonyú megpróbáltatásai ugyanis a tömegek szemében komolyan megkérdőjelezték a régi, hagyományos intézmények tekintélyét. Ez magára a királyság intézményére is vonatkozott. A köztársaság kikiáltása sokak szemében emiatt általános gyógyírnek tűnhetett, annál is inkább, mert a tömegek komoly szociális tartalmat is tulajdonítottak a republika szónak.

Természetesen az akkori vezető államalapító politikusok beállítottsága is fontos tényező volt ebben a folyamatban, de inkább csak másodsorban. A monarchia sem Masaryk professzor, sem Pilsudski tábornok számára nem tűnt különösen fontos értéknek, amelyhez mindenáron ragaszkodni kellene. Jellemző, hogy az első világháború után még olyan monarchisztikus beállítottságú politikusok is a köztársaság mellett foglaltak állás, mint a finn Mannerheim tábornok, aki az első világháború előtt egy ideig az orosz cár szárnysegédje volt. Eleinte a köztársaság nem olyan eszme volt, amely központi szerepet játszott volna a csehszlovák és lengyel államalapítók gondolatvilágában. A fő kérdést számukra a nemzeti függetlenség és a politikai demokrácia kivívása jelentette. Talán emiatt is az államforma kérdésében mindvégig rugalmasak tudtak maradni, és képesek voltak követni a megváltozott nemzetközi trendeket és a tömegek hangulatváltásait. Végül is mindketten sikeres politikusok voltak. Politikai előéletükhöz és politikusi habitusukhoz azonban, úgy tűnik, mégiscsak közelebb állt a republikanizmus, mint a monarchia gondolatvilága. Ebben a tekintetben a habitusuk összhangba került a kor szellemével, ami politikai szemszögből nézve szerencsés egybeesésnek is mondható. Ez nagyban megkönnyítette a helyzetüket, és ezáltal az általuk levezényelt 1918. évi csehszlovák és lengyel államalapítást is.

SCHWEITZER GÁBOR*

VIHAR EGY KÖZJOGI SZAKVÉLEMÉNY KÖRÜL, AVAGY KÖZREMŰKÖDTEK-E A BUDAPESTI TUDOMÁNYEGYETEM JOGÁSZPROFESSZORAI A KÖZTÁRSASÁG KÖZJOGI MEGALAPOZÁSÁBAN 1918 NOVEMBERÉBEN?

Az őszirózsás forradalmat követően, 1918. november 16-án kiáltották ki a köztársaságot Magyarországon. Évtizedek óta olvasható egyes visszaemlékezésekben és szakirodalmi munkákban, hogy a köztársaság deklarálását megelőzően a Károlyi-kormány kikérte a Budapesti Tudományegyetem jogi kara professzorainak véleményét az 1722/1723-as pragmatica sanctio rendelkezései érvényéről, valamint az államforma kérdéséről. A jogi kar küldöttsége – a kar határozata értelmében – az 1918. november 14-i tisztelgő látogatás alkalmával ajánlotta fel szolgálatait Károlyi Mihály miniszterelnöknek, aki másnap vette kézhez a küldöttség nevében az egyik tag által írásba foglalt közjogi szakvéleményt. Az állásfoglalás szerint IV. Károly királyi hatalma megszűnt, az országgyűlésre egyúttal visszaszállott a szuverenitás teljessége, aminek következtében viszont megejtheti a szabad királyválasztást, de formailag még az államforma megváltoztatására, tehát a köztársaság kikiáltására is jogosult lenne. A szakvélemény „szerzőségéről” 1920–1921 fordulóján élénk vita bontakozott ki a napisajtóban és a jogi karon is. A kari ülés, valamint a miniszterelnök előtt egykor tisztelgő jogi kari bizottság tagjai közül többen a szakvéleményt írásba foglaló Kmety Károly közjogászprofesszor magánvéleményének nyilvánították az állásfoglalást. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a Károlyi-kormány abban a tudatban járt el, hogy a közjogi szakvélemény a jogi kar felhatalmazását élvező bizottságtól származott.

1. BEVEZETÉS

Hosszú évtizedek óta olvashatunk arról, hogy amikor az őszirózsás forradalmat követően, 1918. november 16-án sor került a magyar köztársaság kikiáltására,¹ a döntés közjogi előkészítésében a Budapesti Tudományegyetem jogi kara professzoraiból álló ötfős bizottság – egyes források szerint maga a jogi fakultás – is közreműködött. A közjogi szakvélemény szóban, majd írásban történő kinyilvánítására a jogi kar professzoraiból alakított bizottság számára a Károlyi Mihály miniszterelnöknél 1918. november 14-én tett tisztelgő látogatás biztosított alkalmat. Maga Károlyi is azt írta visszaemlékezéseiben, hogy az Ausztria és Magyarország közötti

* Tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, 1083 Budapest, Üllői út 82. E-mail: schweitzer.gabor@tk.mta.hu.

¹ A Magyar Nemzeti Tanács 1918. november 16-i néphatározata (1918. évi I. néphatározat) értelmében „Magyarország minden más országtól független és önálló Népköztársaság”.

államjogi kapcsolatokat is szabályozó 1722/1723-as *pragmatica sanctio* rendelkezéseinek értelmezéséről kikérték a Budapesti Tudományegyetem közjogi szaktekintélyei véleményét, akik egybehangzóan jelentették ki, hogy IV. Károly királynak az 1918. november 13-i eckartsai nyilatkozatban² tett azon elhatározása, mely szerint visszavonul a közügyek irányításától, ténylegesen azt jelenti, hogy a magyar nemzetnek jogában áll saját uralkodót választani, valamint szabadon dönteni az államforma kérdésében.³ A szakvélemény „szerzőségét” illetően azonban 1920–1921 fordulóján élénk vita bontakozott ki a napisajtóban, és – bár ez akkoriban kevesebb publicitást kaphatott – a jogi fakultás kari ülésein is. Az érintett professzorok közül ugyanis többen az ötfős bizottság egyik tagja, Kmety Károly közjogászprofesszor magánvéleményének nyilvánították a Károlyi Mihály miniszterelnök számára 1918. november 15-én írásos formában is eljuttatott szakvéleményt. A jogi kar ugyanakkor testületileg határolódott el a közjogi állásfoglalástól. Kmety Károly talán amiatt is kerülhetett reflektorfénybe, mert a közéletileg aktív professzorok közé tartozott – az 1905–1910 közötti ciklusban előbb párton kívüli, majd függetlenségi és 48-as párti képviselőként az Országgyűlés tagjaként tevékenykedett –, ugyanakkor szívesen osztotta meg közjogi véleményét a nyilvánossággal a napi- és a szaksajtón keresztül. A világháborús összeomlás időszakában a kibontakozás lehetséges irányairól jelentek meg közjogi írásai.⁴ Az sem lehetett ugyanakkor mellékes körülmény, hogy Kmety Károly a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt választmányi tagja is volt.⁵

Az alábbi tanulmány a rendelkezésre álló levéltári források, egykorú sajtótudósítások, visszaemlékezések és szakirodalmi feldolgozások alapján arra keresi a választ, hogy ténylegesen kinek – a jogi kar egészének, esetleg a professzorokból alakított bizottságnak vagy kizárólag Kmety Károlynak – tulajdonítható a kormányzat számára eljuttatott közjogi szakvélemény. A legitimáció szempontjából ugyanis nem mindegy, kinek a szakvéleményére hivatkozik a kormányzat az államformát érintő nagy horderejű kérdés kapcsán.

2. BATTHYÁNY TIVADAR EXBELÜGYMINISZTER SAJTÓNYILATKOZATA

Az 1918-as közjogi szakvélemény szerzőségéről kibontakozó vita azzal vette kezdetét, hogy Batthyány Tivadar, a Károlyi-kormány belügyminisztere⁶ 1920. decem-

² Az eckartsai nyilatkozatban IV. Károly bejelentette, hogy visszavonul az államügyek vitéletől, és már eleve elismeri azt a döntést, amellyel Magyarország jövőendő államformáját megállapítja.

³ Lásd KÁROLYI Mihály: *Hit, illúziók nélkül* [ford.: LITVÁN György] (Budapest: Magvető 1977) 170.

⁴ Lásd „Magyarország függetlensége” *Jogtudományi Közlöny* 1918. október 27., 1.; „Elválásunk Magyarországtól” *Jogtudományi Közlöny* 1918. november 10., 338–340.

⁵ Az 1919. november 12-i folytatólagos II. rendkívüli ülés jegyzőkönyve, ELTE Levéltár 7. a. 1. Állam- és Jogtudományi Kar. A Kari Tanács jegyzőkönyvei, 20. kötet.

⁶ Batthyány Tivadar (1859–1931) az 1918. október 31. és 1918. december 12. közötti időszakban töltötte be a belügyminiszteri tisztséget.

ber 7-én a királykérdés közjogi problémáiról nyilatkozott a sajtóban.⁷ Álláspontja a következőkben foglalható össze: 1. Az 1723. évi I., II., és III. törvénycikkben biztosított trónöröklési jog, vagyis a *pragmatica santeio* hatálya megszűnt, a királyi szék megüresedett, a szuverenitás teljessége visszaszállott a nemzetre, és a nemzet szabad királyválasztási joga újra feléledt. 2. A trón megüresedésének jogi állapota detronizáció nélkül, az összeomlással kapcsolatos tények és események folytán állott elő. 3. Ennek az álláspontnak a helyességét a korábbi belügyminiszter szerint több körülmény is igazolta. Mindenekelőtt az, hogy az Országgyűlés képviselőháza – amelyben a rojalista érzelmű képviselők Batthyány emlékezései szerint óriási többségben voltak⁸ – önmaga mondta ki 1918. november 16-án a képviselőház feloszlását, éppen a királyi hatalom nemléte, illetve megszűnése miatt. 4. Végezetül arra hivatkozott – s ez az, ami a mostani áttekintés szempontjából a legfontosabb –, hogy az általa képviselt közjogi álláspontot támasztotta alá a pesti tudományegyetem „öt legkiválóbb jogi kapacitása”, Doleschall Alfréd,⁹ Kenéz Béla,¹⁰ Király János,¹¹ Kmety Károly,¹² valamint Pikler Gyula¹³ szakvéleménye, amelyet 1918. november 10-e körül – egészen pontosan november 14-én, illetve november 15-én – Károlyi Mihály miniszterelnöknek élőszóban és írásban is kifejtettek. A minisztertanács 1918. november 15-i ülésén pedig Batthyány Tivadar emlékezete szerint e jogi szakvélemény alapján és annak elfogadása mellett foglaltak állást a trónüresedés kérdésében, teljesen mellőzve IV. Károly eckartsai nyilatkozatát.¹⁴

Az elkövetkező hetekben a sajtóban és a Budapesti Tudományegyetem jogi karán heves vitákat váltottak ki Batthyány Tivadar sajtónyilatkozatának a jogászprofesszorokra vonatkozó megállapításai.

⁷ „Batthyány Tivadar nyilatkozik a királykérdés közjogi problémáiról” *Magyarország* 1920. december 7., 2.

⁸ Az egykorú – 1918. októberi – parlamenti erőviszonyokat az őszirózsás forradalom időszakában tevékenyen működő Juhász-Nagy Sándor a következőkben foglalta össze évtizedekkel későbbi monográfiájában: „A parlamenti többség: Tisza [István] munkapártja támogatja és egyben irányítja a Wekerle-kormányt, mely a csekély taglétszámú »48-as alkotmány pártból alakult« ugyan, de teljesen Tisza kegyelméből és az ő utasításai szerint tengette életét. Az 1910-es választásokon bekerült kb. 100 függetlenségi képviselő pedig négy frakcióra szakadozott immár. A többség a »48-as alkotmány pártból« Apponyival kilépett és egészen lehetetlen helyzetben várta a fejleményeket, egy töredék Bizony [Ákos] elnöklete alatt súlyban egészen jelentéktelennek bizonyult, egy másik töredék Wekerlével maradt, végül csak mintegy 20 képviselő követte Károlyi Mihályt az évszázados ősi függetlenségi program radikális követelése terén.” JUHÁSZ-NAGY SÁNDOR: *A magyar októberi forradalom története (1918. október 31. – 1919. március 21.)* (Budapest: Cserépfalvi 1945) 121.

⁹ Doleschall Alfréd (1864–1931), a büntetőjog és bűnvádi eljárás nyilvános rendes tanára.

¹⁰ Kenéz Béla (1874–1946), a statisztika nyilvános rendes tanára.

¹¹ Király János (1858–1929), az egyetemes és hazai jogtörténet nyilvános rendes tanára, az 1918/1919-es tanévben a jogi kar dékánja.

¹² Kmety Károly (1863–1929), a magyar közjog és közigazgatási jog nyilvános rendes tanára.

¹³ Pikler Gyula (1864–1937), a jogbölcsélet nyilvános rendes tanára.

¹⁴ *Magyarország* (7. l.) 2. Az 1918. november 15-i minisztertanácsi ülésről készült jegyzőkönyvben nincs nyoma annak, hogy a királykérdés aznap napirendre került volna. A köztársasági államformára való áttéréstől – miként erről a későbbiekben még szó lesz – a Nemzeti Tanács november 11-i állásfoglalását követően az 1918. november 13-i minisztertanácsi ülésen született döntés.

3. TISZTELGŐ LÁTOGATÁS ÉS FELAJÁNLKOZÁS KÁROLYI MIHÁLY MINISZTERELNÖKNEK

Ha azt a kérdést kívánjuk megválaszolni, miként is kerültek a jogi kar „legkiválóbb jogi kapacitásai” 1918. november 14-én Károlyi Mihály miniszterelnök elé, akkor a jogi fakultás 1918. november 4-i kari üléséig kell visszakanyarodnunk az időben. A kari ülés jegyzőkönyve szerint ugyanis ezen a napon javasolta Király János dékán, hogy a kar ajánlja fel támogatását az új kormánynak – Károlyi Mihály kabinetjének – és a Nemzeti Tanácsnak.¹⁵ Ez a javaslat azt követően került napirendre, hogy Moravcsik Ernő, a Budapesti Tudományegyetem rektora – amint ez a kari ülésen el is hangzott – tisztelegő látogatást tett a kormány székhelyén, igaz, a miniszterelnököt (bár ez a lényegen nem változtatott) házon kívül találta. A dékáni javaslatához elsőként hozzászóló Kmety Károly azt javasolta, hogy miután a kormány a közeljövőben rá lesz utalva az új jogalkotás kérdéseiben a szakemberek tanácsára, a kar ajánlja fel támogatását a kormánynak. Plósz Sándor¹⁶ azt vetette fel, hogy ne csak ügy általánosságban, hanem „bizonyos melegséggel” üdvözölje a kar az új kormányt, amit oly módon lehetne kifejezni, hogy a kar a kormányt nagy munkájában „szívvel-lélekkel” támogatja. Timon Ákos¹⁷ az elhangzottakhoz annyit fűzött hozzá, hogy a kar támogató nyilatkozata lehetőleg a miniszterelnök előtt hangozzék el. Ezzel a javaslattal Pikler Gyula is egyetértett, ugyanakkor azt javasolta, hogy a kar három- vagy öttagú bizottságot küldjön ki. Concha Győző¹⁸ véleménye szerint az ország társadalmi és állami rendjének biztosítása minden magyar ember hazafias kötelessége, amelyet a kormány hatályos támogatásával teljesíthet. Szladits Károly¹⁹ nagy jelentőségűnek tartotta, hogy a kormány minden oldalról kellő és teljes támogatásban részesüljön. Szladits professzor támogató szavait már csak amiatt is érdemes felidéznünk, mert néhány nappal korábban elvállalta az igazságügyi tárcát Károlyi Mihály kormányában, csak hogy Tisza István meggyilkolásának hírére visszalépett, még mielőtt a miniszteri esküt letette volna.²⁰

A dékáni javaslatához hozzászóló professzorok tehát valamennyien egyetértettek a Károlyi-kormány támogatásának szükségességében. Ez a felajánkozás önmagában nem tekinthető különlegesnek, hiszen azokban a napokban, illetve hetekben – József főhercegtől Csernoch János primásig – Magyarország színe-java biztosította támogatásáról a kormányzatot, illetve a Magyar Nemzeti Tanácsot.²¹

A felszólalásokat követően a kari ülés egyhangúan döntött arról, hogy szívvel-lélekkel – tehát teljes odaadással – ajánlja fel támogatását a kormánynak a felmerülő nagy jog- és államtudományi kérdésekben, továbbá öttagú bizottságot küld ki,

¹⁵ Az 1918. november 4-i II. rendkívüli kari ülés jegyzőkönyve, ELTE Levéltár 7. a. 1. Állam- és Jogtudományi Kar. A Kari Tanács jegyzőkönyvei, 19. kötet.

¹⁶ Plósz Sándor (1846–1925), a polgári perjog nyilvános rendes tanára.

¹⁷ Timon Ákos (1850–1925), a magyar alkotmány- és jogtörténet nyilvános rendes tanára.

¹⁸ Concha Győző (1846–1933), az alkotmány és közigazgatási politika nyilvános rendes tanára.

¹⁹ Szladits Károly (1871–1956), a magyar magánjog nyilvános rendes tanára.

²⁰ Hatos Pál: *Az elátkozott forradalom. Az 1918-as forradalom és köztársaság története* (Budapest: Jaffa 2018) 249.

²¹ Hatos (20. l.) 232–233.

amely a kormányt üdvözölve a kar ezen elhatározását a kormány tudomására is hozza. Kováts Gyula²² javaslatára a kari ülés egyhangú döntése Király János dékán elnökle mellett Kmety Károlyt, Pikler Gyulát, Doleschall Alfrédot és Kenéz Bélát delegálta az üdvözlő küldöttség tagjai közé. Feltűnő, hogy Nagy Ernő közjogász-professzor nem került be a tisztelgő küldöttség tagjai közé. Pikler Gyula javaslatára ugyanakkor azt is elhatározták, hogy a sajtó számára kommunikét adnak ki a miniszterelnök előtti tisztelgő látogatásról.

A Miklós Andor által 1910-ben alapított, több százezres példányszámban megjelenő, *Az Est* című napilap 1918. november 13-i száma közölte is, hogy másnap, azaz november 14-én délután öt órakor Károlyi Mihály miniszterelnök fogadja a jogi kar küldöttségét, hiszen a kar egy héttel korábban a Nemzeti Tanács rendelkezésére bocsátotta magát, hogy minden tudásával részt vegyen az új Magyarország jogalkotó munkájában.²³ A Rákosi Jenő főszerkesztő által jegyzett, konzervatív beállítottságú – az 1867-es kiegyezés politikáját képviselő – *Budapesti Hírlap* másnapi száma beszámolt a küldöttség miniszterelnöknél tett tisztelgő látogatásáról. Király János, az 1918/1919-es tanévre megválasztott dékán a jogi kar nevében üdvözölte a kormányt: „Mi, úgymond, teljesen át vagyunk hatva a mostani mélyreható változások fontosságától, és a tudomány körében már készülünk is e változások folytán szükségessé vált nagy munkára.”²⁴ Válaszában Károlyi Mihály hangsúlyozta, valóban nagy szükség mutatkozik arra, hogy a tudományos világ és a jogászai kar teljes szívvel támogassa a kormányzatot. A miniszterelnök ugyanakkor a jogfolytonosság helyreállításának szükségességét is kiemelte: „Magyarország, amely fejlődésének alapjául mindig a jogfolytonosságot tekintette, bizonyára hamarosan felveszi a megszakadt fonalat, és megértve a nagy időket, megtalálja a kivezető utat és simán fogja átélni a megrázkódtatásokat.” A királyság intézménye kapcsán Károlyi Mihály arra hivatkozott, hogy a monarchia azon a napon szűnt meg, amikor IV. Károly lemondott az osztrák császári trónról.²⁵ A formálódó „új jog” alapelvei közül pedig a pacifizmust, a szociáldemokráciát, a hazafiságot és a Nyugat műveltebb nemzetével való szorosabb együttműködést megalapozó internacionalizmust emelte ki.²⁶ A jogi kar küldöttsége a sajtótudósítás szerint tetszéssel fogadta a miniszterelnök gondolatait, majd Lovászy Márton kultuszminiszternél is tiszteletét tette, aki örömet fejezte ki, hogy egy ilyen előkelő testület ajánlja fel a szolgálatait a kormánynak.²⁷

Amint erre Károlyi Mihály is utalt, IV. Károly magyar király 1918. november 11-ig töltötte be I. Károly néven az Osztrák Császárság uralkodói tisztét, hiszen aznap kibocsátott kiáltványában nemcsak az államügyek vitelében történő részvé-

²² Kováts Gyula (1849–1935), az egyházjog nyilvános rendes tanára.

²³ „Az egyetem jogi és államtudományi karának küldöttsége a miniszterelnöknél” *Az Est* 1918. november 13., 4.

²⁴ „Károlyi Mihály az új jogról. Az egyetem jogi karának küldöttsége a miniszterelnöknél” *Budapesti Hírlap* 1918. november 14. 2.

²⁵ *Budapesti Hírlap* (24. l.). IV. Károly magyar király I. Károly néven 1918. november 11-ig töltötte be az Osztrák Császárság uralkodói tisztét. Másnap az Osztrák Ideiglenes Nemzetgyűlés kikiáltotta az Osztrák Köztársaság létrejöttét.

²⁶ *Budapesti Hírlap* (24. l.).

²⁷ „Jogtanárok küldöttsége a kormánynál” *Pesti Hírlap* 1918. november 14.

telről mondott le, hanem előre elismerte Német-Ausztria szabad döntését a leendő államformára vonatkozóan.²⁸ Másnap az osztrák Ideiglenes Nemzetgyűlés deklarálta Német-Ausztria demokratikus köztársaság létrejöttét. Németországban ugyanakkor már 1918. november 9-én kikiáltották a köztársaságot, II. Vilmos császár pedig november 9-éről 10-ére virradóra – az éj leple alatt – trónját hátrahagyva Hollandiába távozott.²⁹ A köztársasági átalakulás az elszakadó és függetlenedő csehszlovák térséget is érintette. Noha a Nemzeti Tanács 1918. október 28-án jelentette be a csehszlovák állam létrejöttét,³⁰ az első csehszlovák nemzetgyűlés 1918. november 14-én detronizálta a Habsburg–Lotharingiai-házat, és deklarálta a Csehszlovák Köztársaság megalakulását. Mindezek a fejlemények erősítették a magyarországi republikánus törekvéseket, amelyek az őszirózsás forradalom első napjaiban még egyáltalán nem tűntek meghatározónak. A kormányzat november első napjaiban még a megválasztandó alkotmányozó nemzetgyűlés hatáskörébe kívánta utalni az államformáról szóló döntés meghozatalát, ám a Nemzeti Tanács – miként erről a későbbiekben még szó esik – 1918. november 11-én már a köztársasági államformára való áttérés mellett foglalt állást. Amint erre a szakirodalom is rámutatott, ekkorra már semmiféle észszerűség sem szólt amellett, hogy egy olyan államformához ragaszkodjanak Magyarországon, amely csak tehetetlét jelent.³¹

A jogi kar dékánja, Király János négy nappal a köztársaság kikiáltását követően, az 1918. november 20-i kari ülésen jelentette be, hogy a korábbi felhatalmazásnak eleget téve a kar nevében üdvözölte Károlyi Mihály miniszterelnököt, továbbá a köztársasági kormánynak fel is ajánlotta a fakultás támogató szolgálatát.³² A dékán arról is beszámolt, hogy Lovászy Márton kultuszminiszternél is tisztelgő látogatást tettek, egyúttal számára is felajánlották a jogi kar szolgálatait. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a bejelentést a kar tudomásul vette.³³ Arról egyetlen szó sem esett a kari ülésen – a jegyzőkönyv legalábbis nem számolt be róla –, hogy a jogi kar küldöttsége bármiféle konkrét közjogi kérdéstről konzultált volna a miniszterelnökkel vagy írásos szakvéleményt készített volna a királykérdésről, illetve a *pragmatica sancio* értelmezéséről.

A jogi kar küldöttsége Károlyi Mihálynál tett 1918. november 14-i tisztelgő látogatásának és a miniszterelnökkel folytatott megbeszélésnek sokáig nem is tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Amikor 1919 őszén a jogi karon is megkezdte működését a tanári kar tagjainak az 1918/1919-es forradalmak alatti magatartását kivizsgáló igazoló bizottság, a tisztelgő látogatás ügye egyelőre csak érintőlegesen került elő a kari üléseken. Az 1919. október 30-i kari ülésen felszólaló Plósz

²⁸ SZABÓ István: *Ausztria államszervezete 1918–1955* (Budapest: PPKE JÁK 2010) 41.

²⁹ KERÉKES Lajos: *A weimari köztársaság* (Budapest: Kossuth 1985) 17–18.

³⁰ HALÁSZ Iván: „Az első Csehszlovák Köztársaság létrejötte és az osztrák–magyar közjogi hagyományok továbbélése (különös tekintettel a bíróságokra)” in AUER Ádám – BERKE Gyula – GYÖRGY István – HAZAFI Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére* (Budapest: Dialóg Campus 2018) 313–322.

³¹ SCHÖNWALD Pál: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései (Budapest: Akadémiai Kiadó 1969) 39–40.

³² Jegyzőkönyv (15. lj.).

³³ Jegyzőkönyv (15. lj.).

Sándor – akinek a kari igazoló bizottság azt róta fel, hogy szerepet vállalt a Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszter által életre hívott, a jogi oktatás reformját kidolgozó bizottság munkájában³⁴ – nemcsak arra mutatott rá, hogy a forradalmak idején „valamennyien terror hatása alatt állottunk”, hanem arra is hivatkozott, hogy „az egész ország behódolt a forradalomnak és az akkori Károlyi-kormánynak”. Amint azt ki is emelte, a Budapesti Tudományegyetem is a behódolók közé tartozott, „és különösen karunk is, amely támogatását az akkori dékán által vezetett küldöttség-gel ajánlotta fel a kormánynak”.³⁵ A Kunfi-féle reformbizottságban közreműködő, emiatt utóbb kari igazoló bizottság elé állított Magyary Géza³⁶ professzor az 1919. november 5-i kari ülésen pedig arra a körülményre hívta fel a figyelmet, hogy a Károlyi-kormányzat idején valamennyien jóhiszeműek voltak, mert abban a meggyőződésben voltak, hogy a Károlyi-kormány és maga Károlyi Mihály miniszterelnök az egyetlen, aki „képes az országot a végső romlástól megmenteni”.³⁷ Amikor viszont Kmety Károly az 1919. november 12-i kari ülésen a forradalmak alatti időszakot idézte fel, nem is tett említést a Károlyi Mihálynál tett tisztelgő látogatásról.

A kurzussajtó többször is foglalkozott a közéleti szerepvállalásaival magát exponáló Kmety Károlynak az 1918/1919-es forradalmak alatti magatartásával a jogi karon folyó igazoló bizottsági eljárás idején. Kmety professzor ugyanakkor cáfolni igyekezett azokat a személyét érintő híreszteléseket, hogy bármiféle köze lett volna a Károlyi-féle népköztársaság, illetve a Tanácsköztársaság alkotmányának elkészítéséhez. A Kmety által közzétett helyreigazítás szerint semmiféle alkotmány-előkészítő munkálatban nem működött közre. „Legutoljára törvényszerkesztésben a Wekerle-érában vettem részt, mikor Wekerle személyes felkérésére az Ausztriával való közösség megszüntetéséről szóló törvénytervezetet átszővegeztük.” A proletárdiktatúra pedig csak annyiban részesítette különleges megtiszteltetésben, hogy állásából elűzte, „Lenin-fiúcskáival” elhurcoltatta, börtönbe zárta, végül pedig internálta.³⁸ Kmety professzor Tanácsköztársaság ideje alatti magatartásán – bár ez már nem témája e mostani áttekintésnek – nehéz kiigazodni. Egyes visszaemlékezések szerint az 1919. március 21-ét követő napokban tartott egyetemi előadásai egyikén a Forradalmi Kormányzótanácsot a Szent Korona letéteményesének nevezte, amelyre a proletárdiktatúra deklarálásával átszálltak a Szent Korona jogai és kötelességei. A tanácskormány iránti rokonszenvét Kmety professzor azzal indokolta, hogy a Forradalmi Kormányzótanács az ország területi integritásának alapján áll.³⁹ Kmety azonban hamarosan szembekerülhetett a proletárdiktatúrával, hiszen a Budapesti Forradalmi Törvényszék fogházának törzskönyve szerint a korábban

³⁴ A reformbizottságról lásd LADÁNYI Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944* (Budapest: Gondolat 2007) 42-től.

³⁵ Jegyzőkönyv (5. l.).

³⁶ Magyary Géza (1864–1929), a polgári perjog nyilvános rendes tanára.

³⁷ Az 1919. november 5-i folytatólagos II. rendkívüli ülés jegyzőkönyve. ELTE Levéltár 7. a. 1. Állam- és Jogtudományi Kar. A Kari Tanács jegyzőkönyvei, 20. kötet.

³⁸ „Kmety tanár cáfolja a rágalmat” *Az Újság* 1919. november 4., 4.

³⁹ HALÁSZ Pál: „A jogi gondolkodás alakulása a Tanácsköztársaságban” *Jogtudományi Közönlöny* 1959. február–március, 59.

őrizetbe vett professzort 1919. április 23-án szállították át az országos gyűjtőfogházba.⁴⁰ A Tanácsköztársaság idején szintén őrizetbe vett Szász Károly – az 1918. november 16-án önmagát feloszlató képviselőház elnöke – visszaemlékezései ugyanakkor arról számolnak be, hogy Kmety Károly hangos és hosszú előadásokat tartott fogolytársai számára a gyűjtőfogházban.⁴¹

4. AZ ÖTFŐS KARI BIZOTTSÁG TAGJAINAK SAJTÓNYILATKOZATAI 1920–1921 FORDULÓJÁN

Batthyány Tivadar 1920. december eleji nyilatkozata új helyzetet teremtett, hiszen kényes helyzetbe hozta a jogi kart és az egykori ötös bizottság tagjait is. A sajtó természetesen kíváncsi volt a történetekre, miként utóbb a jogi kar is igyekezett tisztázni a helyzetet. Az egykori tisztelgő küldöttség tagjai közül elsőként Doleschall Alfrédot és Kmety Károlyt sikerült megszólaltatnia a sajtónak. Doleschall professzor elismerte, természetesen mást nem is tehetett, hogy a jogi kar által kiküldött bizottság megjelent Károlyi Mihálynál és, miként fogalmazott, „beszélgettek vele erről a kérdésről”, mármint a királykérdésről, de azt már nem tudta pontosan felidézni, mit is mondtak a miniszterelnöknek, hiszen „régén történt a dolog”, s különben sem közjogász. Károlyi Mihály ugyanakkor írásbeli véleményt is kért a bizottság tagjaitól, „mire hevenyészve pár sort papírra is vetettünk”. Azt pontosan már nem tudta megmondani, hogy „mi volt az a pár sor”, arra azonban emlékezett, hogy Károlyi Mihály a beszélgetés során arra utalt, hogy alkotmányos formák között a Nemzeti Tanáccsal kiegészülő képviselőház és főrendiház tagjai fognak dönteni a királykérdésben, pontosabban fogalmazva az államforma kérdéséről.⁴² Kmety Károly pedig egyetlen, de sokat sejtető mondatot nyilatkozott a sajtónak: „Nem vagyok abban a helyzetben, hogy Batthyány gróf nyilatkozatát megcáfolhassam.”⁴³ Vagyis Kmety professzor lényegében alátámasztotta az egykori belügyminiszter állításait.

Néhány nappal később Doleschall Alfréd némi pontosítást fűzött korábbi nyilatkozatához. Kijelentette, hogy a jogi kar annak idején az öttagú bizottságot kizárólag a király által kinevezett Károlyi-kormány üdvözlésére, nem pedig a királykérdés jogi vonatkozásainak véleményezésére küldötte ki. A bizottság tehát „hivatalos minőségében” nem volt feljogosítva jogi vélemény adására, és ilyen véleményt nem is adott.⁴⁴ Ehhez a pontosításhoz azonban hozzá kell fűznünk, hogy miközben a Károlyi-kormányt 1918. október 31-én IV. Károly nevezte ki – tehát a legitimitásához kétség sem fűződhet –, Károlyi Mihály már november 1-jén felmentést kért és kapott esküje alól a maga és kormánya számára az uralkodótól. Vagyis amikor a jogi kari bizottság 1918. november 14-én tisztelgő látogatást tett a miniszterelnöknél,

⁴⁰ A törzskönyvet lásd *bit.ly/2O2dFa1*.

⁴¹ Szász Károly: *Emlékezés a vörös uralomra* (Budapest: Franklin Társulat, é. n.) 27.

⁴² „A királykérdés és a régi képviselőház feloszlata. Batthyány Tivadar és az egyetemi jogtanárok véleményei” *8 Órai Ujság* 1920. december 8., 2.

⁴³ *8 Órai Ujság* (42. l.).

⁴⁴ „Az együttes birtoklás nem feltétele a magyar trónöröklésnek” *8 Órai Ujság* 1920. december 10., 5.

a Károlyi-kormányt már nem kötötte eskü az uralkodóhoz. Ezzel a ténnyel pedig a jogi karnak tisztában kellett lennie.

A hosszas betegségéből felgyógyuló Király János 1920. december 31-én írt közleményében megerősítette ugyan, hogy az öttagú bizottság a Károlyi-kormány üdvözlése mellett felajánlotta jogi szaktudását a felmerülő alkotmányjogi kérdések megoldásában, de azt határozottan cáfolta, hogy a bizottság bármiféle jogi véleményadásra megbízást kapott volna, sőt ilyen véleményt sem akkor, sem később, sem élőszóban, sem írásban nem nyilvánított. Király professzor arra a tényre is utalt, hogy a köztársaság kikiáltásáról már korábban döntés született.⁴⁵ Kétségtelen, hogy Károlyi Mihály a minisztertanács 1918. november 13-i ülésén jelentette be: a Nagy Nemzeti Tanács november 16-án proklamálni fogja a magyar köztársaság létrejöttét.⁴⁶ Azaz a köztársaság kikiáltásáról szóló politikai döntés már napokkal a jogi kari bizottságnak a miniszterelnöknél tett látogatása előtt megszületett. A Nemzeti Tanács egyébként már november 11-én döntött a köztársasági államformára való átérés szükségessége mellett. Azt viszont Király János nyilatkozata is elismerte, hogy a Károlyi Mihállyal folytatott „bizalmas eszmecsere” során a miniszterelnök szóvá tette a királykérdést, amelynek kapcsán Kmety Károly – Pikler Gyulával egyetértésben – azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar trón IV. Károly bizonyos ténykedései folytán (mint amilyen Horvát-Szlavónország különállásának elismerése, valamint a flotta Jugoszlávia részére történő átengedése volt) megüresedettek tekintendő. Ezt az álláspontot azonban Király, Doleschall és Kenéz vitatta, hiszen a koronázott király lemondása és annak alkotmányszerű elfogadása nélkül a trón megüresedettnek nem tekinthető, ugyanakkor nyomatékosan utaltak „a vidék népének” királyhú érzelmeire és gondolkodására is. Király János meglátása szerint a jogi kari bizottság írásbeli nyilatkozatot sem a királykérdésről, sem más alkotmányjogi kérdésről nem adott, ennek megtételére tagjai sorából senkit sem bízott meg, ámbar erre kari felhatalmazása sem lett volna. Károlyi Mihály felkérésére Kmety Károly készített ugyan a fenti állásfoglalását tükröző írásbeli tervezetet, de ennek aláírását Király János és Doleschall Alfréd is megtagadta. A jogi kari bizottság nevében tehát semmiféle szakvélemény sem készült a királykérdésről Király János állítása szerint. Amennyiben bárki ebben a témában írásos szakvéleményt terjesztett volna a miniszterelnök elé, az a jogi kar, illetve a jogi kari bizottság megállapodása, hozzájárulása és felhatalmazása nélkül történt.⁴⁷

Király János elhatárolódó nyilatkozata után Kmety Károly 1921. január 5-én a sajtóban tette közzé az ötös bizottság tagjainak tudtával általa írásba foglalt, Károlyi Mihálynak készült felterjesztés szövegét. Kmety utalt arra is, hogy annak idején kétségtelenül felmerültek bizonyos nézetkülönbségek a küldöttség tagjai között:

⁴⁵ „Károlyi Mihály hamisított jogkari véleményt csempészett kormánya elé” *8 Órai Ujság*, 1920. január 1., 1.

⁴⁶ MNL MOL K. 27. Minisztertanácsí jegyzőkönyvek. 1918. november 13., 1. napirendi pont, *bit.ly/2O-yyj0Fd*.

⁴⁷ *8 Órai Ujság* (45. l.).

Ebben az eszmecserében skrupulusok ugyan voltak, de érveléseim után külön véleménykép nem formuláztattak. Az így szóbelileg kialakult jogi nézeteik írásos formulázása, melyeket Károlyi kérésére megígérvén szerkesztettem, s a küldöttség minden tagjával személyes felolvasással szó szerint közöltem a jogkari dekanátusban.⁴⁸

Az írásba foglalt, a miniszterelnök számára 1918. november 15-i dátummal eljuttatott közjogi szakvélemény sarokpontjai a következők voltak: 1. Az 1723. évi I., II., és III. törvénycikkben biztosított trónöröklési igény nem áll fenn többé. 2. IV. Károly elesett magyar királyi hatalma birtokától, igaz, ezt a véleményt nem tartották egészen megtámadhatatlannak. 3. A lemondás nem lényeges. A trón megüresedésének jogi állapota a történet tények és cselekmények folytán állott be, és ezt az állapotot nem az Országgyűlés idézte elő, az csupán konstatálja a kialakult helyzetet.

A felterjesztés azt is hangsúlyozta, hogy a hivatalban lévő Országgyűlés is meg ejthetné a szabad királyválasztást, mint ahogy formailag jogosult volna az államforma módosítására, a „köztársasági államalkat” elfogadására is, ám a nemzeti akaratot jobban kifejezi, ha az Országgyűlés önmagát feloszlatva hatalmát átengedi a mindkét házának tagjaiból és a nemzet irányadó rétegeiből alakuló testületnek. E testület lesz hivatva az államéletben elkerülhetetlenül szükségessé váló új alkotások keresztülvitelére. Kmety Károly mindezekhez a sajtó számára azt is hozzáfűzte, hogy a felterjesztés „csak megrögzítése a szóbeli eszmecseréből kialakult többségi véleménynek”, amelyről tudomása szerint a miniszterelnök azonnal informálta minisztertársait, bár elismerte, hogy „a küldöttség tagjainak véleménye csak egyéni privát véleményszámba mehet”, nem volt felhatalmazásuk arra, hogy bizottságként nyilvánítsanak véleményt. Az aláírás nélkül elküldött szakvéleményről Kmety emlékezete szerint tudomásuk volt a bizottság tagjainak, hiszen valamennyien együtt voltak a dékáni hivatalban, amikor Kmety megcímezte és hivatalos dékáni borítékba helyezte a szakvéleményt.⁴⁹

A sajtópolémia folytatásaként Király János, Doleschall Alfréd, valamint a vitában elsőként megszólaló – 1920-ban melleleg az Országos Kisgazda- és Földműves Párt színeiben nemzetgyűlési képviselővé megválasztott – Kenéz Béla nyilatkozatait tette közzé a sajtó. Király János határozottan cáfolta, hogy ismerte volna a Kmety Károly által közzétett felterjesztés szövegét, sőt arra emlékeztetett, hogy az akkori szóbeli eszmecsere semmiféle többségi véleményt nem eredményezett. Többségi vélemény már csak amiatt sem születhetett, mert a küldöttség nem volt tárgyalásra feljogosítva, emiatt folytattak csupán eszmecserét. Azt azonban elismerte, hogy a részletes felterjesztés töredékét vagy vázlatát korábban előtte felolvasták, de a trónüresedésre vonatkozó megállapítás miatt még ahhoz sem adta hozzájárulását. Király Jánosnak az „írásmű expedálásáról” sem volt tudomása. Amennyiben a szakvéleményt a dékáni hivatalból, hivatalos dékáni levélborítékban elhelyezve tovább-

⁴⁸ „Meghamisított jogkari véleményt terjesztett-e Károlyi Mihály kormánya elé? Kmetty Károly nyilatkozik a Károlyihoz intézett feliratról” *8 Órai Ujság* 1921. január 5., 2.

⁴⁹ *8 Órai Ujság* (48. l.).

bítták Károlyi Mihály számára, úgy az az ő tudtán és engedélyén kívül történt.⁵⁰ Doleschall Alfréd ezzel egyidejűleg olyan értelmű nyilatkozatot tett közzé a sajtóban, hogy annak idején Király János érvei hatására tagadta meg a tervezet aláírását. „Konstatáltuk, hogy megállapodásra nem juthatunk, s ilyképpen gróf Károlyi Mihály elé küldöttségi véleményt nem terjeszthetünk.” Ráadásul akkor, amikor a dékáni hivatalban Kmety felolvasta a Károlyi Mihálynak felterjesztendő bizottsági vélemény tervezetét, Doleschall emlékezete szerint Kenéz és Pikler professzor jelen sem volt.⁵¹ Ezt Kenéz Béla rövid sajtónyilatkozata is megerősítette, hozzátéve, hogy a szóban forgó szakvéleményben kifejezett felfogással – amelyet egyébként csak a sajtóból ismert meg – amúgy sem értett egyet.⁵² Ha Doleschall Alfréd pontosan emlékezett vissza, akkor arra következtethetünk, hogy Király János – noha ennek éppen az ellenkezőjét állította – mégiscsak jelen lehetett a dékáni hivatalban a szakvélemény véglegesnek szánt szövege felolvasása idején. A sajtópolémiában a visszaemlékezők szerint egyes-egyedül a Kmety Károly közjogi álláspontját osztó, ám bécsi emigrációban élő Pikler Gyula nem vett részt.

A jogi kar sem mehetett el szó nélkül a sajtópolémia mellett. Az 1921. február 23-i ülésen foglalkoztak a Batthyány Tivadar-féle nyilatkozatnak a kart érintő vonatkozásaival. Ez a nyilatkozat – miként fogalmaztak – arra utal, mintha a Károlyi-kormány a jogi kar véleménye alapján határozta volna el, hogy a köztársasági államformára tér át. Angyal Pál dékán szerint a kari ülések jegyzőkönyvei alapján az állapítható meg, hogy az ötfős bizottság annak idején olyan határozottan körülírt megbízást kapott, hogy minden olyan ténykedést, amely a megbízás körén kívül esik, sem a bizottságot, sem a kart nem érinti.⁵³ Magyary Géza mindehhez azt az utóbb egyhangúan elfogadott kiegészítést fűzte, hogy az ötös bizottság nem volt feljogosítva arra, hogy Károlyi Mihály előtt a jogi fakultás álláspontját IV. Károly trónvesztése és a *pragmatica sanctio* megszűnése tárgyában kifejezésre juttassa. Az elhangzott vélemény tehát nem a jogi kar véleménye, csupán magánvélemény. A kar az ötfős bizottság álláspontjáról (bár ez nehezen hihető) egyébként is csak több mint két évvel később értesült a napilapokban véletlenül kipattanó hír nyomán. A jogi kar az 1918. november 4-i határozatával ugyanakkor „semmiféle politikai közösséget” nem vállalt a Károlyi-kormányzattal. Az akkor elfogadott határozat egyedüli célja az volt, hogy a kar a honmentés munkájában, az ország területi épségének megvédésében és az országra nézve legelőnyösebb béke megkötésében egész tudásával támogassa azt a kormányzatot, amelyet akkor az ország közvéleménye úgy ítél meg, hogy képes az országot a rá váró szerencsétlenségtől megmenteni.⁵⁴ Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy az 1918. november 4-i kari ülésen kétségtől sok minden elhangzott, ám az 1921. február 23-i kari ülésen megemlített szempontok közül (honmentés, a

⁵⁰ „Kavarodik az egyetemi tanárok feliratának ügye. Király, Doleschall és Kenéz felelnek Kmetynek” *8 Órai Ujság* 1921. január 8. 2.

⁵¹ *8 Órai Ujság* (50. l.).

⁵² *8 Órai Ujság* (50. l.).

⁵³ Az 1921. február 23-i V. rendes ülés jegyzőkönyve. ELTE Levéltár 7. a. 1. Állam- és Jogtudományi Kar. A Kari Tanács jegyzőkönyvei, 21. kötet.

⁵⁴ Jegyzőkönyv (53. l.).

területi integritás megvédése, békekötés) semmit sem rögzített a két és egynegyed évvel korábbi jegyzőkönyv. Az 1918. november 4-i kari ülés jegyzőkönyve éppenséggel azt dokumentálta, amit az 1921. február 23-i kari ülésről szóló jegyzőkönyv cáfolni igyekezett, ugyanis a Károlyi-kormányzatnak való lelkes felajánkozás politikai közösségvállalás nélkül aligha értelmezhető, illetve képzelhető el.

5. KORABELI HIVATKOZÁSOK A KÖZJOGI SZAKVÉLEMÉNYRE

A Batthyány-féle nyilatkozatot követő sajtópolémiától és a jogi kar elhatárolódó állásfoglalásától függetlenül tartja magát az a vélekedés, hogy a Károlyi-féle köztársaság kikiáltásának közjogi megalapozásában a budapesti jogi kar professzorai is közreműködtek. Ennek legalább két oka lehet: vagy elkerülték a nyilatkozók, illetve szerzők figyelmét a korabeli elhatárolódó cikkek, vagy nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget (esetleg hitelt sem) a közjogi szakvélemény mögül „kihát-ráló” professzorok közleményeinek. Az ötfős bizottság szakvéleményére még bírósági tárgyaláson is hivatkoztak. A Károlyi Mihály távollétében indított vagyonek-kobzási és áttételesen „hazaárulási” per idején ugyanis az egykori miniszterelnök jogi képviselőjét ellátó Nagy Vince⁵⁵ utalt a jogászprofesszorok közjogi álláspont-jára. Az egykorú sajtótudósítás szerint Nagy Vince annak igazolására idézte fel a közjogi állásfoglalást az 1922. decemberi bírósági tárgyaláson, hogy Károlyi Mihály semmiféle felelősségre vonást megalapozó erőszakot nem követett el a köztársaság kikiáltásával összefüggésben. A Budapesti Tudományegyetem küldöttségének tagjai is minden hívás nélkül, „tisztán csak lelkiismeretükre hallgatva” jelentek meg a miniszterelnök előtt, hogy „tanácsukkal szolgáljanak”, miként lehetne a köztársasági államformára áttérni. A tárgyaláson Nagy Vince felolvasta a név szerint is megnevezett jogászprofesszorok által Károlyi Mihály kérésére írásba foglalt szakvéleményt, amelynek lényegét a tárgyalási napról beszámoló sajtótudósítás is összefoglalta.⁵⁶ A Károlyi-per iratai között fenn is maradt az eredetileg Kmety Károly által papírra vetett közjogi szakvélemény gépelt másolata.⁵⁷ Nagy Vince utóbb – a tétet mintegy emelve – az ellenzéki Függetlenségi 48-as és Kossuth Párt képviselőjeként a Nemzetgyűlés 1924. október 8-i ülésén már a kifejezetten konzervatív jelzővel megnevezett budapesti jogi kar véleményeként utalt az ötös bizottság állásfoglalására: „...a jogi kar – anélkül, hogy kérték és kérdezték volna – írásban átadott véleményében azt mondta a Károlyi-kormánynak, hogy november 16-ikán egészen nyugodtan kikiálthatja a köztársaságot, mert annak közjogi akadály

⁵⁵ Nagy Vince (1886–1965) ügyvéd, politikus, 1918. november 14-től a Károlyi-kormány miniszterelnökségi államtitkára, majd 1918. december 12. és 1919. március 21. között a Károlyi-, majd a Berinkey-kormány belügyminisztere. Utóbb, 1923–1926 között Kossuth-párti programmal nemzetgyűlési képviselő.

⁵⁶ „Károlyi Mihályt felségárlással vádolja a kincstár képviselője” *8 Órai Ujság* 1922. december 8., 2.

⁵⁷ Károlyi Mihály ellen vagyoni felelősség megállapítása iránti per. BFL VII. 2. c. 1921. – 36537 – tárgyalási jegyzőkönyv, *bit.ly/35iUX3D*. A szakvélemény a 153–155. oldalon olvasható.

nincs.⁵⁸ Évekkel később, a képviselőház 1928. március 27-i ülésén elhangzott felszólalásában a szociáldemokrata párti Farkas István⁵⁹ szintén hivatkozott a jogi kar küldöttségének véleményére, de ennél is tovább menve annak lényegi részeit fel is olvasta képviselőtársai előtt: „Nagyon érdekes okmány ez azért, mert ez az első eset, amikor magyar jogászok arra az álláspontra helyezkednek, hogy a Habsburg-ház trónjogosultsága megszűnt.”⁶⁰

Ugyanebben az időben jelentek meg a lavinát elindító Batthyány Tivadar visszaemlékezései, aki a köztársaság kikiáltásáról szóló fejezetben teljes terjedelmében közölte a jogi kar küldöttségének beadványát. Az egykori belügyminiszter hangsúlyozta, hogy az öttagú küldöttség arra hívta fel a miniszterelnök figyelmét, hogy nagy hiba lenne a kormány részéről, ha az uralkodó lemondását erőltetné, mert az időközben beállott események folytán a Habsburg–Lotharingiai-háznak a törvény erejénél fogva megszűnt minden néven nevezendő jogosultsága a magyar királyi trónra. A szóbeli konzultáció során elhangzott véleményt Károlyi Mihály kérésére írásba foglalták, amelyet a következő nap juttattak el a miniszterelnöknek.⁶¹ Károlyi Mihály korábban hivatkozott visszaemlékezései szerint a *pragmatica sanctio* értelmezését illetően kikérték a Budapesti Tudományegyetem közjogi szaktekintélyeinek a véleményét, akik egybehangzóan jelentették ki, hogy a *pragmatica sanctio* értelmében a királynak az az elhatározása, hogy visszavonul a közügyek irányításától, ténylegesen azt jelenti, hogy a magyar nemzet saját uralkodót választhat – ennek értelmében akár IV. Károly is újraválasztható –, illetve szabadon dönthet az államforma kérdésében.⁶²

6. A KÖZJOGI SZAKVÉLEMÉNY SZAKIRODALMI VISSZHANGJA

A két világháború közötti időszak szakirodalmi munkái közül többen is utaltak az ötfős bizottság szakvéleményére. Szende Zoltán 1933-ban megjelent, *Magyar katasztrófa 1918/19* című kötetében hivatkozott arra, hogy a Károlyi-kormányzat az Ausztriában történt trónlemondás folytán

...Magyarországon is megszűntnek vélte a királyi hatalmat, s miután egy jogtudósokból álló bizottság az Ausztriától való elszakadás alapján megszűntnek véleményezte a Pragmatica Sanctiót, négy zászlósúr kért és kapott Eckartsauban az uralkodótól a magyar állam jövődjének előzetes elismerését tartalmazó visszavonulási

⁵⁸ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. Huszonhatodik kötet (Budapest: Athenaeum 1924) 80. (1924. október 8.).

⁵⁹ Farkas István (1869–1944/1945), a Magyarországi Szociáldemokrata Párt főtitkára, 1922-től nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő.

⁶⁰ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Tizedik kötet (Budapest: Athenaeum 1928) 295. (1928. március 27.).

⁶¹ BATTHYÁNY TIVADAR: *Beszámolóm, II.* (Budapest: Athenaeum 1927) 34-től.

⁶² KÁROLYI (3. lj.) 170.

nyilatkozatot. 16-án a képviselőház feloszlato s a főrendiház tanácskozásait berekesztő nyilatkozatai után kikiáltották a köztársaságot.⁶³

A kronológia pontatlan – bár ez a mostani áttekintés szempontjából másodlagos körülmény –, hiszen a zászlósuraknak a főrendiház elnöke, Wlassics Gyula által vezetett küldöttsége november 13-án kereste fel a Bécs melletti Eckartsauban tartózkodó IV. Károlyt, s vette rá nevezetes nyilatkozata kibocsátására, illetve aláírására, a jogtudósokból álló bizottság viszont másnap tisztelgett a miniszterelnöknél. Gratz Gusztáv 1935-ben megjelent, *A forradalmak kora* című könyvében Károlyi Mihályt idézte, aki azt mondta Wlassics Gyulának, miután 1918. november 14-én átvette tőle a IV. Károly által aláírt eckartsau nyilatkozatot, hogy erre a nyilatkozatra már nincs szükség, „mert ama közjogi tanárok véleménye szerint, akikhez ebben a tárgyban kérdést intézett, azzal, hogy az uralkodóház elveszítette az Ausztria feletti uralmat, megszűnt a *pragmatica sanctio* is és ezzel a magyar királyi szék máris megürült”.⁶⁴ Feltehető, hogy Gratz Gusztáv ismerte Wlassics Gyula 1921-ben megjelent visszaemlékezését, amelyben Wlassics arról írt, hogy amikor 1918. november 14-én reggel Károlyi Mihálynak átadta az uralkodó eckartsau nyilatkozatát, a miniszterelnöktől ezt a választ kapta:

Semmiféle nyilatkozatra már nincs szükség, miután illetékes tudós professzorok szóval és írásban is kifejtették, hogy az ausztriai uralom elvesztésével a *pragmatica sanctio* is megszűnt és ezzel a magyar királyi szék is megüresedett, a trónörökösödés is hatályát veszítette.”⁶⁵

Ezt a közjogi felfogást Wlassics teljesen tévesnek tekintette, de a miniszterelnöktől azt a választ kapta, hogy a minisztertanács minden valószínűség szerint a szakvélemény álláspontjára helyezkedik majd.⁶⁶ Az időrend ezúttal sincs teljesen rendben, hiszen az öttagú bizottság 1918. november 14-én a délutáni órákban kereste fel a miniszterelnököt, így a Kmety Károly által másnap írásban rögzített szakvéleményről is csak akkor szerezhetett tudomást a miniszterelnök. Még az a további szempont is felmerülhet, hogy Wlassics Gyula évekkel később az időrend kissé önkényes megváltoztatásával kisebbiteni szerette volna az eckartsau nyilatkozat aláírása körüli szerepét, hiszen visszaemlékezései azt sugallták, hogy mire visszavért Budapestre, addigra már minden eldőlt.

Az utóbbi évtizedek szakirodalmi munkái közül is többen hivatkoztak a köztársasági államformára való áttéréssel összefüggésben az ötös bizottság véleményére. Az 1918/1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdéseit feláró monográfiájában Schönwald Pál a köztársasági államforma kapcsán részlete-

⁶³ SZENDE Zoltán: *Magyar katasztrófa 1918/19. Fejezet a nagy világégésből* (Budapest: Madách 1933) 156.

⁶⁴ GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920* (Budapest: Magyar Szemle Társaság 1935) 36.

⁶⁵ WLASSICS Gyula: „Az eckartsau nyilatkozat. A királykérdés” *Új Magyar Szemle* 1921/1., 24.

⁶⁶ WLASSICS (65. l.).

sen idézte – Batthyány Tivadar visszaemlékezései és Szende Zoltán kötete alapján – az ötös bizottság állásfoglalását: „A kormány a megoldás jogi formáját keresve, végleges álláspontja kialakítása előtt kikérte a budapesti jogi egyetem professzorainak a véleményét is.”⁶⁷ A jogtudósok szakvéleményükben többirányú megoldási javaslatot terjesztettek elő. A bekövetkezett eseményeket az Országgyűlés – zárójelbe tett alternatív javaslatuk szerint a Nemzeti Tanács – deklaratív jelleggel állapítsa meg, miközben a Habsburg-ház leszármazói lemondásának úgymond kényes kérdése figyelmen kívül hagyható. Felvetették, hogy az államforma kérdéséről akár a jelenleg alkotmányosan működő Országgyűlés is hozhat határozatot, de az igazi nemzeti akaratot az fejezné ki, ha az Országgyűlés önmaga feloszlata mellett átengedné a hatalmat a mindkét házának tagjaiból, valamint a nemzet „irányadó rétegeiből” alakuló testületnek, amely arra hivatott, hogy a szükséges államjogi változásokról döntsön. A szerző megállapítása szerint a professzorok tervezete „kétségtelenül figyelembe vette a kormány elképzeléseit”.⁶⁸

Az őszirózsás forradalom centenáriuma idején megjelenő munkák közül Hatos Pál sok új forrást is feldolgozó monográfiája és Salamon Konrád korabeli forrásszemelvények alapján készült tanulmánya utalt a jogi kar küldöttségének, illetve a kar professzorainak a véleményére. Hatos Pál a *pragmatica sanctio* értelmezése kapcsán idézi fel a jogi kar küldöttségének álláspontját:

Írásban is elkészített véleményük egyértelműen fogalmazott: a trón üresnek tekintendő, és a trónöröklés feltételei sem állnak fent, mivel megszűnt a *Pragmatica sanctio*ban foglalt alkotmányos előfeltételek mindegyike, nevezetesen a társországok elszakadtak, s egyikben sem uralkodó már a király, így a kölcsönös védelmi kötelezettség sem teljesíthető.⁶⁹

A közjogi állásfoglalást Salamon Konrád tanulmánya ugyanakkor azzal összefüggésben ismertette, hogy a Károlyi-kormány az államformaváltás törvényessége érdekében kérte ki a Budapesti Tudományegyetem jogi professzorainak szakvéleményét.⁷⁰ A név szerint is felsorolt jogászprofesszorok állásfoglalását a tanulmány szerzője a Károlyi Mihály 1905 és 1920 közötti levelezését 1978-ban megjelentető kötet alapján idézte. Litván György – a levelezéskötet szerkesztőjeként – „A budapesti tudományegyetem jogi karának küldöttsége Károlyi Mihályhoz (1918. november 15.)” megnevezéssel tette közzé a szakvélemény szövegét. A forráshoz fűzött egyik fontos lábjegyzete már kifejezetten utalt arra, hogy Király János – miként fentebb idéztük – a *8 Órai Ujság* 1921. január 1-jei számában „Kmety Károlyra próbálta áthárítani a felelősséget a fenti írásos véleményért”. Ebben a lábjegyzetben Litván György arra is

⁶⁷ SCHÖNWALD Pál: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései (Budapest: Akadémiai Kiadó 1969) 40.

⁶⁸ SCHÖNWALD (67. l.) 41.

⁶⁹ HATOS (20. l.) 238.

⁷⁰ SALAMON Konrád: „Kortársak korabeli nyilatkozatai az őszirózsás forradalomról és az első köztársaságról” *Hitel* 2018/11, 95–96. Ezúton is köszönöm Vörös Boldizsárnak, hogy erre az írásra felhívta a figyelmemet.

hivatkozott, hogy Kmety Károly – miután a *8 Órai Ujság* 1921. január 5-i számában közölte a szakvélemény szövegét – leszögezte „a bizottság öt tagjának közös felelősségét”.⁷¹ Miközben a közjogi szakvélemény „szerzősége” körüli egykorú kételyeket, vitákat az egyes szakirodalmi munkák is érzékelték, a szerzők többsége a jogi kar professzorainak, illetve a jogi kar küldöttségének tulajdonította a szakvéleményt.

7. VÉGÜL IS KINEK A SZAKVÉLEMÉNYÉT KAPTA KÉZHEZ KÁROLYI MIHÁLY?

Milyen összegző következtetések vonhatók le a fentiek alapján? Mindenekelőtt az, hogy a rendelkezésre álló források szerint a Budapesti Tudományegyetem jogi kara a saját elhatározásából – nem pedig kényszer hatása alatt – ajánlotta fel 1918. november 4-én a szolgálatait a Károlyi-kormánynak. Döntésüket ugyanakkor az a körülmény is befolyásolhatta, hogy akkor, amikor a világháborús összeomlás és a forradalmi átalakulás idején az ország színe-java fejezte ki lojalitását a Nemzeti Tanács és a Károlyi-kormány iránt, okkal gondolhattak arra, hogy nem lenne szerencsés, ha a jogi kar nem nyilvánítaná ki támogatását a kormányzat irányába. Nem egyértelmű ugyanakkor, hogy ki kezdeményezte az 1918. november 14-i találkozót. A források egy része – miként Károlyi Mihály visszaemlékezése – szerint a kormányzat kérte ki a jogi kar véleményét. Mások viszont arra emlékeztettek, hogy a jogi kar külön erre irányuló kérés nélkül is kereste a kormányzatnál a véleménynyilvánítás lehetőségét. Ezt támaszthatják alá az 1918. november 4-i jogi kari ülésen a kormányzat támogatásáról általánosságban elhangzottak is.

Az ötös bizottságnak a miniszterelnöknél tett 1918. november 14-i tisztelgő látogatására mindazonáltal az államforma megváltoztatását eldöntő minisztertanácsi ülést követő napon került sor, hiszen – miként korábban utaltunk rá – a minisztertanács 1918. november 13-i ülésén már ismertették a köztársaság november 16-i kikiáltásának forgatókönyvét. Azaz a köztársasági államformára történő áttérés már eldöntött tény volt a jogi kari bizottság látogatása idején. Erről az elhatározásról pedig a bizottság tagjai is tudhattak. A szakvélemény végső soron a már korábban meghozott politikai döntés utólagos közjogi alátámasztását jelenthette a Károlyi-kormány számára. A kormány tagjai ugyanakkor okkal gondolhatták azt, hogy a tisztelgő látogatást követő napon hivatalos dékáni borítékban érkező, a korábbi szóbeli megbeszélésre vissza is utaló írásos szakvélemény a jogi kar, de legalábbis a jogi kar felhatalmazását élvező ötös bizottság szakmai álláspontját tükrözi. Különösebb okuk a kétkedésre amúgy sem lehetett, hiszen a bizottság éppen abból a célból tisztelgett a kormánynál, hogy szakmai tudását és segítségét ajánlja fel. Annak viszont nem tulajdonítottak jelentőséget, hogy az előzetes szóbeli egyeztetést követően írásba foglalt szakvéleményt végül senki sem írta alá. Az aláírást Kmety Károly sem tar-

⁷¹ *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920* [szerk.: LITVÁN György] (Budapest: Akadémiai Kiadó 1978) 274. A közlés során a Batthyány Tivadar visszaemlékezésében megjelent szöveget vették figyelembe.

totta fontosnak, mert – miként a sajtó számára 1921-ben nyilatkozta – annak idején úgy vélték, hogy felesleges a szakvélemény név szerinti aláírása.⁷²

A jogi kar azonban 1921-ben magánvéleménynek, az egykori ötfős bizottság idehaza tartózkodó három tagja pedig még ennél is megszorítóbb módon, kizárólag Kmety Károly magánvéleményének tulajdonította az annak idején a bizottság nevében összeállított és expedált szakvéleményt. A szerzőség tényét Kmety Károly nem cáfolta. Az utólagos magyarázkodások és elhatárolódások alig hagytak nyomot a kortársakban és a közjogi szakvéleménnyel foglalkozó vagy azt megemlítő szakirodalmi munkákban.

A Károlyi-per idején az alperes, a parlament plenáris ülésén pedig az ellenzéki képviselők a jogi kar, illetve az ötös bizottság állásfoglalásaként hivatkoztak a közjogi szakvéleményre, hiszen ennek jóval erősebb üzenete lehetett, mintha csupán egyetlen jogászprofesszor véleményeként utaltak volna rá. A történettudományi művek is jellemzően a jogi kari bizottság állásfoglalásaként hivatkoztak a közjogi szakvéleményre.

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a Budapesti Tudományegyetem jogi kara, illetve az egykori ötös bizottság tagjainak többsége 1920–1921 fordulóján megrettent attól a lehetőségtől, hogy a köztársasági államforma közjogi igazolásával hozzák őket összefüggésbe, aminek következtében Kmety Károlyra hárították a reszpublika közjogi legitímálásának ódiúmat. A jogi kar arra a Kmety Károlyra igyekezett áthárítani a felelősséget, aki addigra már messze került a köztársaság közjogi megalapozásának platformjától, hiszen újabban megjelenő közjogi tanulmányaiban – a *pragmatica sanctio* alapján – az ún. szabad királyválasztók felfogásával azonosulva a monarchikus államforma fennmaradásának szükségessége mellett érvelt.⁷³

FÜGGELÉK.⁷⁴ A BUDAPESTI TUDOMÁNYEGYETEM JOGÁSZPROFESSZORAINAK KÁROLYI MIHÁLY MINISZTERELNÖK SZÁMÁRA KÉSZÍTETT SZAKVÉLEMÉNYE A „KIRÁLYKÉRDÉSRŐL”

Nagym[éltóságú]. Min[iszter]. elnök Úr!

Rövid eszmecsere után a tegnapi témánkról való nézeteinket dióhéjba szorítva következőleg formulázzuk:

⁷² 8 Órai Ujság (48. lj.) 2.

⁷³ Kmety Károly írásai közül lásd „A királyválasztás joga” *Magyar Jogi Szemle* 1920/1, 6–15, valamint *Véleményem a királykérdésben* (Budapest: Franklin Társulat 1921) 1–28. A Jogtudományi Közlöny Könyvtára 13.), továbbá Kmety szabad királyválasztó nézeteihez lásd Szabó István: „A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon” *Iustum Aequum Salutare* 2006/1–2, 171–189.

⁷⁴ A szakvélemény szövegéhez a következő forrásokat vettem figyelembe: Batthyány Tivadar és Kmety Károly egykorú szövegeköléseit, a Károlyi Mihály levelezésükben közzétett szöveget, valamint a Károlyi-per dokumentumai között fellelhető szöveget. A Kmety Károly kézírásával készült eredeti szakvélemény holléte pillanatnyilag ismeretlen.

A pragmatica sanctio

Az 1723. 1., 2., 3. t. cikkekben biztosított trónöröklési igény nem áll fenn többé,

a) mert az ausztriai országok és királyságoknak és a magyar szent korona országainak oszthatatlan és elválaszthatatlanul együtt birtoklása *lehetetlenné* vált;

b) mert azon országok és királyságok teljesen különálló független államokká alakultak és ezekben az uralkodás hatalma nincs már a Habsburg-ház leányági leszármazói részére biztosítva, sőt kettőben már nincs is *monarchikus* államforma;

c) mert azon kölcsönös védelmi kötelezettség, melyet a pragmatica sanctio követel, nem biztosítható többé;

d) mert a magyar szent korona országainak feloszthatatlanul együtt birtoklása is megszűnt a társországok elszakadása folytán.

Az utolsó király IV. Károly király hatalma is megszűnt.

A pragmatica sanctióban biztosított jog alapján trónralépett és megkoronázott apostoli királynak jogi helyzetére nézve a következő, bár nem egészen megtámadhatatlan álláspont látszik helytállóan:

Ő felsége IV. Károly elesett magyar királyi hatalma birtokától az által,

a) hogy felelős minisztériumát esküjének kötelező ereje alól feloldotta;

b) hogy az ausztriai császári hatalmat letette, s így a maga részéről megszüntette a két állam uralkodói méltóságainak egy személy által való bíráását és gyakorlását, ami pedig az 1723. 1., 2. t. cikkek szerint elengedhetlen követelmény;

c) mert a Magyar(ország) állam területi és politikai integritását és országai oszthatatlanságát nem tartotta fenn, belenyugodott, sőt mondhatni kifejezetten közreműködött Horvát-Szlavóniáját országok ki- és elszakadásába, ezt vonakodás nélkül elismerte.

Lemondás nem lényeges.

Alappal vitatható már most, hogy lemondás nélkül is megüresedett a királyi szék; hogy a magyar országgyűlésre szállt vissza a *souverainitás teljessége*, hogy a szabad királyválasztási jog feléledt; hogy szerzett jog vagy bárminő jogigény nem állja többé útját az állam uralmi forma megváltoztatásának sem; hogy detronizálás miatt nem lehet panasz; hogy a trón *megüresedésének jogi állapota* a történet tények és cselekmények folytán állott be és ezen állapot az országgyűlés (nemzeti tanács) által nem előidéztetik, hanem csupán *constatálandó* lesz, illetőleg *deklaratív* jellegű, kinyilatkoztatás fog ott történni ily értelemben.

Éppen nem szükséges, de nem is vihető keresztül a Habsburg-ház összes előbb jogosult három fő ágából leszármazóknak sorrendben való lemondása a trónról. Ezek között különben is lemondásra nem képes csecsemők is vannak, sőt esetleg méhmagzatok is (nascitur).

Végezetül tisztelettel megjegyezzük, hogy a jelenleg még alkotmányjogi létezésel bíró országgyűlés úgy a szabad királyválasztást megejithetné, mint (formailag) ahogy jogosult volna az államforma módosítására, a köztársasági államalkat elfogadására is. Országos határozata ezek iránt teljesen alkotmányos érvényű lenne. De *lényegében* helyesebbnek és az igazi nemzeti akaratot inkább kifejezőnek ismerhető el azon – azt hiszem – tervezett eljárás, mely szerint a jelen országgyűlés *önmagát felosztottnak* nyilvánítja *azzal, hogy hatalmát átengedi* egy az országgyűlés

mindkét házának tagjaiból és a nemzet irányadó rétegeiből meghívottakból (bővített nemzeti tanács) alakuló testületnek. Ily hatalmi delegálás lényeges szükség, mely testület hivatva lesz haladéktalanul keresztül vinni az államéletben elkerülhetetlenül szükségessé vált új alkotásokat. E testület által a kormányzóság provisori-umának elkerülésével esetleg a köztársasági államfő megválasztása is megejthető, azzal, hogy amíg az összehívandó új országgyűlés nem határoz, az elnök hatáskörébe tartozik az eddigi királyi jogok gyakorlása (a jus supremæ patronatus is), a hadüzeneti jog kivételével, mely az országgyűlést fogja illetni.”

Mély tisztelettel:

a tisztelgő küldöttség tagjai

Bocsánat, hogy az idő rövidege miatt pongyolással szerkesztettük ezen tiszteletteljes iratunkat.

[A borítékon:]

A budapesti kir. tudomány-egyetem jog- és államtudományi karának dékáni hivatala

Nagyméltóságú gróf Károlyi Mihály miniszterelnök etc. etc. úrnak tisztelettel

Budavár

Miniszterelnökség. Sürgős. Bizalmas

VÖRÖS BOLDIZSÁR*

KÉT SZIMBOLIKUS TÉRFOGLALÁSI AKCIÓ: A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA 1918-BAN ÉS ELLENÜNNEPSÉGE 1919-BEN

Politikai erők eszméiket terjesztendő, hatalmukat érzékeltetendő és legitimálandó alkalmaznak szimbolikus térfoglalási eljárásokat. Ezekkel egy-egy közösség életében kulcsfontosságú terek (például egy ország fővárosa, legfontosabb közterületei, épületei) jelképes birtokbavételére törekednek. Sor kerülhet arra is, hogy e politikai erők nemcsak a teret akarják így meghódítani, hanem hasonló megfontolásokból, azzal párhuzamosan az idő egyfajta birtokbavételét is igyekeznek végrehajtani: bizonyos történelmi események, jelenségek saját maguk előzményeiként, egyes történelmi személyek saját elődeikként való felidézésével – ezzel együtt más események, jelenségek és figurák határozott bírálataival, elutasításával. A tanulmányban részletesen vizsgált két rendezvény, az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom idején a köztársaság kikiáltásának budapesti ünnepe 1918. november 16-án és pontosan egy évvel később, immár az ellenforradalmi erők felülkerekedésének időszakában, a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulási ünnepe 1919. november 16-án, jól szemlélteti mindezeket. Elemzésük során pedig az is nyilvánvalóvá válik: e nagy akciók egymás ellen is irányulhatnak – akár úgy is, hogy éppen a hatás érdekében, elutasítandó a másik rendezvény által kifejezett nézetrendszert, rokon jellegű eszközöket alkalmaznak. Így a köztársaság kikiáltásának ünnepségére a rendezvény közvélemény-formálói az általuk mozgósított, ekkor összegyűlt tömeget „a nép” jelképeként szándékoztak megjeleníteni megnyilatkozásaikban. Az ünnepség helyszínét, a magyar Országházat és az épületnél lévő teret nemzeti színű és vörös zászlókkal díszítették. A szónokok megemlékeztek a magyar történelem forradalmáiról, törekedve egy „saját hagyomány” megteremtésére. Az 1919-es bevonulási ünnepség szervezői az általuk mozgósított tömeget már „a nemzet” jelképeként kívánták szerepeltetni. Az Országházat és a teret ekkor is díszítették nemzeti színű zászlókkal, ám a vörös lobogók hiányoztak, az épületre pedig misésátort építettek. A szónokok beszédeikben leszámoltak az 1918–1919-es magyarországi forradalmakkal. A tanulmány végén idézett néhány kortársi vélemény azt szemlélteti, hogy a két ünnepség propagandisztikus tartalmaival megcélzottak miként reagálhattak ezekre.

Különböző politikai erők, eszmék terjesztése, hatalmuk érzékeltetése és legitimálása érdekében nemritkán alkalmaznak szimbolikus térfoglalási eljárásokat, amelyekkel egy-egy közösség életében kulcsfontosságú terek: így például egy ország fővárosa, legfontosabb közterületei, épületei jelképes birtokbavételére törekednek. Előfordulhat ugyanakkor az is, hogy ezek a politikai erők nem csupán a teret akarják

* Tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. E-mail: voros.boldizsar@btk.mta.hu.

ily módon meghódítani, hanem hasonló megfontolásokból, azzal párhuzamosan, az idő egyfajta sajátos birtokbavételét is igyekeznek végrehajtani: bizonyos történelmi események saját maguk előzményeiként, egyes történelmi személyek saját elődeiként történő felidézésével – ezzel együtt pedig más események és figurák határozott bírálatával, elutasításával. Mindezeknek a céloknak a megvalósítására sokféle eszköz kínálkozik: többek között különféle politikai jelképek (képek, szobrok stb.) használata, középületek birtoklásának hangsúlyozása, szimbolikus súlyú közéleti beszédek tartása (amelyeknél különösen fontos az időpont és a helyszín), jelképtérrel bíró közösségi rendezvények, tömeggyűlések szervezése, lebonyolítása, továbbá új ünnepek kijelölése, már meglévők átértékelése vagy eltörlése. Egyes esetekben a politikai erők ezek közül egyszerre többet is alkalmazhatnak céljaik érdekében.¹ A magyar köztársaság 1918. november 16-ai kikiáltása alkalmával lezajlott fővárosi rendezvény és a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg pontosan egy évvel későbbi budapesti bevonulási ünnepsége jól szemlélteti a fentieket. Elemzésük során pedig az is nyilvánvalóvá válik: e nagy akciók egymás ellen is irányulhatnak – akár úgy is, hogy éppen a hatás érdekében, elutasítandó a másik rendezvény által kifejezett nézetrendszert, rokon jellegű eszközöket alkalmaznak.

1. FORRADALMI ÜNNEPSÉG 1918. NOVEMBER 16-ÁN

A köztársaság kikiáltásának előkészületei során a Nemzeti Tanács 1918. november 15-ei ülésén – amint arról a *Pesti Napló* november 16-ai számában tudósított – a következőképpen alakította át a politikai ünnepek korabeli sorozatát:

Ünnepnap lett már ma a november tizenhatodika és nemzeti *ünneppé deklarálták a Nemzeti Tanács mai ülésén a forradalom kitörésének felejthetetlen napját*, október harmincegyedikét. *Eltörölték, mint ünnepnapokat a király és királyné születésnapját*, Ferenc József halálának napját, április tizenegyedikét, szóval mindazokat az ünnepeket, amelyek a régi rendszerre emlékeztethetnek. Nemzeti ünnep a régiek közül csak kettő marad: *március tizenötödike* és augusztus huszadika, *Szent István napja*, amelyet egyházi ünnepnapnak tekintenek.²

¹ Lásd ehhez pl. Bodó Julianna – Biró A. Zoltán: „Szimbolikus térfoglalási eljárások” in Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban* (Csíkszereda: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro Print 2000) 9–42; NIKITSCHER Péter: „Tér, hatalom, szimbólumok: hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfoglalás Budapesten a városegysítéstől napjainkig” in DÜLL Andrea – Izsák Éva (szerk.): *Tér-rétegek: tanulmányok a 21. század térfordulatairól* (Budapest: L’Harmattan 2014) 77–102. E tanulmány átdolgozott, bővített, további szakirodalommal és a kortársak reagálásait bemutató negyedik fejezettel kiegészített változata korábbi írásomnak, lásd Vörös Boldizsár: „A magyar köztársaság kikiáltása 1918. november 16-án: szimbolikus helyfoglalás térben és időben” in Vörös Boldizsár: *Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont 2018) 162–169.

² „November 16: magyar köztársaság” *Pesti Napló* 1918/269, 3. A korabeli szövegeket eredeti helyesírással közlöm, kiemelések az eredetivel egyezően. Lásd még pl. „A magyar köztársaság születésnapja. Munkaszünet a Nemzeti Tanács ülése idején” *Friss Ujság* 1918/269, 2; „Október 31 és novem-

Az új hatalom tehát saját eszmerendszerének kifejezésre juttatása érdekében radikálisan megváltoztatta az ünnepek rendszerét: újakat hozott létre (október 31., november 16.), megerősített egy meglévőt (március 15.),³ átértelmezett egy már létezőt (augusztus 20.),⁴ többet pedig eltörölt (a Habsburg-uralkodókkal kapcsolatos ünnepeket).⁵

A Nemzeti Tanács ugyanezen ülésén – Fritz János, a testület jegyzője 1920-as emlékirata szerint – megállapította a képviselőház november 16-ai ülésének napirendjét és ezzel kapcsolatban foglalkozott Tisza István halálával. Ekkor Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke azt javasolta: „Tisza István halálát be se jelentsék, *ne parentálják*, bizzák a történelemre”⁶ – feltehetőleg azért, hogy a meggyilkolt, sokak számára jelképértékű politikus⁷ különféle megítéléseinek esetleges vitája ne zavarja meg a köztársaság kikiáltásának ünnepélyességét. Tisza alakjának efféle kiiktatása a rendezvényből szintén az új hatalmat volt hivatott erősíteni.

A budapesti ünnepségre a szervezők hatalmas tömeget vonultattak fel az Országház elé. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetői az általuk mozgósított munkásságot saját maga, sőt általában „a nép” jelképeként szándékoztak megjeleníteni, amint azt a *Népszava* november 16-ai számában közzétett felhívásuk mutatja. E szerint a „régí rendszer” politikusai

...valószínűen nagy számban fognak megjelenni az országgyűlés fölösztatásának aktusára, s amivel sohasem számoltak, amit nem ismertek és nem támogattak, a nép sorfala között fognak fölvonulni a régi rendszer egyik erős intézményének temeté-

ber 16 vörösbetűs nemzeti ünnep. A Habsburgokra emlékeztető ünnepnapokat eltörölték” *A Nap* 1918/269, 3.

³ Lásd ehhez pl. GYARMATI György: *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepelésének történetéből* (Budapest: Paginarum 1998) 19–44; GERŐ András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből* (Budapest: Eötvös – PolgART 2004) 163–170, 177–179; M. LOVAS Krisztina: „Ki mire emlékezett március 15-én a dualizmus korában? Az ünnepségek alakulása az aktuális politikai konfliktusok tükrében” *Századok* 2017, 1223–1246.

⁴ Lásd ehhez pl. ÁRPÁD von KLIMÓ: *Nation, Confession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860–1948)* (München: R. Oldenbourg 2003) 92–130.

⁵ Lásd ezekhez pl. HANÁK Péter: „1898. A nemzeti és az állampatrióta értékrend frontális ütközése a Monarchiában” in HANÁK Péter: *A Kert és a Műhely* (Budapest: Gondolat 1988) 112–129, 286–288; M. LOVAS (3. lj.).

⁶ „Magyarország pusztulásáért a radikálisok és szocialisták felelősek! (Már a Nemzeti Tanácsban megkezdtek aknamunkájukat a proletárdiktatura előkészítésére. – Dr. Fritz Jánosnak, a Nemzeti Tanács jegyzőjének, leleplezései.)” *Virradat* 1920/10, 2.

⁷ Tisza meggyilkolása után pl. a *Népszava* ezt írta a politikusról: „A leggonoszabb és legkonokabb osztályuralomnak – amelyhez fogható ma már Európában sehol sem lehet találni – ő volt a meg személyesítője [...] Csütörtökön délben ennek mind vége volt: megdőlt – reméljük, örökre – az öbönne megtestesült junkeruralom és az erőszak kormányrendszere.” „Tisza” *Népszava* 1918/256, 7. Czillich Anna festőművésznő pedig így fogalmazott 1918. november 2-ai naplőfeljegyzésében: „És Tisza is halott. Bármennyire gyűlöltem mint a zsarnokság, a rabság megszemélyesítést, mégis egy ember vére folyt ki.” CZILICH Anna *Naplója* (Budapest: Lantos 1925) 42. Vö. még Ifj. BERTÉNYI Iván: „A gyűlölt Tisza István” in MARUZSA Zoltán – PALLAI László (szerk.): *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára* (Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete 2011) 22–23, 34–40.

sére. Mi ismerjük a szervezett munkásságot és ismerjük azt a méltóságot, amelynek magaslatára különösen most, győzelmes erejének tudatában fölemelkedett és fölöslegesnek kell tartanunk a figyelmeztetést, hogy *a képviselőház és a főrendiház tagjait még csak szóbeli inzultus se érje*, amikor letűnt hatalmuk temetésére a nép között elvonulnak. A népnek meg kell mutatnia ezeknek az embereknek, mennyire nem ismerték azokat, akikkel nem akarták megosztani hatalmukat és akiknek a törvényhozástól való távoltartása érdekében vakon követték fanatikus vezéreiket minden praktikájukban és gáncsvetésükben.⁸

Az ünnepség dekorációinak készítői az Országháznál lévő teret főként nemzeti színű és vörös lobogókkal díszítették, póznák közé kifeszített köteleken a magyar trikólór, valamint vörös és a főváros színeit viselő zászlók lengtek. Az épület főhomlokzatára kétoldalt nemzeti színű, középre pedig vörös lobogót tűztek ki, főbejáratánál vörös drapériás emelvényt helyeztek el. A vele szemben lévő épületeket is nemzeti színű zászlókkal és vörös drapériával díszítették.

Az Országház előtti térre november 16-án reggeltől folyamatosan érkeztek a különféle testületek, köztük a szociáldemokrata szakszervezetek csoportjai. A felvonulók nemzeti színű kokárdákat, piros jelvényeket és az 1918-as forradalom jelképének számító őszirózsákat viseltek. A szociáldemokraták irányította munkások pedig piros cédulát illesztettek kalapjukra „Éljen a köztársaság! A magyarországi szociáldemokrata párt” felirattal – amely eljárással a párt sajátosan törekedett hangsúlyozni szerepét, jelenlétét e szimbolikus térfoglalás során.⁹ A téren különféle szervezetek képviselői osztogattak röpcédulákat az egybegyűlteknek. A felvonulásról ez olvasható a *Pesti Hirlap* november 17-ei számában:

Már minden utca, amely a parlament elé vezet, emberek áradatát hozza, zsibongó, mámoros tömegeket, bokrétás lobogókkal és fölhangzik váltakozva a Himnusz, a Kossuth-nóta és a Marseillaise. Zeneszóval érkezik egy csavargár munkássága a Markó-utca felől, majd színes selyemzászlókkal különféle testületek és egyesületek. A tömegek beözönlenek a térre, amely elnyelni nem bírja az áradatot. [...] Féltilzenegykor egyetlen fekete folt a hatalmas tér.¹⁰

⁸ „Magyar köztársaság. November 16: a köztársaság születésnapja” *Népszava* 1918/271, 5.

⁹ Az ünnepség vizsgálata során felhasználtam a korabeli újságok tudósításait és képanyagát, továbbá a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának, a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma Fényképtárának, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye Fotótárának, a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumának és a Magyar Távirati Iroda Fotóarchívumának anyagait. A rendezvényről készített, fennmaradt filmhíradó-felvételeket lásd Országos Széchényi Könyvtár, Történeti Interjúk Tára 2747. videokazetta. Az Országháznál lévő tér történetéről, szimbolikus jelentőségéről lásd GERŐ András: *Tézerő. A Kossuth tér története* (Budapest: Új Mandátum 2008); ABLONCZY Bálint (főszerk.): *A Nemzet Főtere. Az Országgyűlés Hivatalának kiadványa a Kossuth tér történetéről* (Budapest: Országgyűlés Hivatala 2014).

¹⁰ „Kikiáltottuk a magyar népköztársaságot. Néphatározat a választójogról, a sajtószabadságról, az esküdtbíráskodásról, az egyesülés és a gyülekezés szabadságáról és a földmives-nép földhöz juttatásáról. Szikratávirat a világ minden nemzetéhez” *Pesti Hirlap* 1918/270, 1. A korabeli újságok beszámolóiból az derül ki, hogy az ünnepségen részt vevők különböző szövegekkel énekeltek a Marseillaise-t: a szociáldemokrata szellemiségű magyar szöveggel minden bizonnyal a szociálde-

Az Országházban az államforma megváltoztatására vonatkozó eljárás során először a még 1910-ben megalakult képviselőház mondta ki feloszlását.¹¹ A Ház ülésén elnökölő Szász Károly – összhangban az idézett, november 15-ei Hock János-javaslattal, ám eltérve a szokástól – nem búcsúztatta el a meggyilkolt Tisza Istvánt, ami azonnal beszéd tárgyává vált a jelenlévők között.¹² A sokak szemében a bukott rendszer jelképének számító politikus hallgatással történő kiiktatása az ünnepségből tehát nem sikerült teljes mértékben. A képviselőház feloszlása után a főrendiház berekesztette ülését.¹³

Ezt követően került sor a népköztársaság kikiáltására az épület kupolatermében,¹⁴ ahol ez alkalomból a magyar társadalom legkülönbözőbb csoportjai – köztük idősebb, még az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban részt vevő katonák – jelentek meg. Ekkor tartott beszédében Hock János áttekintette a magyar történelmet, és így szólt az egyik idősebb szabadságharcos katonához: „És te, nagy idők tanúja, aki először vettél részt a mi szabadságküzdelmekben a magyar köztársaságért, szintén nem lettél rokkant, nem lettél elnyomott vértanu a 48-as küzdelmek leírása után, hiában mert megérted, amiért küzdöttél: hazádnak feltámadását a magyar független köztársaságban.”¹⁵ De nemcsak Hock János tartotta szükségesnek, hogy felmutassa az 1918-as forradalom „történelmi előzményeit”, hanem Kunfi Zsigmond szociáldemokrata miniszter is, aki további „elődfigurákat” is felelőlegesen beszédében, köztük a „magyar jakobinusokat”: Martinovics Ignácot és társait (akiket egyébként már a XIX–XX. század fordulójától rendszeresen méltattak a Magyarországi Szociáldemokrata Párt kiadványaiban¹⁶): „Azon a napon, amikor a magyar népköztársaság álomból valósággá serdül, a hála, a kegyelet és megindulás szavával kell köszöntenünk mindazokat, akik életükkel, szenvedésükkel, munkájukkal ezt a napot mindannyiunk számára megérlelték. Gondolok azokra a férfiakra, Martinovics Ignácra, akik a hóhér bárdja alá hajtották fejüket; gondolok azokra, akik 1849-

mokraták, az eredeti szöveg magyar fordításával pedig más politikai nézeteket képviselő csoportok. Lásd ehhez még pl. NAGY Dezső: *Magyar munkásfolklor* (Budapest: Gondolat 1987) 119, 127, 172.

¹¹ Vö. ehhez pl. SCHÖNWALD Pál: *A magyarországi 1918–19-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1969) 125. Lásd még HAJDU Tibor: „A köztársaság kikiáltása. 1918. november 16.” *História* 1990/5–6, 39–40; HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története* (Budapest: Jaffa 2018) 244–265, 461–463.

¹² Lásd erről „Éljen a magyar köztársaság!” *A Nap* 1918/270, 2; „November 16. Magyarország független, önálló népköztársaság” *Világ* 1918/270, 4.

¹³ Vö. SCHÖNWALD (11. lj.) 125–126.

¹⁴ A *Köztársasági Újság* beszámolója szerint az 1918. november 16-ai ünnepség előtt „[u]toljára a koronázást megelőzőleg jutott szerephez a kupolacsarnok. Akkor a képviselőház és főrendiház tartott itt együttes ülést a koronázás megtartásáról.” „Megszületett a magyar köztársaság!” *Köztársasági Újság* 1918/2, 2. További kutatásokat igényel annak tisztázása, hogy a köztársaság kikiáltási ünnepségének rendezői e helyszínválasztással tudatosan visszautaltak-e a koronázásra – így téve még nyomatékosabbá a királyság intézményével történő leszámolást.

¹⁵ *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója XLI.* (Budapest: Athenaeum 1918) 457.

¹⁶ Lásd ehhez Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? *Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1918* (Budapest: MTA Történettudományi Intézete 2004) 28–62, IV.

ben proklamálták a köztársaságot és érette bitófa alá mentek és halált szenvedtek”, továbbá a világháború áldozatairól és a munkásmozgalom résztvevőiről is megemlékezett.¹⁷ Beszéde végén a politikus az 1848–1849-es forradalmárok közül felidézte Petőfi Sándor alakját és szavait (a költőt egyébként a XIX. század végétől különféle eljárásokkal rendszeresen méltatták a magyarországi szociáldemokraták¹⁸), ám az aktuális politikai törekvések történelmi legitimálása érdekében átalakítva az *Egy gondolat bánt engemet...* című vers „Ha majd minden rabszolga-nép / Jármát meg-unva sikra lép / Pirosló arccal és piros zászlókkal” sorait:

Én azt gondolom, hogy most már eljött az az idő [!] is, melyről a magyar forradalom nagy költője, Petőfi Sándor beszélt, amikor azt mondta, hogy „eljön a nap [!], midőn minden rabszolganép jármát megunva sikra lép”.

A továbbiakban a miniszter már nem a jelen, hanem a jövő: a forradalmi változások – köztük a magyar – baloldali irányultságú továbbalakulását kilátásba helyezve idézte fel a költő szavait és alakját:

Én hiszem, hogy Petőfi próféciájának az a második része is be fog telni és betelőben van már, amely azt mondja, hogy nemcsak „pirosló arczczal”, de „piros zászlókkal is” ki fognak állni a népek egymásután és egy hatalmas szimfoniában fogják elzengeni a világszabadság hatalmas dalát.¹⁹

A beszédrészek jól mutatják, hogy – a tér elfoglalását mintegy kiegészítve – a rendezvény főszereplői az időben is igyekeztek kijelölni az 1918-as forradalom, az új köztársaság helyét az általuk elődökként értékelt történelmi személyiségek megjelenítésével, méltatásával.

Szintén az új rendszer időbeli elhelyezését volt hivatott szolgálni – a Nemzeti Tanács november 15-ei ülésén hozott határozatokkal összhangban – az a Hock János által előterjesztett indítvány, amely a korabeli ünnepek sorozatának átalakításával foglalkozott: „a győzedelmes forradalom napján, október 31-én és a köztársaság kimondása napján, vagyis november 16-án örök időkre szóló nemzeti ünnepet tartunk, és a nemzet történetét meggyalázó április 11-ét és a többi királycazfrangos ünnepeket töröljük.” A javaslatra a jelenlévők helyeslően reagáltak.²⁰

Az Országházban beszédet tartott Károlyi Mihály miniszterelnök is, aki egyebek mellett kijelentette:

Trombitaharsonával fogjuk ennek a mai napnak határozatait széjjelkürtölni az egész világba. A radio, a telefon, a telegráf működni fognak a mai napon és remélem és hiszem, hogy ezek után azok a kételyek el fognak oszlani, ha megtudják, hogy ma itt

¹⁷ Képviselőházi napló (15. lj.) 461.

¹⁸ Lásd ehhez pl. Vörös (16. lj.) 29–65, IX–X.

¹⁹ Képviselőházi napló (15. lj.) 463.

²⁰ Képviselőházi napló (15. lj.) 457.

mi történt, ha megtudják, hogy a köztársaság, a demokrácia és a szociális intézmények megvalósításának ünnepnapján odakünn száz meg százezer ember van.²¹

A miniszterelnök tehát az új rendszer legitimációja érdekében az épület elé felvonultatott tömeget – hasonlóan a Magyarországi Szociáldemokrata Párt idézett iránymutatásához – mintegy „a magyar nép” jelképeként ábrázolta. Az ülés után Károlyi az Országház bejáratánál elhelyezett vörös emelvényről mondott beszédet a tömegnek, hangsúlyozva a nép, a forradalom győzelmét, a népköztársaság megalkotásának jelentőségét. Az épület más részeinél és a tér különböző pontjain további szónokok tartottak beszédeket az egybegyűlteknek. A mintegy 200 000 főnyi tömeg a beszédek után, az ünnepség végén szétoszlott.

2. ELLENFORRADALMI ÜNNEPSÉG 1919. NOVEMBER 16-ÁN

E rendezvény egészére, illetve egyes elemeire sajátosan utalt vissza pontosan egy évvel később a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulási ünnepsége – immár az ellenforradalom, az 1918–1919-es forradalmak szellemiségével való jelképes leszámolás jegyében.²² E törekvés megfigyelhető már az ünnepség időpontjának kiválasztásában is: egyik szervezője ugyanis azt kérte, hogy a díszbevonulást lehetőleg november 16-ára tegyék. Ez szerinte politikai okokból lenne fontos, mert ez volt az a dátum, amikor az Országház téren a múlt évben nyilvánosan Károlyira ruházták át a hatalmat.²³ Az ünnepség fogadóbizottsága pedig igyekezett ez alkalomból mozgósítani a „honfitársak” tömegeit, amelyeket a szervezők immár „a nemzet” jelképeként kívántak szerepeltetni a rendezvényen. Felhívásuk ekként buzdított:

²¹ Képviselőházi napló (15. lj.) 459. Vö. még JAKUSCH Gabriella: „Magyarország »november 16-án örök időkre szóló nemzeti ünnepet tartson«. Egy emlékezetes dátum: 1918. november 16.” *A Hadtörténeli Múzeum Értesítője* 2008/10, 21–27; VARGA Lajos: „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a köztársasági gondolat” in FEITL István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok* (Budapest: Napvilág 2007) 228–229; Gábor MÁTHÉ: „The Michaelmas Daisy Revolution – »The Hungarian People’s Republic«” in András GERGELY – Gábor MÁTHÉ (szerk.): *The Hungarian State. Thousand Years in Europe* (Budapest: Korona 2000) 249–250; Vörös Boldizsár: „Koronátlan címer, vörös zászló. Az új rendszerek szimbólumai az 1918–1919-es magyarországi forradalmakban” in *Vörös* (1. lj.) 128–132.

²² Az ünnepség részletes elemzése Vörös Boldizsár: „Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben” in *Vörös* (1. lj.) 147–154; Vörös Boldizsár: „Térfoglalás Budapesten – térfoglalás a történelemben? A Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulási ünnepsége 1919. november 16-án” in PÁSZTOR Cecília (szerk.): *Ünnep – hétköznapi – emlékezet. Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeli Egyesület konferenciája. Szécsény, 2000. augusztus 24–26* (Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár 2002) 181–186. Lásd újabban TURBUCZ Dávid: *A Horthy-kultusz 1919–1944* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet 2016) 70–76.

²³ Lásd *Had-történelmi Levéltár* I. 89. VKF 1919. 13. d. 793.

Honfitársak! [...] Jertek köznapi ruháitokban [az ünnepségre], de fogadjátok szeretettel a csapatokat, hadd érezzék katonáink, hogy végre itthon vannak. Fogadjátok hazafias lelkesedéssel, hadd lássa mindenki, hogy a nemzet együtt érez a hadsereggel. Jertek tömegesen, hadd vegye tudomásul a világ, hogy sokan vagyunk, ha hi a haza!²⁴

A bevonulásnál Horthy Kelenföldről indult meg fehér lovon, csapataival a Gellért térre vonult, ahol a főváros vezetői fogadták. Itt mondott beszédében a Nemzeti Hadsereg fővezére, Budapestet elítélve, utalt a köztársaság kikiáltására is: „ez a város sárba tiporta a nemzet koronáját”.²⁵ A Gellért téri fogadás után a menet az Országházhoz vonult. A hadsereg útvonalán hatalmas tömeg sorakozott fel, sok esetben fehér virágokat (köztük őszirózsákat) szórtak a katonák elé.

Az Országháznál lezajló ünnepségre az épület bejáratához – oda, ahol egy évvel korábban az a vörös emelvény állt, amelyről Károlyi beszédet tartott a tömegnek – fehér fából ácsolt, zöld baldachinos misesátort építettek, ebből pedig piros szőnyeg futott le a térre, létrehozva a magyar trikolor színegyüttesét. A sátorban oltár állt, mögötte fehér alapon hatalmas aranykereszt. Ez a sajátos épületegyüttes jól szemlélteti az ünnepség meghatározó eszmei mozzanatát: a forradalmak szellemiségét elutasítva a nemzeti gondolkör szakralizálását, ugyanakkor a keresztény vallásos eszme-rendszer nemzetivé tételét. Az Országház homlokzatán háromszínű zászlók lógtak, a téren pedig fehér póznák közt kifeszített köteleken nemzeti színű és a főváros színeit viselő zászlók lengtek. Ez a dekoráció hasonló jellegű volt, mint az egy évvel korábbi köztársasági ünnepségé, ám a vörös lobogók hiányoztak – nyilvánvalóan a forradalmakat elutasítandó. E politikai törekvés megfigyelhető az itt elhangzott beszédekben is; például Tormay Cécile irónő – aki a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének képviselőjeként adta át a magyar asszonyok zászlaját Horthynak – így üdvözölte a Nemzeti Hadsereget: „Magyar hajnal és keresztény feltámadás a Ti hazatéréstek, egy szörnyű véres Kálvária után, melyben Károlyi, a magyar Júdás Iskariot és démoni cinkosai elárulták, megkínózták, kifosztották és megcsufolták a magyar nemzetet.”²⁶

3. KÜLÖNBÖZŐ POLITIKAI ERŐK – AZONOS ESZKÖZÖK?

A Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulási ünnepségének szervezői tehát, éppen a forradalmak szellemiségével való leszámolás jegyében, több olyan eszközt, eljárást alkalmaztak, amelynek jelen voltak a köztársaság kikiáltási ünnepségénél is.

²⁴ „A nemzeti csapatok Budapesten. – A románok kivonultak. – Budapest magyar kézen” *Budapesti Hirlap* 1918/114, 3–4.

²⁵ „A nemzeti hadsereg Budapesten” *Budapesti Hirlap* 1919/116, 3.

²⁶ Tormay Cécile beszédének szövege *Kiáltvány a Magyar Nemzeti Hadsereghez!* címmel, Tormay nevének feltüntetése nélkül, „A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége” aláírással megjelent röplapon, lásd Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár 1919/33. Lásd még HAJDU Tibor: „Történeti realizmus és nemzeti bünbakkeresés: az őszirózsás forradalom példája” in FISCHER Ferenc – MAJOROS István – VONYÓ József (szerk.): *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára* (Pécs: University Press 2000) 213–215.

Mindkét szimbolikus térfoglalási akció ugyanis Budapest reprezentatív, nagy szimbolikus értékű belső területeinek és az Országháznak a megszállásával-átalakításával igyekezett hirdetni az ezeket az eljárásokat alkalmazó politikai erők világfelfogását, értékrendszerét. Az 1918-as és az 1919-es ünnepségnél is fontos szerepet töltek be a domináns – az ezeket felhasználó politikai erők jelölésére is alkalmas – színek: a köztársaság kikiáltásánál a nemzeti színek és a vörös, Horthy bevonulásánál a nemzeti színek és a fehér.

Mindkét rendezvényen egyszerre volt jelen az elutasítás és a méltatás gesztusa. A köztársaság kikiáltásakor leszámoltak az előző politikai rendszerrel, és megemlékeztek az elődökként méltatott „magyar jakobinusokról”, az 1848–1849-es forradalmárokról és szabadságharcosokról, átalakították az ünnepek rendjét²⁷ – egy nemzeti, köztársasági szemlélet jegyében. Horthy bevonulásakor fehér lovon ült, az Országházra misésatórt építettek, az elhangzó beszédekben leszámoltak a forradalmakkal – egy nemzeti és keresztény gondolatvilág hangsúlyozott kifejezéseként. Az 1919-es ünnepségnél megfigyelhetők olyan eljárások is, hogy a szervezők a nézeteiket hirdetni hivatott akciót vagy tárgyat olyan korábbi esemény vagy tárgy helyére illesztették, amely homlokegyenest ellenkező eszmei tartalmat hordozott: ez történt a bevonulás időpontjának meghatározásánál és a misésatórnak a vörös drapériás emelvény helyére építésénél.

Sőt, úgy tűnik: a bevonulási ünnepség egyes szereplői azáltal is törekedtek az 1918–1919-es forradalmak szellemiségével való leszámolásra, hogy beszédekben olykor ugyanazokat a fordulatokat, kifejezéseket alkalmazták, mint az egy évvel korábbi rendezvény szónokai – ám teljesen ellenkező eszmei tartalommal és összefüggésben. Így például 1918-as beszédében Hock János azt mondta az öreg, 1848–1849-es szabadságharcos katonának: megérted „hazádnak feltámadását a magyar független köztársaságban”,²⁸ 1919-ben pedig Tormay Cécile többek között azzal köszöntötte a Nemzeti Hadsereget, hogy „keresztény feltámadás a Ti hazatérés-ték”.²⁹ A köztársaság kikiáltásánál Kunfi Zsigmond ekként fogalmazott:

Ma itt áll előttünk az a királyi hatalom, amely megindította és elvesztette ezt a háborút. Itt áll előttünk mindazoknak politikai uralma, akik ezzel a királysággal szolidaritásban együtt dolgoztak és állottak. Itt áll előttünk a vádlottak padján az az egész politikai és gazdasági rendszer, amely a latifundiumokkal, a nagy bankoknak és az uzsoratókének hatalmával egyenlően bűnös abban, ami ezekben az esztendőknél itt történt. És én a népnek nevében merem azt mondani: Ide hívom tetemre mindeze-

²⁷ Ezekkel az eljárásokkal a korabeli közvélemény-formálók határozottan törekedtek egy „saját hagyomány” megteremtésére is. Lásd ehhez Eric HOBBSAWM: „Introduction: Inventing Traditions” in Eric HOBBSAWM – Terence RANGER (szerk.): *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press 1985) 1–14; Eric HOBBSAWM: „Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914” in HOFFER Tamás – NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény* (Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 1987) 127–197; GLATZ Ferenc: „A történettudomány és a közgondolkodás történeti elemei” in GLATZ Ferenc: *Történetírás – korszakváltásban. Tanulmányok* (Budapest: Gondolat 1990) 87–90.

²⁸ Lásd 15. lj. és a hozzá kapcsolódó főszöveg.

²⁹ Lásd 26. lj. és a hozzá kapcsolódó főszöveg.

ket. [!] Lelkemben egy óriási ravatalt látok. Ezen a ravatalon ott fekszik az ezer sebből vérző, ellenséges hadseregek invázióját szenvedő, embereit és katonáit ruhával és élelemmel ellátni nem tudó Magyarország.³⁰

Az egy évvel későbbi november 16-ai ünnepségen pedig Horthy mondta azt, hogy „[t]etemre hívom itt a Duna partján a magyar fővárost”.³¹

Továbbá a rendezvényekre mozgósított és megjelent tömeg szerepe is részben azonos volt: a szervezők, közvélemény-formálók e tömegeket önmaguk („a nép”, majd „a nemzet”) jelképeként is szánták, amint ez az idézett 1918-as szociáldemokrata iránymutatásban, a Károlyi-beszédrészletben és az 1919-es Horthy-bevonulást szervező bizottság felhívásában is megfigyelhető. A két ünnepség ugyanis egy-egy politikai rendszerváltás jelképeként is hivatott volt működni – a mozgósított tömegeknek ezeket kellett részvételükkel legitimálniuk. Mindezeket túl annak megismeréséhez, hogy e rendezvények miként épültek be a következő évtizedekben a magyar politikai kultúrába, még további kutatásokra van szükség.³²

4. KORTÁRSÁK AZ ÜNNEPSÉGEKRŐL

Érdemes – persze amennyire a források erre lehetőséget nyújtanak – vizsgálni azt is, hogy a két ünnepség propagandisztikus tartalmaival megcélzottak miként reagáltak ezekre. Például a köztársaság kikiáltásánál hirdetett nézetek elfogadását jelzi Czillich Anna festőművésznő 1918. november 16-ai naplóbejegyzései:

A mai nap Magyarország legnagyobb történelmi dátuma. Ma kiáltották ki a köztársaságot, a magyar nép és százezernyi polgár dörgő éljenébe az én hangom is belevegült. Hatalmas érzés, igazi szabad emberi büszkeség önti el egész valómat.³³

Ezzel szemben gróf ifjabb Andrassy Gyuláné Zichy Eleonóra ugyancsak 1918. november 16-ai naplófeljegyzésében ezeket állította:

Ma proklamálják Pesten a köztársaságot. A magy[ar] nemzet milliőről beszélnek, akik ezt az államformát elfogadták, pedig a valóságban csak B[uda]pest fővárosról és néhány vidéki városról van szó.³⁴

Az ünnepséggel kapcsolatos vívódásait rögzítette 1918. november 15-ei és 16-ai naplóbejegyzéseiben Herman Lipót festőművész, akinek a rendezvényhez való hoz-

³⁰ Képviselőházi napló (15. l.) 461.

³¹ Lásd 25. l. és a hozzá kapcsolódó főszöveg. E beszédek keletkezési körülményeivel kapcsolatban még további kutatásokra van szükség.

³² A Nemzeti Hadsereg 1919. november 16-ai bevonulási ünnepségének utóéletével kapcsolatban lásd pl. TURBUCZ (22. l.).

³³ CZILICH (7. l.) 44–45.

³⁴ Gróf ifj. ANDRÁSSY Gyuláné ZICHY Eleonóra: *Napló 1917–1922* (Budapest: Athenaeum 2018) 40, 388. A kötetre Schweitzer Gábor hívta fel a figyelmemet, szívességéért ezúton mondok köszönetet.

záállását nagymértékben befolyásolta az a történelmi helyzet, amelyben a köztársaság kikiáltására sor került. November 15-énél ezzel kezdte aznapi szövegét:

Holnap proklamálják a magyar köztársaságot a képviselőház kupolatermében. Ha akarnék elmehettem volna nézőnek, de tulajdonképpen nem érdekel tulságosan az esemény, mert mögötte áll staffázsul a veszített háború következménye – az ország teljes leromlása. Most már mindinkább kiderül, hogy a győző entente Magyarországot mint koncot odadobja a szlávoknak s románoknak. Valakit csak meg kell büntetni s valamivel csak jutalmazni kell a segítőket. Hiszen demokratikus keblemnek jól esik, hogy köztársasággá válunk (az előjogokat, címeket, vagyoni oligarchiát sohasem szerettem, bár művészibb s dekoratívabb a szürke radikalizmusnál) de nem ezért az áráért. Különbösen lehetségesek még meglepetések, bár nem merek optimista lenni –

Ugyane napi feljegyzéseiben azonban később visszatért az ünnepre: „Holnap valószínűleg a képviselőház előtti téren meg fogom nézni egy percre a tömeget (bár zavarok is lehetnek).” A november 16-ai rövid rész indításánál pedig – összhangban az ünnepség közvélemény-formálóinak elgondolásaival – hangsúlyozta az esemény történelmi jelentőségét:

Egy kevés történelem. Délben gyalog mentem bátyám lakása felé ebédelni, látván a jövő tömeget az Országház felől piros s egyébb jelvényekkel jönni, elhatároztam, hogy mégis megnézem, hogy néz ki az Országházon a republikánus piros zászló. [...] a köztársaságot proklamálták. Szörnyen örülnék e ténynek, ha nem deprimálna annyira egyébbként kilátástalan helyzetünk. Hiszen a jelenlegi jelek szerint alig marad Magyarországul 8–10 vármegye. Szomorú gazdasági viszonyok lesznek itt, nincs itt ok valami nagy örömré.

Majd az aznapi bejegyzéssorozat elején irottakhoz hasonló értékelést megfogalmazva ezeket vetette papírra:

A kávéházban (Az Estéknél) fanyar viccek az egész dolog fölött. Mégis nagy dolog ez az átváltozás. De kár, hogy nem évekkkel ezelőtt történt. A koronázás persze színesebb látvány volt s bár akkor még háború volt, mégsem voltunk ennyire deprimáltak. De hát „éljen a köztársaság”, talán még sem teljesülnek a rémlátásaink egészen – bár a józan ész nem hogy teret az optimizmusnak.³⁵

A következő évben, a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulási ünnepsége előtt, 1919. november 15-énél írott sorai sem tanúskodnak a korabeli problémákat figyelmen kívül hagyó lelkesedésről:

³⁵ Herman Lipót 1918. július 6. és december 29. közötti naplóját lásd Magyar Nemzeti Galéria Adattár, 19920/1977, a kötetben: 4407–4409. A naplósorozatról lásd Szűcs György: „Herman Lipót »forradalmi«” *Enigma* 2017/93, 6–18.

Őszintén szólva – bár a viszonyok illetően alakulása összehasonlíthatatlanul szimpatikusabb, mint a közelmúlt szélsőbaloldalra való kilengés – már kissé unom ezeket az ünnepélyeket, s mindent, ami vele jár. Mert hiszen nem hihető, hogy addig minden rendben menjen, míg nem következik el a hétköznapi munka normális állapota.³⁶

³⁶ BARDOLY István – MARKÓJA Csilla (szerk.): „»Érdekes, de szörnyen drága kísérlet«. Herman Lipót naplójegyzetei (1919. augusztustól decemberig)” *Enigma* 2018/94, 63.

RECENZÍÓ

CHRISTOPHER MCCRUDDEN: *LITIGATING RELIGIONS: AN ESSAY ON HUMAN RIGHTS, COURTS, AND BELIEFS* (OXFORD – NEW YORK: OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2018) XIV + 196 OLDAL

„Ez nem úgy alakult, ahogy vártuk” – ezzel a felütéssel kezdődik Christopher McCrudden *Litigating Religions* (Perre vitt vallások) című könyvének első fejezete. – „Hiszen nekünk azt mondták, hogy a modernizáció előrehaladtával a nyilvános jelentőségű vallásnak nyoma vész, és a társadalmak végül a szekularizmus mellett köteleződnek el” (3. o.). McCrudden problémafelvetése szerint mára nyilvánvalóan tévesnek bizonyult az az elgondolás, hogy a modernizáció egyenes út a szekularizáció irányába, mindazonáltal érzékelhető, hogy a modernitás kontextusában a vallások közéleti továbbélése – vagy éppenséggel újjáéledése – múlni nem akaró feszültségekhez vezet, nem utolsósorban emberi jogi kérdések vonatkozásában: „A vallások problémát jelentenek emberi jogi szempontból, az emberi jogok pedig problémát jelentenek vallási szempontból. És mindkét terület – külön-külön vagy együtt – problémát jelent a bíróságok számára” (3. o.).

A fenti megállapítást illetően nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a szerzőnek emberi jogi ügyvédként közvetlen szakmai élményei vannak e téren. McCrudden, aki a belfasti Queen’s Egyetem és a Yale után az Oxfordi Egyetemen tanult jogot, majd ugyanitt professzor is volt, több évtizednyi akadémiai pályafutást követően jutott arra – amint ezt a könyv bevezetőjében is említi –, hogy az emberi jogi kérdések mélyebb megértéséhez tárgyalótermi tapasztalatra van szüksége. A 2000-es évek közepén (az életútra vetítve: ötvenéves kora után) szerezte meg a tárgyalóügyvédi (*barrister*) képesítéshez szükséges gyakorlatot a londoni Blackstone Chambers ügyvédi irodában, és azóta is ezen a cégen keresztül vállal ügyvédi megbízásokat (egyetemi, illetve kutatói pályája folytatása mellett) emberi jogi ügyekben.

A szerző a könyvben példaként felhozott jogesetek közül többen is érintett volt. Beavatkozóként járult hozzá a *Jivraj kontra Hashwani* ügyhöz, azt az érvelést képviselve, amelynek alapján az Egyesült Királyság legfelső bírósága kimondta, hogy a döntőbírói eljárás (az alternatív vitarendezési eljárások egyik, főként üzleti jogvitákban alkalmazott formája) keretében a döntőbírák felhatalmazása nem tekinthető foglalkoztatási jogviszonynak, ennélfogva nem tekinthető foglalkoztatási diszkriminációnak – illetve az adott jogviszonnyal összefüggő, észszerű indokon alapuló, kimenthető megkülönböztetésnek minősül –, ha az alávetési nyilatkozat előírja a döntőbíró vallását.¹ Egy másik, az *R (E) v Governing Body of JFS* ügyben az alperes, egy ortodox zsidó felekezeti kötődésű londoni állami iskola képviselőjében járt el; ebben az esetben a legfelső bíróság arra a döntésre jutott, hogy az iskola által alkal-

¹ *Nurdin Jivraj v. Sadrudin Hashwani* [2011] UKSC 40.

mazott felvételi kritériumok (ki tekinthető zsidónak és ki nem) faji alapú diszkriminációt valósítottak meg.² Az Emberi Jogok Európai Bíróságán (EJEB) Lillian Ladelet képviselte mint kérelmezőt – egy londoni anyakönyvvezetőt, aki elvesztette az állását, mert egy evangéliumi keresztény egyház híveként vallási meggyőződése miatt nem vállalkozott azonos nemű párok élettársi kapcsolatának bejegyzésére –; ezt a kérelmet végül három másik, ugyancsak az Egyesült Királyság elleni kérelemmel összevonva vizsgálta a bíróság, és a Ladele-ügyben nem állapított meg jogsértést.³ McCrudden ügyvédként képviselte a Asher's nevű belfasti pékség tulajdonosait, egy evangéliumi keresztény közösség tagjait, akiket egy melegjogi aktivista szexuális irányultságon és politikai meggyőződésen alapuló diszkrimináció miatt perelt be egy visszautasított tortarendelést követően. Egy rendezvényre szánta a tortát, saját tervezésű díszítéssel: a kompozíció része volt egy melegjogi civil szervezet logója, két karakter a *Szezám utca* című bábfilmsorozatból (Bert és Ernie, akiket a közönség egy része meleg férfpárnak tart), valamint a „Támogasd a melegházasságot!” szlogen. A belfasti járásbíró elmarasztalta a pékséget, a döntést az észak-írországi fellebbviteli bíróság is megerősítette, ám – a könyv kéziratának lezártát követően, 2018 októberében – az Egyesült Királyság legfelső bírósága úgy találta, hogy sem szexuális orientáció, sem politikai meggyőződés alapján nem történt jogellenes megkülönböztetés.⁴ Az ügyben szereplő melegjogi aktivista, Garreth Lee jogi képviselője 2019 augusztusában a médián keresztül jelentette be, hogy az EJEB elé kívánják vinni az ügyet;⁵ ebben a szakaszban értelemszerűen nem a pékség, hanem az Egyesült Királyság áll majd a másik oldalon a kérelem befogadása esetén. (A belfasti „melegtorta-ügy” kapcsán megjegyzendő, hogy Észak-Írországban nem köthetnek házasságot azonos neműek – bár az időközben zajló jogalkotási folyamatokat tekintve reális az esély, hogy 2020 februárjától ez lehetségessé válik –, míg az Egyesült Királyság többi részében igen.)

McCrudden könyvének alcíme „Esszé emberi jogokról, bíróságokról és hitbéli meggyőződésekről”. A szerző időszerűnek tartja az elmélkedést, meglátása szerint ugyanis növekszik a jelentősége az emberi jogi keretezésű „vallási pereskedésnek” (*religious litigation*), és ezzel összefüggésben olyan problémák merülnek fel, amelyek nem tekinthetők egyszerű anomáliáknak.

Hogy mit is ért vallási perek alatt, azt a szerző a könyv első, a kontextust bemutató részének elején igyekszik tisztázni. Általában azokat az eseteket sorolják ide, amelyekben a vallásgyakorlás szabadságával és/vagy a vallási alapú diszkrimináció tilalmával kapcsolatos kérdések merülnek fel, ő azonban egy harmadik problémakört is számon tart: bizonyos esetekben egy „vallásos álláspont” legitimitásának megítélése a tét – olyan témák kapcsán, mint például a melegházasság vagy az abortusz –, és ezek jellemzően a szólásszabadsághoz vagy a magánszféra védelmé-

² *R(E) v. Governing Body of JFS* [2009] UKSC 15.

³ *Eweida and Others v. the United Kingdom*, nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10, ECHR 2013-I.

⁴ *Lee v. Ashers Baking Company Ltd and others* [2018] UKSC 49.

⁵ Allan PRESTON: „Ashers gay cake case goes to the European court” *Belfast Telegraph* 2019. augusztus 15., bit.ly/351wGiV.

hez kapcsolódó ügyként kereteződnek. Ami pedig az emberi jogi védelmi rendszer és a szervezett vallások között tapasztalható feszültségek és konfliktusok okait illeti, ideológiai és intézményi jellegűeket egyaránt fellelhetőnek tart.

A tágan értelmezett ideológiai okok körében három tényezőt tekint kulcsfontosságúnak: az emberi jogi doktrínán belüli változásokat (az egyenlőséget illetően az anti-esszencialista, például a nemet és a fajt társadalmi konstrukciónak tekintő megközelítés, valamint az egyén- és autonómiaközpontúság előtérbe kerülését), a vallási doktrínák belső változásait (esetenként a fundamentalista irányzatok megerősödését), továbbá azt, hogy bizonyos vallási ügyek fokozott geopolitikai jelentőséghez jutottak – mindezek kontextusának pedig fontos eleme a vallási helyzet szempontjából eltérő országok közötti migráció. Az ideológiai jellegű feszültségek bemutatása mellett a szerző nem mulasztja el megemlíteni, hogy bizonyos mértékű átfedés is tapasztalható, illetve összhang van kialakulóban egyes vallások nézetrendszere és az emberi jogi normák között. Ilyen jellegű közeledésre – vagy legalábbis konvergenciára – a római katolikus egyház emberi jogokhoz való viszonyának alakulását hozza fel példaként, áttekintve ennek mérföldköveit (különös tekintettel a második vatikáni zsinatra), az egyes pápák vonatkozó megnyilvánulásait, az egyházi álláspontot rögzítő dokumentumokat. A szerző a könyv előszavában reflektál arra, hogy miért fordít kiemelt figyelmet a katolicizmusra: túl azon, hogy a katolikus egyház szerepét globális szinten fontosnak tartja, személyes háttere és kapcsolatrendszere révén ennek a vallásnak a nézetrendszerében mozog a legotthonosabban. (Megemlíthető, hogy McCrudden a melegházasság angliai és walesi bevezetésére irányuló jogalkotási folyamat során, 2012–2013 folyamán Anglia és Wales katolikus püspöki konferenciájának jogi tanácsadója volt.)

A vallási vonatkozású perek jelentőségének növekedése a szerző szerint intézményi jellegű változásokkal is összefüggésbe hozható, amelyek közül többet is kiemel. Fontos fejleménynek tartja a releváns bíróságok hozzáférhetőbbé válását (európai kontextusban különösen jelentős az EJEB létrehozása), valamint a civil szervezetek (*non-governmental organizations*, NGO) politikai szerepének erősödését, tekintettel például arra a legitimáló hatásra, amelyet a konzultatív státusz lehetősége jelent az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsában (ECOSOC). Felhívja a figyelmet továbbá a vallási civil szervezetek (*faith-based organizations*, FBO) jelentőségére – nemcsak egy-egy országon belül, de transznacionális szinten is – az érdekvérvényesítés és a pereskedés terén. Az FBO-k kapcsán mutatja be a „klikkesedés” jelenségét egyes vallásokon, illetve azok holdudvarán belül, valamint ebből fakadóan azt a problémát, amikor az állam képviseletében eljáróknak arról kell dönteniük, hogy egy vallási vonatkozású kérdésben melyik irányzatnak vagy csoportnak az álláspontját vegyék figyelembe. Az önmeghatározásuk szerint egy bizonyos valláshoz kötődő szervezetek egymástól lényegesen eltérő nézeteket vallhatnak, sőt a domináns egyházi állásponttal is ellentmondásba kerülhetnek; ez utóbbi jelenség illusztrálására említi a *Catholics for Choice* (Választáspárti Katolikusok) elnevezésű, Washingtonban működő lobbiszervezetet, amely azt az álláspontot képviseli, hogy a fogamzásgátlásról vagy a terhességmegszakításról való döntés a nők morális kompetenciájába tartozik.

Miután a könyv első része azt volt hivatott bemutatni, hogy „miért és hogyan jutnak el a bíróságokig a peresíthető vallási ügyek”, a második rész arról szól, hogy „mi történik akkor, amikor ezek az ügyek bíróságra kerülnek” (63. o.). A szerző három fő problémát azonosít, amelyekkel a bíróságoknak szembe kell nézniük; ezekre „teleológiai”, „episztemológiai” és „ontológiai” problémaként utal.

Teleológiai probléma alatt azt a kérdést érti, hogy mi az emberi jogi védelem biztosításának célja. A vallási vonatkozású ügyekben többféle igény merülhet fel, amint azt a vallási pereskedés definíciójánál már láttuk: vannak, amelyekben a vallási alapú diszkrimináció kérdésén van a hangsúly, más ügyekben pedig a vallásszabadság elve kerül a középpontba (a szerző a vallásszabadság körébe sorolja a szabad vallásgyakorlástól a vallási alapú állásponthoz való ragaszkodás kérdését is). McCrudden először is leszögezi: „Nincs valódi konszenzus sem a vallásszabadságot, sem a vallási alapú diszkriminációt illetően a tekintetben, hogy mi is a vonatkozó rendelkezések célja. Védelmet nyújtani a sérülékeny helyzetűeknek? Polgárháborút megelőzni? A kisebbségvédelem eszköztárába tartoznak? Vagy van valami olyasmi a vallás természetében, amitől ezek *sui generis* rendelkezéseknek tekinthetők?” A kétféle igény – a vallásszabadság és a (vallási alapú) diszkriminációtól való mentesség – közötti viszony érzékeltetésére a szerző meglehetősen meglehetősen használt: a melegjogi követelések történetét idézi fel. Ennek idején stratégiai dilemmaként merült fel, hogy a privát szféra tiszteltetését vagy a társadalmi egyenlőséget követelje-e a mozgalom, és az első időszakban hatékonyan bizonyult az előbbinek a követelése. Ez a homoszexuális nemi aktus dekriminalizálását (a „szodómia-ára” vonatkozó rendelkezések hatályaon kívül helyezését) jelentette, vagyis annak elérését, hogy a privát szféra területén – a hálószobában – ne legyen keresnivalója a jognak. Ennek a megközelítésnek azonban rövidesen megmutatkoztak a korlátai, és ezt követően az aktivisták a társadalmi egyenlőség követelését helyezték a középpontba, azzal a céllal, hogy csökkenjenek a meleg hátrányai az élet különböző területein, és a homoszexualitás mint életforma/státusz (nem csak mint szexuális gyakorlat) védelmet kapjon a társadalomban. McCrudden szerint ezek a tanulságok alkalmazhatók a vallási vonatkozású ügyekben felmerülő dilemmára is, vagyis arra, hogy a vallásszabadság vagy a vallási alapú diszkriminációtól való mentesség követelése-e a hatékonyabb. A melegjogi analógia alapján az utóbbi komplexebb hatású lehet, hiszen nemcsak a (privát szférához tartozó) vallásos megnyilvánulások, hanem a vallásosság mint státusz védelmét is célozza az élet különböző területein.

Episztemológiai problémaként ehelyütt arra a kérdésre utal a szerző, hogy megérthetünk-e egy olyan normarendszert, amely nem a sajátunk. A jelen kontextusban ez a kérdés akkor jelentkezik, amikor a bírónak (akik számára a jog jelenti a saját normarendszert) vallási kérdésekben kell – vagy kellene – dönteniük. A bíróságok egyik stratégiája a kérdés valamilyen módon való megkerülése. Az EJEB bizonyos esetekben az államok mérlegelési szabadsága (*margin of appreciation*) körébe tartozónak ítélte az ilyen kérdéseket; ez a megoldás egyes esetekben ked-

vezett a „vallásos” álláspontnak (a Lautsi-ügyben⁶ például Olaszország mérlegelési jogkörébe tartozónak ítélte az EJEB azt a kérdést, hogy állami iskolákban lehet-e feszület a falon), máskor (mint például a már említett Ladele-ügyben) viszont nem. Amennyiben egy bíróság állásfoglalásra vállalkozik egy vallási kérdésben, adott esetben arról is döntenie kell, hogy a vallást „kollektív vállalkozásnak” tekinti-e, vagy inkább személyes hitrendszernek. Az előbbi megközelítés alkalmazása független szakértők bevonását teheti szükségessé, ami további kérdésekhez és vitákhoz vezethet (hogy például mi számít az adott vallás szempontjából releváns forrásnak, vagy hogy többféle teológiai értelmezés esetén melyik a mérvadó). Az utóbbi megközelítés (melynek alkalmazására a szerző a kanadai legfelső bíróság esetjogában lát példákat) „az egyéni szinten megélt vallás »autenticitását« hangsúlyozza; a szubjektív, egyéni hit értelmére és jelentőségére összpontosítva az adott személy szempontjából” (95. o.).

A harmadik jelentős problémakört ontológiainak nevezi a szerző – hozzátéve, hogy antropológiainak is nevezhetné, hiszen arról van szó, hogy mit értünk ember alatt. A vallás és az emberi jogok közötti viszony vizsgálatakor először is azért van szükség ennek a kérdésnek a felvetésére, „hogy tartalmat adjunk az »ember«-nek az »emberi jogok« kifejezésben” (101. o.). Például az élethez való joggal kapcsolatos viták – amikor magzatokról vagy tartósan vegetatív állapotban lévő betegekről van szó – arról is szólnak, hogy kit tekintünk embernek. Ez határozza meg azt is, hogy mit értünk emberi méltóság alatt. A felfogásbeli különbségek vizsgálata azért lényeges, mert az emberi méltóság, amelyet az emberi jogok alapjának tartanak, vallási fogalomként is megjelenhet. A történeti háttérrel illetően a szerző Michael Rosent idézi,⁷ aki szerint a keresztény hagyományok és Immanuel Kant filozófiai öröksége együttes hatására vált az emberi méltóság fogalma a kialakulóban lévő emberi jogi védelmi rendszer alapjává a második világháború utáni időszakban. A fogalom e formáját az ember elidegeníthetetlen, emberi mivoltából fakadó önértéke határozza meg. A szerző tapasztalatai szerint az emberi jogi ügyekben eljáró bíróságok gyakran használják ugyan az emberi méltóság retorikáját, de ritkán térnek ki rá, hogy mit is értenek alatta (arra pedig sosem reflektálnak, hogy az általuk használt fogalom milyen viszonyban áll az emberi méltóságra vonatkozó vallási felfogásokkal). Azon esetekben alapján, amikor a jogalkalmazók vállalkoznak a fogalom értelmezésére, eltolódás érzékelhető: az emberi mivolt tiszteletének helyét az egyén autonómiájának tisztelete veszi át, ezzel összefüggésben pedig a szekuláris emberi jogi érvelésben az emberi méltóság fogalma egyre inkább eggyé válik a tisztelettel bánásmódra való jogosultsággal (ezt illetően McCrudden azt az aggályt idézi, mely szerint ez a tisztelet fogalmának inflációjához vezethet, illetve olyan kultúra kialakulásához, amelyben az emberek könnyen megsértődnek).

Az ontológiai probléma körébe sorolja a szerző azt a kérdést is, hogy az emberről alkotott felfogásunkban van-e szerepe a vallásnak, s ha igen, az miben áll. A vallási vonatkozású emberi jogi ügyekben eljáró bíróságok felfogása ugyanis érdemben

⁶ *Lautsi and Others v. Italy*, no. 30814/06, ECHR 2011.

⁷ Michael ROSEN: *Dignity: Its History and Meaning* (Cambridge: Harvard University Press 2012).

befolyásolhatja az arányossági mérlegelést: „minél nagyobb fontosságot tulajdonít a bíróság a vallásnak [...] annál nehezebb lesz a vallási jogokat korlátozók számára az, hogy igazolhatónak állítsák be a jogkorlátozást” (120. o.).

A kontextus és a problémák után a könyv harmadik része a „hogyan tovább?” kérdésre keres különböző szempontú válaszokat. „Az emberi jogok elméletének alapjai” című fejezetben a szerző felveti, hogy „a vallás és az emberi jogok közötti viszony feszültségét legalábbis részben az magyarázza, hogy az itt jelentkező konfliktusok olyan alapvető (és mind ez idáig megválaszolatlan) kérdésekkel függnek össze, amelyek az egész emberi jogi projekt szívéig hatolnak” (126. o.). A szerző hangsúlyosan utal arra – eltekintve a vita részletesebb bemutatásától⁸ –, hogy az emberi jogok manapság vitatottabbak, mint valaha (az emberi jogi védelmi rendszer expanziójával egyre vitatottabbakká válnak). Azt is világossá teszi ugyanakkor, hogy a maga részéről nem találja reménytelennek az emberi jogi projektet. A megoldás kulcsát – a vallási vonatkozású ügyek tekintetében is – szerinte az emberi jogi gyakorlatból táplálkozó, „gyakorlatfüggő” (*practice dependent*) elmélet, illetve annak továbbfejlesztése jelentené (szemben az *a priori* érvelésre épülő, „ortodox” emberi jogi elmélettel). Mindazonáltal a könyvnek ebben a fejezetében a szerző tesz egy erős kijelentést is, amely főként abból a nézőpontból tekintve tűnik felforgatónak, hogy a szerző élete nagy részében az emberi jogok elméletével és gyakorlatával foglalkozott: „Az emberi méltóság, amelyet általános igazoló célként azonosítottam, minden gyengesége ellenére normatív alapot nyújt az egész emberi jogi rendszer számára. Figyeljék meg, hogy különbséget teszek emberi méltóság és emberi jogok között. [...] az emberi jogokra úgy kell tekinteni, mint az emberi méltóság keresésére irányuló stratégiára. Az emberi méltóság keresésének nem az emberi jogok jelentik az egyetlen módját.”

A könyv utolsó két fejezetében a szerző konstruktív javaslatokat oszt meg. Először a vallási vonatkozású ügyekkel foglalkozó bíróságokat szólítja meg; legfőképpen azt látja szükségesnek, hogy érdemi dialógus induljon. E gondolatnak a felvezetéséhez idéz egy esszéből, amelynek címe „Emberi jogok mint bálványimádat”, szerzője pedig az a Michael Ignatieff, aki Magyarországon a Közép-európai Egyetem (CEU) rektoraként lett szélesebb körben ismert: „Fel kell hagynunk azzal, hogy az emberi jogokra ütőkártyákként gondoljunk; el kell kezdenünk úgy gondolni az emberi jogokra, mint a deliberáció alapjául szolgáló nyelvre.”⁹ Az érdemi dialógus kibontakozása érdekében McCrudden szerint komolyabban kell venni néhány fogalmat: a pluralizmust (ami a vallások kollektív aspektusának fokozottabb elismerését jelentené), a szekularitást (ami a szerző értelmezésében elérendő állapot a vallások és az állam viszonyát tekintve, és nem tévesztendő össze a szekularizmussal, ami a vallástalanság államvallássá téételét jelenti), valamint az akkomodációt (vagyis a vallási igényekhez való észszerű alkalmazkodást). Mindezek mellé az emberi autonómia szűk, individualista értelmezésének előtérbe helyezése helyett a relationalitás

⁸ Ennek a vitának az aktuális állásáról magyarul lásd SÁROSI Péter: „Ment-e előbb a világ az emberi jogok által? Vita az emberi jogok legitimitásáról és eredményességéről a 21. század második évtizedében” *Fundamentum* 2019/1, 189–199, bit.ly/36n3jbl.

⁹ Michael IGNATIEFF: „Human Rights as Politics and Idolatry” in Amy GUTMAN (szerk.): *Human Rights as Politics and Idolatry* (Princeton: Princeton University Press 2001) 53–98, 95.

(az „egymáshoz kapcsoltság”) fokozottabb figyelembevételét javasolja – általában az emberi jogok terén, valamint kifejezetten a vallásszabadság emberi jogi értelmezésének során.

A legutolsó fejezetben szereplő ajánlások címzettjei a szervezett vallások, illetve ezek képviselői. A fókuszban a katolikus egyház és a katolicizmus áll. A fejezet diskurzuselemzéssel indul: a szerző XVI. Benedek pápa vonatkozó, az emberi jogokkal, az egyház és a szekuláris társadalom közötti párbeszéddel kapcsolatos megnyilvánulásait tekinti át és elemzi. A vallási szereplőknek szóló ajánlások kulcsfogalma a tradíció, a fő üzenet pedig az, hogy az érdemi dialógus érdekében a tradíció fogalmát több szempontból is újra kell értelmezni: „Először is, a tradíciót nem annyira a múlt visszatükröződéseként, mint inkább a jelen megértésének egy módjaként kellene látni” (156. o.); „a tradíció nem tekintendő statikusnak, hanem minduntalan változóznak”; „a tradíciót egyfajta racionalitásnak, nem pedig irracionálisnak kellene tartani”; „a tradíció tényleges tartalma helyett a tradícióra mint átadási mint aktusra kellene fordítani a figyelmet” (157. o.).

A könyvet egy „bibliográfiai esszé” zárja: a szerző az érvelés „hozzáférhetőbbé tétele” érdekében – formabontó módon – ebben az elkülönített részben mutatja be forrásait jól azonosíthatóan és pontosan. Kétségtelenül ez a megoldás is hozzájárul ahhoz, hogy a mű könnyen olvasható legyen. Továbbá, amint az a feltüntetett forrásokból látszik, a könyv mintegy szintetizálja a szerző számos, az utóbbi évtizedben megjelent művét az emberi méltóság, a (nemzetközi) emberi jogi rendszer, valamint a vallás és az emberi jogok viszonya témájában. Egy mondat erejéig tréfásra fordítva a szót: ha az internetes bulvármédiában ismertetés jelenne meg a könyvről, a szerkesztő azt a címet adhatná, hogy „Ha mostanában csak egy művet olvas el Christopher McCruddenről, ez legyen az!”

Addig is, amíg az érdeklődők alkalmat találnak a könyv elolvasására, az interneten keresztül ingyenesen megtekinthetik a videófelvételeket azokról az előadásokról, amelyek a könyv előzményét jelentik.¹⁰ McCrudden 2015 tavaszán az olaszországi Macerata városában működő (1290-ben alapított) állami egyetemen tartott előadássorozatot az évenként megrendezett Alberico Gentili Lectures meghívottjaként. (Amint a bevezető részben elmondja, a témaválasztás tisztelgés Alberico Gentili, a nemzetközi jog egyik alapítójának tartott jogtudós előtt, aki a XVI. században protestáns vallása miatt Itáliából Angliába menekült, ott az Oxfordi Egyetem professzora lett, és jogi praxist is folytatott a londoni Gray’s Inn jogáskollégium tagjaként – érdekesség, hogy e két utóbbi elem közös Gentili és McCrudden életrajzában.)

A fegyelmezetten strukturált és tartalmas előadásokat már csak azért is érdemes megnézni, mert a mondanivalót időnként szórakoztató anekdotákkal hozza közelebb a hallgatósághoz az előadó; továbbá néhány ponton elhangzanak olyan gondolatok és utalások, amelyek a könyvben nem jelennek meg. Explicit módon említést kap például a nemzetközi emberi jogi rendszer egyik kritikusa, Samuel Moyn, illet-

¹⁰ Christopher McCrudden: „Litigating Religions – Alberico Gentili Lectures 2015” *UNIMCWebTV* (közzétéve: 2015. május 11.): „First Lecture: Human Rights”, bit.ly/2PyKZqb, „Second Lecture: Religion and Faith”, bit.ly/2qZHAXz, „Third Lecture: Pluralism”: bit.ly/2Nm82Sy.

ve „Az utolsó utópia: emberi jogok a történelemben” című könyve.¹¹ Érdekes mellékzála a gondolatmenetnek, amikor az előadó felveti, hogy az egyes vallások között – még a keresztény vallásokon belül is – jelentős különbségek lehetnek a tekintetben, hogy gyakorolhatók-e a privát szféra területére szorítkozva (a protestáns vallások esetében ez könnyebben elképzelhető). Az előadásokhoz kapcsolódó, tág időkeretek között lebonyolított viták is figyelemre érdemesek: a láthatóan sokszínű hallgatóságtól érkező kérdések révén napirendre kerültek egyes résztémák tágabb globális összefüggései is; például az emberi jogok filozófiai alapjai kapcsán a Dél-afrikai Köztársaság alapításakor fontos szerephez jutó, az emberiségre vonatkozó eszme, az „ubuntu”. Az utolsó beszélgetést különösen megkapó rész zárja: a házigazda unszolására az előadó megvilágítja személyes háttérének azon vonatkozásait, amelyek a pályája, a szakmai érdeklődése alakításában szerepet játszottak. Az életút-ról szóló narratíva, amely tömörített formában helyet kapott a könyv előszavában, egyben történelmi lecke is: az előadó/szerző ugyanis Belfastban nőtt fel, itt kezdte meg egyetemi tanulmányait az 1970-es évek elején, amikor a vallásilag megosztott Észak-Írországnak a függetlenség kérdése kapcsán polgárháborús helyzet alakult ki, évtizedekkel később pedig ugyanoda tért vissza.

*Balogh Lídia**

FODOR LÁSZLÓ: A FALU FÜSTJE. A TELEPÜLÉSI ÖNKORMÁNYZATOK ÉS A KÖRNYEZET VÉDELME A 21. SZÁZAD ELEJI MAGYARORSZÁGON (BUDAPEST: GONDOLAT 2019) 480 OLDAL

Fodor Lászlónak, a Debreceni Egyetem professzorának a könyve a települési önkormányzatok fenntarthatósági lépéseire fókuszáló hiánypótló környezetjogi munka. A kötet a szerző által vezetett kutatócsoport többéves kutatási projektje keretében készült el 2019 folyamán. A környezetjogi kötelezettségek települési szintű végrehajtásáról nagyon kevés tudományos mű született eddig, noha a környezet-tudatos, klímaszempontú helyi szintű aktivitás léte már régóta jól kitapintható. Ezt a sajnálatos hiányt hivatott pótolni a monográfia. Fodor könyve rendkívül gondolatgazdag, voltaképpen a fenntarthatóság nehezen talált (és talán igazán soha fel nem fedezett) fogalmát holisztikusan közelíti meg, szinte minden közigazgatási szint vonatkozásában, leginkább természetesen a települési szintre fókuszálva. Ahogyan az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága 1987-es, Közös jövőnk című jelentéséből megismerhetjük, a fenntartható fejlődés egy olyan (gazdasági, társadalmi) fejlődés, amely „kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövőndő

¹¹ Samuel Moyn: *The Last Utopia: Human Rights in History* (Cambridge: Harvard University Press 2010).

* Tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. E-mail: balogh.lidia@tk.mta.hu.

generációk képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket.”¹ A gazdasági és az ökológiai szempontok kölcsönös figyelembevételét garantálni kívánó elv kálváriája talán közismert. 1992-től több világkonferencián, találkozáson próbálták az állami vezetők és/vagy tudós szakemberek megtölteni az elvet valódi tartalommal. De ezek csak messzebb vitték a nemzetközi közösséget a remélni vágyott megoldástól, egy egységes értelmezési alaptól. Az elvnek ma már társadalmi, gazdasági (ökonómiai) és környezeti (ökológiai) vetülete, pillére is létezik, azonban az államok szintjén az elv megvalósítása jelentős különbségeket mutat.²

Az olvasó a könyv elolvasása után a fenntarthatóság jelentéséhez bizonyosan közelebb kerül, azonban a munka igazi erénye, hogy a települési környezetvédelem minden dilemmájáról, nehézségéről, de egyben korlátozott lehetőségeiről is pontos és teljes képet mutat. A mégoly gyorsan változó (települési) önkormányzati hatáskörök ismeretében is időtállóak a gondolatai, lévén a helyi cselekvési szint és a környezeti kihívások kapcsolatairól rendkívül fontos alapinformációkat közöl. Ugyanakkor például a kérdőíves felmérésben már sokkal inkább az aktuális, jogszabályi és hatásköri, ezáltal pedig közhatalmi és feladatellátási változások települési önkormányzati szintre lecsapódó – rendszerint negatív – környezetvédelmi következményei kerülnek előtérbe, nem kizárólag a kérdésekben, hanem a megfogalmazott válaszokban és ezek kiértékelésében.

A könyv öt érdemi részre tagolódik: 1. elméleti megalapozás, 2. az önkormányzatok környezetpolitikai-környezetjogi kapcsolatrendszere, 3. a helyi környezetpolitika eszköztára, 4. a levegővédelmi aspektusok, valamint 5. környezetpolitikai, környezetjogi értékelések.

A kötet igazi erénye a helyi cselekvési szint részletes bemutatása, az ugyanis már régen bebizonyosodott, hogy a globális, regionális, azaz államközi fenntarthatósági politikák, lépések kevésbé hatékonyak, leginkább a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiák említhetők sikeres politikai és jogalkotási szabályozásként, azonban a gyakorlatban a kisközösségek fenntarthatóságot elősegítő lépései értékelhetők csak igazán eredményesnek.

A kutatás módszertana dicséretesen túlmegy a jogtudományi kereteken; ahogy a szerző az előszóban is fogalmaz, „elméleti munkáról van szó, amely mögött azonban nemcsak jogtudományi, hanem emellett főként környezet-gazdaságtani és környezetpolitikai megközelítések is állnak. Egy kutatási projekt segítségével [...] kérdőíves felmérésre és interjúk felvételére is mód nyílt” (14. o.). Meggyőző és példaértékű a 68–69. oldalon részletesen ismertetett – alapvetően szélesebb spektrumú társadalomtudományi kutatási – módszertan,³ amely két fókuszcsoporthoz önkormányzati interjú tapasztalatai (73–74. o.)⁴ alapján készült kérdőívre épült (a könyv függelék-

¹ *Our Common Future. World Commission on Environment and Development* (Oxford: Oxford University Press 1987) 27.

² Magyarország fenntartható fejlődési stratégiája: 18/2013. (III. 28.) OGY határozat a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról. Lásd még *A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon, 2016* (Budapest: Központi Statisztikai Hivatal 2017), bit.ly/2XMvVaQ.

³ Ezt a kötet szerzője a 2.2.4. pontban a tudományközi megközelítés igényeként aposztrofálja.

⁴ Ennek lényege: a hivatal és a képviselőtestület (közgyűlés) munkatársainak/tagjainak részvételével (nagyobb településeken 7-8, kisebb településeken 2-4 helyi szakember) készültek az interjúk.

keként elérhető, 471–480. o.⁵⁾, azt a szerző által vezetett kutatócsoport az interneten keresztül tette elérhetővé, illetve a Belügyminisztérium önkormányzati hírlevelén keresztül eljuttatta valamennyi hazai települési önkormányzatnak.⁶ Ezt követően az egyes megyék és településtípusok megfelelő aránya, valamint a reprezentativitás elérése érdekében telefonos megkereséseket is végeztek a kutatók. Összességében elmondható, hogy 516 települési önkormányzat válaszait, adatait⁷ tudta felhasználni a kutatócsoport, illetve a szerző e könyvben, és ez rendkívül nagy adathalmazt jelent, még akkor is, ha ez Magyarországon az adatfelvétel és interjúzás idején működő 3177 települési önkormányzat mindössze 16%-ára terjed is ki (69. o.).⁸ A második empirikus módszertani vizsgálati forma az esettanulmányok készítése volt, amely alatt a szerző (és a kutatócsoport) egyszerre ért(ett) „módszert és műfajt, amennyiben az esettanulmány »mélyfúrás« jelent egy-egy település, illetve egy-egy jogintézmény gyakorlata kapcsán; illetve amennyiben a kutatási eredmények egy része egy-egy településről, jogintézményről szóló publikációkban jelent meg” (71. o.).⁹

Rendkívül értékes rész a kötetben az önkormányzatok környezetpolitikai és környezetjogi tevékenységi köréhez kötődő kapcsolatrendszer vertikális és horizontális dimenziójának elemzése. A vertikális kapcsolat keretében az önkormányzatoknak a közhatalmi, államszervezeti berendezkedésben betöltött szerepét és kapcsolatrendszerét vizsgálja, míg a horizontális aspektusnál a települési önkormányzatok helyi szinten betöltött szerepét, helyi hatalmi viszonyrendszerét bontja ki, így például az önkormányzatok közötti kapcsolatokat, a rendőrséggel, a helyi közösséggel (ideértve egyes társadalmi szervezeteket), a szakmai és gazdálkodó szervezetekkel való kapcsolat kerül górcső alá. Ennek a résznek a következtetései a kötet legfontosabb megállapításai (184–190. o.). Eszerint a centralizálódó erős állam eszméje nincs ellentétben a helyi közösség aktivitásának támogatásával, a széles mozgás-

A kutatás során mintegy 20 további interjú készült, többek között a környezetpolitikával, környezetjoggal foglalkozó szakemberekkel, társadalmi szervezetek képviselőivel, valamint az egyik környezetvédelmi hatóság vezetőjével és az Alapvető Jogok Biztosa Hivatalának több munkatársával.

⁵ Az itt taglalt 26 kérdés alapján kapott empirikusan adatok, válaszok szolgálnak a mű tézisének megalapozásul. E kérdéseket a „jogsabályi környezet és jogértelmezés”, a „helyi rendeletalkotás, döntéshozatali mechanizmus”, a „külső és belső kapcsolatok, önkormányzati bizottságok, szakemberek”, a „környezeti problémák és jogviták, környezeti konfliktusok kezelése”, a „beruházások, beszerzések és környezeti szempontok”, valamint a „helyi eszközök és lehetőségek” kategóriája szerint csoportosítja, ezzel is mutatta a településpolitika és a környezeti szempontú helyi kormányzás metszéspontjait.

⁶ A kötet felsorolja a korábbi, hasonló módszertanon alapuló kutatásokat is (69–70. o.).

⁷ A szerző összegzése szerint az 516 települési önkormányzat megoszlása: 295 község (57,2%), 187 város (36,2%), 15 megyeszékhely/megyei jogú város (2,9%) és 19 fővárosi kerület (3,7%).

⁸ A szerző szerint ugyanakkor a mintában a községek és a városok (valós létszámarányukhoz képest) alulreprezentáltak.

⁹ A módszer alapján több települést jelöltek ki a kutatók (Miskolc, Debrecen, Szarvas, Bogács, Somogyvámos, Tiszaújváros, Siófok, a főváros IX. kerülete, Dorog, Biharkeresztes, Hajdúböszörmény, Lakitelek), megjelenítve egyfajta reprezentatív heterogenitást a szelekció során (településtípus, régió, földrajzi adottságok, településfejlődési sajátosságok, ismert környezeti problémák). A kutatócsoport ezeken a településeken „áttekintette a helyi dokumentumokat (rendeleteket, stratégiákat, jegyzőkönyveket), és a helyszínen fókuszcsoportos interjúkat készített az önkormányzat illetékeseivel” (71. o.).

tér biztosításával, a jó kormányzás ideája ezt a két trendet képes hatékony egységbe forrasztani. A kutatás során bebizonyosodott az is, hogy az öfenntartásra törekvő, ökológiai tudatosságot célul kitűző ún. élőfalvakban élők környezettudatossága rendkívül mélyen, voltaképpen a hagyományokban gyökerezik (188. o.), ugyanakkor egyre több környezetpolitikai civil szereplő esett ki a döntéshozatalból, de már önmagában a helyi környezetpolitika alakításából is. A kötet fő általános megállapítása szerint „bonyolult környezeti, illetve az annál is jóval összetettebb fenntartható fejlődési kihívásoknak való megfelelést az önkormányzatok szemszögéből nézve a decentralizáció, az autonómia, a demokrácia és az ökológiai korlátok elvi-fogalmi keretei között látom teljesíthetőnek. [...] a jövő útja a valódi hálózatok szerepének az erősödése, az oldalirányú kapcsolatok elmélyülése lehet, nemcsak egymással, hazai és nemzetközi szövetségeken belül, civilszervezetekkel, szakemberekkel stb., hanem az államszervezeteken belül, a közigazgatási kapcsolatokban is” (189–190. o.).

Hasonlóan izgalmas rész még az interjúk, kérdőívek értékelése (328–344. o.). Eszerint a települési önkormányzatok saját környezetpolitikai eszközeit a következőképpen rangsorolják (fontossági sorrendben): rendeletalkotás, ellenőrzés, közszolgáltatások biztosítása, engedélyezés, tulajdonosi jogok gyakorlása, stratégiaalkotás és szankcionálás. Beszédes továbbá az a markáns megállapítás, hogy csupán a (kutatásban részt vevő, adatot szolgáltató) települési önkormányzatok 18%-a szerint elegendő a jelenlegi eszközrendszer a környezeti fenntarthatóság céljaira, míg 75% szerint mindez jelenleg nem elegendő, 7% pedig nem is válaszolt erre a kérdésre (332–333. o.). A szerző táblázatba foglalva mutat rá a nemleges válaszok elsődleges kiváltó okaira, amelyek döntően a forráshiánynak (56%), a szakemberhiánynak, a jogi eszközök hiányának, a központi szabályozásban rejlő okoknak és általában a pályázatok hiányának tudhatók be a válaszadók szerint (333. o.). Lényegre törő összegzést hordoz a szerző megállapítása, mely szerint „ahelyett, hogy az önkormányzatokat tettük volna még jobb gazdáivá a környezeti ügyeknek, a központi intézkedések (különösen a közszolgáltatások államosítása) még az ebben való érdekeltységüket is csökkentik, és egyre több a gazdátlan helyi érdek, érték” (341. o.).

A IV.3. szerkezeti egységben a szerző számos klímavédelmi megközelítés, cselekvési lehetőség ötletét tárgyalja, amelyek ismeretében bebizonyosodik, hogy valamilyen település kiemelt figyelmet szentel a klímaváltozás helyi közösségre gyakorolt hatásának (életkörülmények, mezőgazdaság stb.). A kutatás során készült interjúkból, esettanulmányokból megállapítható a településfejlesztés összetett folyamatában a területi önkormányzatoknak a környezetvédelem és a fenntarthatósági célkitűzések összefüggéseire való határozott figyelme, törekvése a környezettudatosság szintjének növelésére. Ezt mutatja, hogy nagy számban fogadtak el települési szinten klímavédelmi stratégiákat (ez a leggyakoribb cselekvési lehetőség), több önkormányzat ismeri a külföldi példákat, hasonló kezdeményezéseket, és határozottan kíváncsiak az alkalmazkodás (adaptáció, reziliencia) nemzetközi tapasztalatainak hazai hasznosítására is.¹⁰

¹⁰ Ezek közül kiemelhető pl. az *ICLEI – Local Governments for Sustainability* (Helyi Önkormányzatok a Fenntarthatóságért, www.iclei.org), valamint a *Covenant of Mayors for Climate and Energy* (Polgármesterek Klíma- és Energiaügyi Szövetsége, www.covenantofmayors.eu).

A kötet IV.4. pontja bemutatja a német önkormányzatok eszközeit, ami esettanulmányoknak kiváló, ahogyan az is közismert tény, hogy a szerző igen behatóan ismeri a németországi szabályozást. Kétségtől erős kontraszt, hogy a magyar helyzet elemzése után ezt az egyetlen külföldi példát említi, miközben „egy gazdagabb országról van szó, de emellett az önkormányzati rendszer racionálisabb térszerkezete, a klímavédelmi célkitűzések komolyan vétele, a kulturális eltérések és az energiarendszer radikális megújítása – amelyben jelentős szerepet szánunk az önkormányzatoknak” (405. o.). A jelentős kontraszt tényén túl az, hogy lényegileg egyetlen külföldi esettanulmány szerepel, talán nem feltétlenül elégséges ahhoz, hogy a kötet nemzetközi kitekintéssel szolgáljon; igaz, a szerző célja nem is ez volt. Bizonyosan érdekes lett volna egyes szomszédos, közel azonos környezeti hatásoknak kitett, hasonló történelmi fejlődésű és gazdaság szerkezetű államok vonatkozó rendszeréről is olvasni, ahogyan az is rendkívül fontos szempont egy ilyen nemzetközi összehasonlításban, hogy az önkormányzati rendszer sajátosságait, és a feladatellátást (a központi kormányzatot és a települési önkormányzati rendszert) tekintve is nagyon hasonló modelleket lehessen összehasonlítani. Mivel ez a kérdés komplex, és megjelenik benne az önkormányzati rendszer felépítése és súlya, az eltérő környezeti adottságokból következő potenciális sérülékenységek miatt gyökeresen eltérő alkalmazkodási stratégiák, valamint a helyi társadalmak (például civil szervezetek) faktorszerkepe, elmondható, hogy az összehasonlítás jelentősen torzíthat, ezért félok, hogy ebben a témában vajmi csekély sikerrel kecsegtet egy mégoly körültekintő módszertannal végzett érdemi nemzetközi összehasonlítás is. Egyrészt ezt a szerző fel is ismerte, másrészt a német példa szerepeltetése tulajdonképpen ezt a nehézséget is jól szemlélteti.

Külön örömteli és üdítő a szakirodalomban, hogy a nehéz téma végén, a V.2. pontban szellemes alcímekkel (például füstölgések) összegzi megállapításait, amelyeket egyes problémacsoportok szerinti bontásban már a fentiekben is említett a recenzió.

A kötet végkicsengése talán az, és a jelen sorok írója is azt szúrta le tanulságként (amely egyben egyfajta szükségszerű optimizmusra is okot ad, minden feladatellátási nehézség dacára), hogy a fenntarthatóság megvalósítása vagy a megfelelő alkalmazkodási stratégiák megtalálása leginkább mikroszinten, azaz települési szinten lehet hatékony és sikeres, így a mindennapi emberi együttélés során az életközösségünkben, helyben tanúsított rutinjaink alkalmazásakor, ezek esetleges tudatos megváltoztatásakor érvényesíthetjük leginkább a fenntarthatóságra törekvést.

A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény VI. fejezet (Közkönyvtári ellátás) 64.§ (1) bekezdése szerint a „települési könyvtári ellátás biztosítása a települési önkormányzatok kötelező feladata”. E recenzió szerzője csak reménykedik abban, hogy e kötetből minden települési önkormányzat könyvtárába eljut egy példány, ugyanis nemcsak a fenntarthatóság, hanem a XX–XXI. század fordulójának empirikus alapokon nyugvó, települési környezetjogi mementója is a kötet, noha elsősorban a jövőről és a jövőért szól, vagy stílszerűen ennek érdekében „füstölög”. Ahogy a szerző találoan fogalmaz előszavának végén: „múló érvényességű pillanatfelvétel egy olyan korból, amelyekben még nem látszik, hogy a társadalmi rendszerek, s bennük a helyi autonómia

struktúrái hogyan vészeli át a globalizációval, a gazdasági és környezeti válsággal [...] együtt járó, világszerte jelentkező kihívásokat” (14. o.).

*Kecskés Gábor**

BODNÁR KRISZTA – FEKETE BALÁZS (SZERK.): IUSTITIA MEGHALLGAT. TANULMÁNYOK A „JOG ÉS IRODALOM” KÖRÉBŐL (BUDAPEST: MTA TK JOGTUDOMÁNYI INTÉZET 2018) 234 OLDAL

2019 első napjaiban jelent meg – elektronikus és nyomtatott formában – a *Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből* alcímű sorozat legújabb kötete. A cím ezúttal *Iustitia meghallgat*, a kiadó immár – a sorozat korábbi köteteitől eltérően – az MTA TK Jogtudományi Intézete, az olvasó pedig kíváncsian várja, hogy a hagyományok követése vagy a változás jellemzi-e inkább.

Ami a hagyományokat illeti: ezúttal is a „Jog és irodalom” szimpóziumsorozat legutóbbi, 2017 őszi megrendezett alkalmán elhangzott előadások szerkesztett változatát olvashatjuk, s a szerzők között jelen vannak a korábbi kötetekben is szereplő „akadémiai” jogászok. A szerkesztők egyike, az előszót is jegyző Fekete Balázs személye szintén a folytonosságot jelzi. Ez a fajta kontinuitás a tudományos könyvkiadás mai viszonyai között önmagában is figyelemre méltó; csak remélni lehet, hogy a Jogtudományi Intézet tartós otthona maradhat a sorozatnak.

Hogy a változások közül a legfájóbbal kezdjük: a kötet már csak emlékezhet és emlékeztethet a 2018-ban elhunyt Nagy Tamásra, a hazai „jog és irodalom” kutatások egyik első és máig legnagyobb hatású képviselőjére. A többi újdonság viszont örvendetes: ezek közé tartozik elsősorban a fiatal oktatók és kutatók magasabb aránya, valamint a bölcsészettudományok művelőinek növekvő száma a szerzők közt. Nagy Tamással – ebben már most biztosak lehetünk – lezárult a magyar „jog és irodalom” első korszaka, a kezünkben tartott gyűjtemény ugyanakkor bizakodásra ad okot, hogy ezt az elsőt további korszakok is követik majd.

Formai szempontból is feltűnő változás az anyag tematikus blokkokra tagolása. Ezek címe javarészt a tárgyalt korszakra utal, történetként nevezve meg anyagát (ókori, XIX., XX. századi és közelmúltbeli történetek), ami összecseng a kötet címével (*Iustitia* ezek szerint történeteket hallgat meg), egy további fejezet írásait viszont nem a korszakszempontra terelte egybe, hanem, ahogy a fejezetcím mondja, ezek „megértéstörténetek”. A tematikus blokkokba rendezett tanulmányokon túl szerepel a kötetben még egy nyitó és egy záró – elő-, illetve utótörténetnek nevezett – szöveg. Maga a tagolás persze a szerkesztői szerencsén is múlhat. Érdekes – és örömteli – azonban, hogy az egyes fejezetek írásai közt szinte kivétel nélkül szorosabb

* Tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 9026 Győr, Áldozat u. 12. E-mail: kecskes.gabor@tk.mta.hu.

kohézió is érezhető, amihez az is hozzájárul, hogy a szövegek túlnyomó többségét világos szempontok következetes érvényesítése jellemzi.

Tompa Andrea nyitó írása (*Hősök az irodalomban: törvények között és fölött*) nem időbeli, hanem logikai „előtörténet”, hiszen az irodalmi mű keletkezését, különösen a törvények, a jogrend „helykeresését” vizsgálja kettős – szerzői és irodalomtudósi – perspektívából, nem feledkezve meg a „ma hőse”, „a mindennapi ember” joghoz való viszonyáról. Innen nézve látszik különösen fontosnak az a meglátása, hogy „[a] regény műfajánál fogva mégiscsak egyfajta rendteremtés, a káoszban való eligazodás, vagy inkább az olvasó gyengéd eligazítása, néhány útjelző leszúrása [...] Az olvasó a megnyíló világokból annyit fog látni, amennyit a hős, ugyanakkor – és itt a szerzői feladat – felvillan az, hogy van valamiféle nagyobb rendszer. Ez volna a regény” (15. o.). Ez – tehetjük hozzá – a regényen kívüli műfajokra nézve, és nem csupán az alkotó, hanem a „jog és irodalom” kutatója számára is megszívlelendő program. Nagy öröm látni, hogy a kötet szerzői többnyire sikerrel is valósítják meg.

A keresett, fölmutatott, elemzett, bírált rendszerek persze szövegenként különböznek. Jó példa erre az első „történeti” egység, az antik szövegekkel foglalkozó rész két írása. Busa Réka az I. század szatíráinak párkapcsolatokra vonatkozó szövegegyeleteit vizsgálja és veti össze az augustusi családpolitika jogforrásaival. A kirajzolódó kép szerencsére jóval gazdagabb, mint amelyet a címben feltett kérdés – *Ismerték-e a római költők a jogot?* – ígér. Busa Réka ugyanis meggyőzően rekonstruálja azt a Roger Cover-i értelemben vett nomoszt, amelynek részei nemcsak a jogi szövegek, hanem a közönség elbeszélései is, amelyeket többek között a szatírák is tükröznek. Nemes Szilvia ennél szűkebb rendszert, a *Satyricon* tulajdonjogi allúzióit veszi szemügyre egy jelenet kapcsán, s azt mutatja be, hogyan működik az ironikus jelentésképződés Petronius munkájában. A címbeli *Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat* kérdése jelzi ugyanakkor, hogy a karikatúra nem záródik a szövegbe, hanem a szatíra legjobb hagyományaihoz hűen kitekint a társadalomra, és kikacsint az olvasóra is.

A XIX. századi szövegekkel foglalkozó írások, Bojti Zsolt és Talabos Dávidné Lukács Nikolett tanulmányai szintén kétféle megközelítést érvényesítenek. Az előbbi Oscar Wilde és Edward Prime-Stevenson írásaira, illetve – Wilde esetében – azok fogadtatására fókuszál. Fő állítása, hogy a homoszexualitás meghatározása, fogalmi megragadása a XIX. század második felében komoly kihívás elé állította mind a jogalkotást és -alkalmazást, mind az orvostudományt. A jog esetében nem látunk komoly törekvést a korszakban új terminusok kidolgozására a „megnevezhetetlen bűnöket” illetően, az orvoslás területén született szakmunkák pedig szinte hozzáférhetetlenek voltak a nagyközönség, így az irodalmárok számára. Ezzel magyarázható, hogy „[a] kor homoszexuálisai [...] az irodalmi diskurzus segítségével próbálták értelmezni és legitimálni vágyaikat” (49. o.). Bojti Zsolt Wilde példáján meggyőzően mutatja be, hogy az így létrejött irodalmi szövegeket a jog sem pozitíve, sem negatíve nem fogadta be, más szerzők – így Prime-Stevenson – pedig nem is törekedtek erre, hanem egy független megértési kódot igyekeztek kidolgozni az irodalom eszközeivel. Talabos Dávidné Lukács Nikolett egyetlen szerzőre, Charles Dickensre összpontosító írása elsősorban azt a képet igyekszik rekonstruálni, amelyet a szerző a korabeli igazságszolgáltatásról fest műveiben. Fontos meglátása, hogy Dickens

íróként igyekezett megszólaltatni azokat a hangokat, amelyeket a korabeli jog nem hallott meg, vagy éppen elnémitott. Nem világos ugyanakkor, miből vonja le azt a következtetését, hogy Dickens műveivel „rendkívül jelentős hatást gyakorolt nem csupán a köztudatra, hanem az akkor hatályos jog megváltozására is” (74. o.).

A XX. századi történeteknek szentelt rész négy fejezete a század első felében megjelent világirodalmi művekkel foglalkozik. Filó Mihály Kafka-elemzése az *Ítélet* (*Das Urteil*) című novella pszichoanalitikus értelmezését, sőt értelmezéseit kínálja az olvasónak. A szó legszorosabb értelmében vett interdiszciplináris tanulmány módszerrel megalapozása és következtetései egyaránt meggyőzőek (azzal együtt, hogy a „Pszichoanalízis és büntetőjog” című harmadik alfejezet a gondolatmenet szempontjából sokkal inkább látszik kitérőnek, mint az „exkurzusként” jelölt, szexuálpszichológiai ihletésű értelmezést vázoló ötödik), megközelítése remélhetőleg nemcsak elismerésre, de követőkre is talál az olvasók körében. Hasonló olvasási stratégiával, mégis részben más irányba indul Camus fordítójának, Kiss Kornéliának a dolgozata, *Az idegen* című regényét vizsgálva (*L'étranger*, Gyergyai Albert fordításában *Közöny* címmel jelent meg). A Filó Mihályénál lineárisabb, a mű szövegén túl csupán Camus-nek a jogalkalmazás iránti érdeklődését részletező, bár a keletkezés körülményeire is kitérő gondolatmenet – végső soron hasonló következtetésre jutva – a jog mint normarendszer idegenségére, egyszersmind megkerülhetlenségére mutat rá. Valamivel korábbi szerző, H. P. Lovecraft két novellájával foglalkozik Molnár András tanulmánya, érzékeny elemzést nyújtva a jogi-morális értelemadásnak – pontosabban az értelemadás kudarcának – a természetfölötti, józan ésszel föl nem fogható események kontextusában. A tulajdonképpeni interpretáción kívül igen értékesek Molnár Andrásnak a jog lovecrafti ábrázolásmódját és általában a realizmus és fikció kérdéséről megfogalmazott megfigyelései, amelyek a témaválasztáson túl is termékenyítőek lehetnek a hazai „jog és irodalom” diskurzus számára. Szintén izgalmas vállalkozás Pődör Leáé, aki az *Öt kismalac* (*Five Little Pigs*; az első, amerikai kiadásban: *Murder in Retrospect*) című Agatha Christie-regényből kiindulva néz szembe az ítélkezésemélet egyik alapproblémájával, a ténymegállapítással, a felejtés és az emlékezés kérdéséről állítva előtérbe. A kérdés, ti. hogy alkalmasak lennének-e a főszereplő detektív, Hercule Poirot által föltárt bizonyítékok az újratárgyalás megalapozására, önmagában kissé naivan hangzik, ráadásul a „jog és irodalom” talán legkevésbé izgalmas – noha didaktikailag kiaknázható – megközelítésével rokoníthatná a tanulmányt. A szöveg azonban jóval többet ad ennél: a ténymegállapításon keresztül a „nehéz eset” problémáját igényesen összegezve állítja szembe a jogi és az irodalmi eszköztárat, majd kiemeli a kontraszt ellenére is meglévő párhuzamot: a végső soron erkölcsi megnyugvást eredményező ítéletalkotás igényét.

A „közelmúlt történeteiben” a múlt nem kizárólag időben van közelebb az olvasóhoz, hanem részint térben – ebben a részben három magyar irodalmi tárgyú tanulmánnyal találkozunk –, részint pedig gyakorlatilag, hiszen mindháromban a földidézés, a szembesülés példáit mutatják be a szerzők. Izsák-Somogyi Katalin a tanúságtétel problémáit vizsgálja a magyar holokausztirodalomban, egyrészt példákon keresztül, másrészt néhány elméleti kérdést is kiemelve. Jóllehet a jog kérdéseit a dolgozat nem exponálja, a záró kitekintésben jelzett szempontok valóban jelentősek a jogfilozófia

szempontjából – közelebbi vizsgálatuk logikus folytatása lehet a fejezetben olvasottaknak. Matyasovszky-Németh Márton egyetlen példán, Bertók László *Priusz* című önéletrajzi írásán keresztül vázolja a „jogi történetmesélés” lehetőségeit. A kötetből talán ez a tanulmány áll a legközelebb ahhoz a szemlélethez, amely Nagy Tamásnak a korábbi konferenciakötetekben megjelent írásait jellemzi. Hajnóczyhoz hasonlóan Bertók – és az államhatalom – szövegei csakugyan jó lehetőséget nyújtanak a *narrative jurisprudence* típusú elemzésre, ráadásul sajátosan magyar kontextusba helyezik ezt a gyakorlatot. Ezért látszik megszívlelendőnek Matyasovszky-Németh Márton záró javaslata, melyben a *narrative jurisprudence* szempontjait ajánlja a XX. századi magyar történelem, a diktatúrák sorozata élményeit földolgozó szövegek tanulmányozásához. Kevésbé közeli, de korántsem irreleváns a múlt Schweitzer Gábor írásában, aki Fejes Endre 1962-ben megjelent, jelentős visszhangot kiváltó regényét, a *Rozsdatemetőt*, valamint a mű korabeli és későbbi kritikai fogadtatását vizsgálja. Fő állítása, hogy – szemben a kritikákat és elemzéseket többé-kevésbé egyöntetűen jellemző fölfogással – a regény középpontjában álló bűncselekmény végső soron nem emberölés, hanem halált okozó súlyos testi sértés. Hogy ez nem öncélú jogászai szórshasogatás, hanem a jog az irodalomban megközelítés különösen érdekes példája, abból válik világossá, hogy Schweitzer rámutat: a dogmatikai elemzés eredménye radikálisan új szempontot kínál a mű értelmezése szempontjából. Ha ugyanis nincs szó az áldozat halálára irányuló szándékról, akkor a regényben véghezvitt nyomozás, „a Hábeter család történetének megismerése [n]em szolgáltat magyarázatot a bűncselekmény indítékaira” (160. o.) – akkor újra kell olvasnunk az irodalmi szöveget, hogy a jogi meglátás nyomán újfogalmazzuk a kérdéseket, amelyekre választ várunk.

Az utolsó nagyobb rész („Megértéstörténetek”) két szempontból is a közelmúltról szóló történetek vizsgálatát folytatja. Egyrészt itt is magyar nyelvű szövegek állnak a középpontban, másrészt a háromból két esetben kortárs jelenségekről esik szó. Az első itt szereplő írásban Balogh Gergő a szerzőség fogalmának hazai eszmetörténetét mutatja be. Kiindulópontja, hogy a szerzőkonceptió (vagy koncepciók) funkciója és konstitúciója elválasztható egymástól: az előbbi univerzálisnak mondható, az utóbbi viszont szükségszerűen különbözik az egyes kulturális közösségekben. Ennek nyomán tekinti át a szerző fogalmának elemeit és ezek alakulását a XIX–XX. századi magyar irodalmi és jogi diskurzusban, rendkívül érzékeny elemzésével további kutatásokhoz is támpontot adva. A második szöveg, Falusi Márton munkája, ugyancsak történeti szempontúnak mondható, amennyiben a kanonizáció normatív aspektusait vizsgálja a legújabb kori magyar irodalomtörténet-írásban. A *text of the law* helyett a *law of the text* kerül előtérbe tehát, a szerző pedig meggyőzően és a „nomosz” működésére nézve is tanulságosan mutatja ki, hogy „[a] posztmodern dekonstrukció irodalomtörténet-írója *nem tud megszabadulni* a nemzeti narratíváktól mint referenciamezőktől, az irodalom közösségi létmódját tételezők viszont nem tudják leküzdeni a nemzeti narratívák sokféleségét” (201. o., kiemelés az eredetiben). Hasonló, bár az egyént is jellemző hasadásról ad számot H. Szilágyi István írása, amelyben egy négyéves jogtudatkutatás anyagából vett példát elemez, a kaffkai „abszurd” kategóriáját is fölhasználva. A kutatásban szereplők egyes szám első személyű történeteikben a kaffkai hősökhöz hasonlóan ragaszkodnak a lépten-nyo-

mon megszegett szabályokhoz, világos példáit szolgáltatva a korábbi kutatás által is leírt „hipokrita parazitizmusnak”. Az „alávetés szabadsága” – mutat rá ugyanakkor H. Szilágyi István – Kafkánál fikcióként jelenik meg, az interjúkon elhangzott történetekben viszont valóságként. Ha ezt a látéleletet a jogtudatkutatókkal együtt reprezentatívnak tekintjük, a tanulság elkeserítő – ezt a záró, a reménykedés kötelességének eleget tevő Bibó-idézet is inkább hangsúlyozza, mint ellentételezi.

A kötetet záró, egyben külön részt alkotó „utótörténet” Fekete Balázs beszámolója az általa tartott „jog és irodalom” kurzus tanulságairól, mind magára a tantárgyra, mind az irányzatnak az oktatásban betöltött szerepére nézve. A kettőt egybefogva a tanulságok úgy összegezhetőek, hogy a jogi és etikai problémák irodalmi műveken keresztül történő megközelítése egyrészt fölszabadítólag hat a (leendő) jogászok gondolkodására, másrészt elősegíti a reflexió elmélyítését. Az írás reménytelen tónusával egyszerre kontrasztja H. Szilágyi István magyar jogi kultúráról adott helyzetképének, és igyekszik utat mutatni az ott leírt helyzet meghaladásához, legalább a jogászképzés terén.

Az utóbbival kapcsolatban annyit bizonyosan elmondhatunk, hogy példamutatásban ezúttal és inentől nincs hiány. A kötet tanulmányai nem pusztán dokumentumai a „termelés” folytonosságának, bár – mint már említettem – ez sem volna kevés. A gyűjteményben szereplő írások legtöbbje előrelépést jelent a „jog és irodalom” kutatási irány hazai művelése szempontjából, részben a módszertani megalapozás erősítésével (és termékeny alkalmazásával), részben a vizsgálódás tematikus határainak tágításával. Ez utóbbi mutatkozik meg a magyar irodalom új szempontokra és új művekre kiterjedő vizsgálatában – s ez önmagában is igazolhatja az irányzat hazai létjogosultságát –, de a kánonból már ki- vagy még be sem került szövegek (újra)felfedezésében is. Ha valóban lesz(nek) további korszaka(i) a magyar „jog és irodalom” kutatásoknak, akkor sikerüket azon lehet majd lemérni utólag, hogy tudtak-e még előrébb jutni ezeken a területeken.

*Könczöl Miklós**

SZENTE ZOLTÁN: A PARLAMENTEK TÖRTÉNETE. A KORAI RENDI GYŰLÉSEK KIALAKULÁSÁTÓL A MODERN NÉPKÉPVISELETI TÖRVÉNYHOZÁSOKIG (BUDAPEST, ORSZÁGHÁZ KÖNYVKIADÓ 2018) 662 OLDAL

Az elmúlt hónapokban két könyvismertetés is megjelent Sente Zoltán enciklopédikus alapossággal megírt, 662 oldalas parlamenttörténeti monográfiájáról, egy további pedig hamarosan napvilágot lát.¹ Mindhárom jogtörténész tollából született, így –

* Tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30. E-mail: *konczol.miklos@jak.ppke.hu*.

¹ MEZEY Barna: „Recenzió Sente Zoltán: A parlamentek története című könyvéről” *Parlament Szemle* 2018/2, 189–193; SCHWEITZER Gábor: „Sente Zoltán: A parlamentek története. A korai rendi gyűlések kialakulásától a modern népképviseleti törvényhozásig” *Közjogi Szemle* 2018/4, 89–90. és STIPTA István a *Jogtörténeti Szemle*ben (megjelenés előtt).

bár nehéz újat hozzátenni az elismert kollégáktól származó méltatásokhoz – ezúttal alkotmányjogász és parlamentkutatói szemszögből igyekszem kiemelni a mű érdemeit.

A több évtized kutatómunkáját összegző kötetet alighanem az egyik *opus magnum*ként tartja majd számon a szakma és az utókor a szerző gazdag oeuvre-jében. Nem ez lesz az első: a szerző Mezey Barnával közösen már szisztematikusan, tankönyvszerűen feldolgozta az európai alkotmány- és parlamentarizmustörténetet 1945-ig, majd önálló monográfiaként az azt követő időszakot is. Most mintha az előzményeket írta volna meg: a parlamentek történetét, ahogyan az alcím szól: a korai rendi gyűlések kialakulásától a modern népképviselési törvényhozásokig.

A könyv nemcsak aprólékosan kidolgozott, részletgazdag, hanem nagyívű és – térben és időben egyaránt – szédítő távlatot fog át: közel ezer éven és öt kontinensen vezet keresztül az olvasót. A világtörténelem egy részének új olvasatát adja, egy sajátos szemszögből, a parlamentek fejlődésén keresztül. A (művelt) olvasó számára az eseménysor nem ismeretlen, mégis az újdonság erejével hat: a jól ismert történelmi események (az angol polgári forradalom, az 1848-as magyarországi történetések stb.) helyszíne ugyanis gyakran a parlament volt, így a parlamentek történetén keresztül az egész történelem elevenedik meg, és nyer új kontextust. Így találkozzunk újra a reformáció, a nagy háborúk és forradalmak máshonnan már ismerős eseményeivel. A könyv így egy új, sajátos olvasatú történelemkönyvnek is tekinthető – intézménytörténetbe ágyazott világtörténelem.

A munka a szükséges bevezetéseket, történeti előzmények felvázolását követően négy fő részre tagolódik. Komoly módszertani tudatosságra utal, hogy a szerző még ezeket megelőzően a metodológia részletes bemutatására (kitérve itt a kategorizáció, a periodizáció, a terminológia kérdéseire) és a maga által kitűzött feladat rendszertani bemutatására mintegy húsz oldalt szán (18–38. o.). Egyenesen szembenéz azzal a kérdéssel, hogy egyáltalán van-e értelme egy ilyen munkának, össze lehet-e hasonlítani parlamenteket, vagy mindegyik a saját országának zárványa csupán, közös gyökerek nélkül.

A válasz a könyv alapján egyértelmű igen: az összehasonlító parlamenttörténet megáll a maga lábán. A szerző erre vonatkozó bizonyítása többek között a hasonló történelmi helyzet adta tendenciákon, összefüggéseken alapul. Ilyen ismétlődő elem például a háborúk szerepe a parlamentek életében, hiszen az uralkodó az „újoncmegajánlás” során rászorult a parlamentek segítségére. Ehhez hasonlóan a társadalmi tagozódás törésvonalai és fejlődése kimutatható több ország parlamenti összetételében. A kötetben párhuzamos parlamenti életutak rajzolódnak ki, valamint az, hogy a parlamentek az egyes országok hasonló történelmi helyzete miatt szükségképpen hasonló úton fejlődtek. Mindez azonban nem jelent merev sablont, a különbségek is kellő érzékenységgel terítékre kerülnek.

Az első történeti rész a korai rendi gyűlések kialakulásáról szól, nagyjából a XII–XV. századot átfogva, bemutatva a rendiség és a képviselés, valamint a törvényhozó funkció kialakulását és leválását az uralkodói tanácsokról. A következő rész a rendi képviselés fejlődését mutatja be a XV–XVI. században, feltárva az uralkodó és a parlamentek első erőpróbat, valamint az uralkodói hatalom mértékének és a parlament hatalmának fordított arányosságát. Ezt követően a szerző a rendi gyűlé-

sek alkonyának, hanyatlásának XVII–XVIII. századi időszakát tárgyalja, leírva az abszolutizmus kialakulásának okait és következményeit. Szembeötlő, hogy a protestantizmus és a vallásháborúk okozta válságból egyedül Angliában került ki a parlament győztesen, máshol általában az uralkodói hatalom megerősödésével találkozunk. Végül a legterjedelmesebb – és a recenziens szubjektív véleménye szerint a legérdekesebb – részben a rendi gyűlésektől a népképviselői parlamentig terjedő fejlődési ívet ismerhetjük meg. Ez a XIX-től a XX. századig tartó fejlődést írja le, olyan eseménysort, amelynek szele a máig ér, hiszen ekkor lettek nagyjából olyanok a parlamentek, amilyenek ma ismerjük őket.

A gondolatmenet lényege annak bemutatása, hogy – legalábbis a szerencsés történelmi fejlődésű országokban – hogyan került a parlament a hatalom perifériájáról annak középpontjába. A könyv vállalt feladata megáll a XIX. századnál, a parlamentek győzelménél. Érdeemes eljátszani a gondolattal, hogy mit tudnánk meg a történet folytatásából. Vajon folytatódott-e ez a dicsőséges időszak a XX. és a XXI. században, vagy inkább a parlamentarizmus válságjelenségeiről lehetne beszámolni?

A négy fő fejezet azonos felépítésű, földrajzilag kiegyenlített (még a területi és tartományi parlamentekre is kitér). Mindegyik végigköveti az Ibériai-félsziget, a Brit-szigetek, Franciaország, Itália, a német területek, Németalföld, Észak-Európa, Lengyelország sorsát, az utolsó fejezet pedig kiterjeszti a vizsgálódást az Amerikai Egyesült Államokra és más Európán kívüli államokra (például Japán, Kína, Ausztrália). Helyet kapott a műben a magyar és az erdélyi parlamentarizmus fejlődésének feldolgozása. Helyeselhető módon nem a „külföldi” anyagtól elkülönítve, hanem az őt megillető (nem is méltatlan) helyen, a többi régióval azonos terjedelemben. Komoly hozzáadott értéke a kötetnek a magyar parlament történet európai kontextusba ágyazott bemutatása, amely szakít a magyar és az egyetemes jogtörténet különböző másodlagos (intézményi, tudománypolitikai) okokból történő, egyébként nehezen indokolható elkülönítésével.

Az egyes országtanulmányok belső szerkezete is jól átgondolt rendszert követ, így adva követhető tagolást, ritmust a többszólamú tárgyalásnak. A történelmi vonatkozások után rendre kitér a parlamentek működési- és eljárásrendjére (házzsabályok, törvényalkotási eljárás, szavazások), összetételére (két-, három- vagy négykamarás szerkezet), tagjainak jogállására (kötött vagy szabad mandátum, mentelmi jog). A legtöbb teret a parlamentek hatásköreinek, a hatalmi rendszerben betöltött szerepének leírása, változásaik megjelenítése kapja. A parlamentek szervezetét, működését, szokásait, vagyis sajátos mikrovilágát bemutató képek eleinte halványak, majd a XIX. század felé közelítve egyre kontúrosabbak. Érthető ez, hiszen a források is csak az utóbbi századokban számolnak be erről, azelőtt inkább a parlamentek külső viszonyait, az uralkodóval való kapcsolatukat tárgyalják. Példaként említem, hogy nem tudjuk ma sem, pontosan hogyan, milyen lépések során jöttek létre a középkorban a törvények, legfeljebb azt, hogy miért és mikor. A rendi gyűlések, parlamentek belső világába kevés szakmunka enged bepillantást, e téren Szente Zoltán műve, amely a lehető legtöbbet feldolgoz az ebbéli tudásból, üdítő kivétel.

A szerző a tudományos életben nem megszokott kísérletező kedvről tesz tanúbizonyságot, amikor újra és újra a publicisztikai stílus olvasmányosságá felé viszi el a

szöveget. Sokszor azonban inkább az óvatossága érzékelhető, mint a mesélőkedve, amellyel a témának igyekszik megnyerni az (akár kívülálló) olvasót. Pedig a kísérlet sikeres: kevés olyan tudományos munka születik – legalábbis magyar nyelven –, amely olvasmányos, és akár a szakterületen csupán alaptudással rendelkezők számára is érthető, mi több, élvezhető. Sente Zoltán könyve nemcsak információkat, hanem tudást, nemcsak olvasnivalót, hanem élményt is ad: megmutat az olvasónak olyan összefüggéseket, amelyek az egyes történelmi események mögött húzódnak meg. E legnemesebb értelemben vett ismeretterjesztés révén érthetővé válik az az izgalmas fejlődési út, amely a rendi parlamentek lárvaállapotától az abszolút monarchiák begubózásának látszólag haszontalan kitérője után elvezet a kifejlett lepkéig, azaz a valódi népképviselői parlamentekig. Érthetővé válik a parlamentarizmus nagy kopernikuszi fordulata, amikor már nem a parlament forog az uralkodó körül, hanem az uralkodó által esetleg kinevezett, de semmiképpen nem neki felelős kormány a parlament körül. A szerző látványosan bizonyítja azt is, hogy ahol korábban a rendi képviselet nem alakult ki, ott később a népképviselői parlament sem tudott megerősödni. Kivételt talán csak az Egyesült Államok jelent, amelynek kongresszusa minden előzmény (ideértve a rendi szerveződést is) nélkül jött létre.

Az ismeretterjesztő stílus formanyelvéhez tartoznak a főszövegen túli, saját, újság-cikkyszerű címmel ellátott „keretes írások” is (bár nem keretben helyezték el őket). Ezeket a kutatás során a fő téma mellett, olykor talán véletlenül talált és felszínre kerülő gyöngyszemeket a szerző tudatosan különíti el a főszövegtől. Ez a törekvés szintén nem megszokott a tudományos munkákban, de jót tett a szövegnek: a kifejtést üdítően törlik meg e kisesszék, amelyek egyszerű nyelvükkel közelebb hozzák az olvasottakat, példákkal támasztják alá a leírtakat (csak néhol érezhető egy-két kisiklás egy tudományos munkába nem illő, túlzottan köznyelvi fordulattal). Kár lett volna ezeket lábjegyzetekbe sűríteni vagy a főszövegbe ágyazott tömörítéssel elintézni. Ezek a kiegészítések bizonyítják, hogy a parlament igen izgalmas téma, és bárki megértheti a történetüket, aki érdeklődik irántuk, hiszen a modern demokrácia korában, így vagy úgy, ma már mindenki kapcsolatban van velük. A téma így többszörösen is demokratikus, tárgya, valamint megközelítésmódja által egyaránt. Említést érdemelnek továbbá a kötetet illusztráló fekete-fehér képek, amelyek néhol az eredetit csak megközelítő minőségük ellenére gazdagítják a tartalmat.

A mű legnagyobb értékei mégis inkább a könyv esszenciáját adó összefoglaló fejezetekben találhatók, amelyek értékelik, keretbe helyezik a megelőző fejezetben leírtakat. Ezek nem öncélú összefoglalások a műfaji elvárások szerint, hanem önálló, kerek esszék. Néha az az olvasó érzése, hogy nem is a történeti fejezetekről utólag készült, azoknak alárendelt összefoglalásokkal van dolga, hanem az összefoglalás adja a gondolatmenet vezérfonalát, amelyet az adott fejezet előkészített. E tanulmányokban világít rá a szerző a párhuzamos vagy éppen ellentétes tendenciákra (például a törvényalkotási eljárások alakulása, 132. o.), ezáltal még plasztikusabbak a korábban olvasott országtanulmányok is.

Sente Zoltán könyve összefoglalja azt a meglévő tudást, amely a parlamentek történetéről ma rendelkezésre áll. Nem célja korábbi tézisek cáfolatával új elméleteket kreálni, paradigmákat dönteni, de jó arányérzékkel szintetizálja a szinte elkép-

zelhetetlenül nagy forrásanyagból a releváns, egyetlen kötet keretei között bemutatható tudásmennyiséget. Bár gondolatai nem eredetiek (szűk értelemben véve), mégis igen eredeti mű született: nem tudni ilyen munkáról magyar nyelven, de valószínűleg más nyelven sem, a világnyelveken biztosan nem. Az Oxford kézikönyvek (Oxford Handbooks) sorozat jut a recenzens eszébe, amelyek célja, hogy rögzítsék, mit tudunk egy adott pillanatban egy-egy területről. Kiválóan illene ebbe a sorozatba Sente Zoltán könyve, és reméljük, angol nyelven is megjelenik majd, hogy a világ tudományos közössége is részesüljön ebben az élményben.

Addig is büszkék lehetünk arra, hogy egy magyar tudós magyar nyelven összegezte, amit a világ parlamentjeinek fejlődéstörténetéről tudni érdemes. Sente Zoltán műfajteremtő könyvet, alapművet írt. Reméljük, a tudományos közvélemény mellett az érdeklődő nagyközönség is felfedezi magának, nyilvánvaló és rejtett értékeit egyaránt.

*Szabó Zsolt**

* Egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1042 Budapest, Viola utca 2–4.; tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, 1083 Budapest, Üllői út 82. E-mail: szabo.zsolt@kre.hu; szabo.zsolt@uni-nke.hu.

A SZERKESZTŐSÉGBE ÉRKEZETT KÖNYVEK

Az Állam- és Jogtudomány szerkesztősége örömmel fogadja a szerkesztőséghez eljuttatott recenziós példányokat. A beérkezés nem jelenti automatikusan recenzió közlését, de a szerkesztőség mindent megtesz, hogy a köteteket eljuttassa a megfelelő recenzensekhez. Örömmel várjuk recenzensek jelentkezését is. Határozott vállalás esetén a kért kötetet eljuttatjuk a leendő szerzőhöz. Amennyiben a kötetekkel és recenziókkal kapcsolatban bármilyen kérdése lenne, azt az ajtrec@tk.mta.hu címen jelezheti.

CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): *Jubileumi tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára* (Budapest: Dialóg Campus – Wolters Kluwer 2019) 270 oldal

H. SZILÁGYI István – KELEMEN László: *Miként vélekedünk a jogról? Szociálpszichológiai kutatás 2018* (Budapest: HVG-ORAC 2019) 256 oldal

KARÁCSONY András: *Döntés és hagyomány* (Budapest: Századvég 2019) 189 oldal

KOLTAY András: *Az új média és a szólásszabadság. A nyilvánosság alkotmányos alapjainak újragondolása* (Budapest: Wolters Kluwer 2019) 325 oldal

SIPOS Ferenc: *Munkával kapcsolatos szankciók a magyar büntetőjogban* (Budapest: HVG-ORAC 2019) 375 oldal

SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár: *Hogyan tovább, kétharmad? A minősített többségű törvényalkotás múltja, jelene, jövője Magyarországon* (Budapest: ELTE Eötvös 2019) 239 oldal

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruházza a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40.000 leütés), maximum két szerzői ív (80.000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10.000 leütés), maximum egy szerzői ív (40.000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az eredményekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtrec@tk.mta.hu e-mail címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 950 Ft

Évi előfizetési díj: 3800 Ft